

**İBNU'N-NEDİM'İN EL-FİHRİST ADLI
ESERİNE GÖRE TERCÜME
FAALİYETLERİ ve MÜTERCİMLER**

Ayşe ALAN

**Yüksek Lisans Tezi
Arap Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Prof.Dr. Selami BAKIRCI**

2016

Her Hakkı Saklıdır

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARAP DİLİ ve EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Ayşe ALAN

İBNU'N-NEDİM'İN EL-FİHRİST ADLI ESERİNE GÖRE
TERCÜME FAALİYETLERİ ve MÜTERCİMLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Selami BAKIRCI

ERZURUM – 2016

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

15.07.2016

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "İbnu'n-Nedim'in el-Fihrist Adlı Eserine Göre Tercüme Faaliyetleri ve Mütercimler" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun 3 (üç) yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

[15.06.2016]

[Ayşe ALAN]

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Selami BAKIRCI danışmanlığında, Ayşe ALAN tarafından hazırlanan bu çalışma 15 /07 /2016 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Nurettin Cengiz

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Selami Bakirci

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Sait Uylas

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 15.07.2016

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ.....	VII
KISALTMALAR	VIII
TABLOLAR DİZİNİ	X
ÖN SÖZ.....	XI

GİRİŞ

I. ARAP TERCÜME TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	1
II. TERCÜME FAALİYETLERİNİN YOĞUN OLDUĞU ABBASİ DÖNEMİ'NİN SİYASİ, SOSYAL ve KÜLTÜREL DURUMU	15

BİRİNCİ BÖLÜM

İBNU'N-NEDİM'İN HAYATI ve ESERLERİ

1.1. İBNU'N-NEDİM'İN İLMÎ ve EDEBÎ KİŞİLİĞİ	24
1.2. EDEBÎ ELEŞTİRMEN ve BİYOGRAFİ YAZARI OLARAK İBNU'N-NEDİM	25
1.3. EL-FİHRİST	26
1.4. <i>EL-FİHRİST</i> 'İN ÇEVİRİ TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ	33

İKİNCİ BÖLÜM

el-FİHRİST'TE ADI GEÇEN MÜTERCİMLER

2.1. İŞTEFAN EL-ĞADİM (ÖL.?)	38
2.2. EL-BİTRİK (ÖL.?)	38
2.3. EBÛ ZEKERİYYÂ' YAĞYÂ B. EL-BİTRİK (ÖL.200/815).....	38
2.4. EL-ĞACCÂC B. YÛSUF B. MAĞAR (ÖL.?)	40
2.5. ABDULMESİĞ B. ABDULLÂH EL-ĞİMŞİ EN-NÂ'İME (ÖL.?).....	41
2.6. SELLÂMU'L- EBRAŞ (ÖL.?).....	41
2.7. ĞABİB B. BEHRİZ (ÖL.?)	42
2.8. MUĞRÂN EL-MEVŞEL (ÖL.?).....	42
2.9. ZURÛBÂ B. MÂCAVEH EN-NÂ'İME EL-ĞİMŞİ (ÖL.?).....	42
2.10. HİLÂL B. EBÛ HİLÂL EL-ĞİMŞİ (ÖL.?).....	42

2.11. TEZÂRÎ (ÖL.?).....	43
2.12. FEŞİYÛN B. EYYÛB (ÖL.?).....	43
2.13. EBÛ NAŞR B. EVÂ B. EYYÛB (ÖL.?).....	43
2.14. BASÎL EL-MUṬRÂN (ÖL.?).....	43
2.15. EBÛ NÛḤ İBRÂHÎM B. EŞ-ŞALT (ÖL.?).....	44
2.16. ESTÂŞ (ÖL.?).....	44
2.17. CEYRÛN B. RÂBİṬA (ÖL.?).....	44
2.18. İŞTEFAN B. BÂSÎL (ÖL.?).....	45
2.19. TEYOFİLİ (ÖL.?).....	45
2.20. ŞEMLÎ (ÖL.?).....	46
2.21. ‘İSÂ B. NÛḤ (ÖL.?).....	46
2.22. KÛVEYRÎ (ÖL.?).....	46
2.23. TAZROS ES-SİNKÂL (ÖL.?).....	47
2.24. DÂRÎ‘ ER-RÂHİB (ÖL.?).....	47
2.25. HIYÂBSİYON (ÖL.?).....	47
2.26. ŞALÎBÂ (ÖL.?).....	47
2.27. EYYÛB ER-RUHÂVÎ (ÖL.?).....	47
2.28. ŞÂBİT B. KAM‘ (ÖL.?).....	48
2.29. EYYÛB (ÖL.?).....	48
2.30. SEM‘ÂN (ÖL.?).....	49
2.31. BÂBASÎL (ÖL.?).....	49
2.32. İBNU ŞEHDÂ EL-KERḤÎ (ÖL.?).....	49
2.33. YUḤANNA B. YÛSUF EL-KÂTİB (ÖL.?).....	50
2.34. EYYÛB B. EL-ḲÂSİM ER-RAḲḲÎ (ÖL.?).....	50
2.35. MERLÂḤÎ (ÖL.?).....	50
2.36. DÂRÎŞÛ‘ (ÖL.?).....	50
2.37. ḲUŞṬA B. LUḲÂ EL-BA‘LEBEKKÎ (ÖL. H.220/835).....	51
2.38. ḤUNEYN B. İŞHÂḲ EL-‘İBÂDÎ (ÖL. H.260/873-4).....	55
2.39. İŞHÂḲ B. ḤUNEYN (ÖL.298/909).....	62
2.40. ŞÂBİT B. ḲURRE (ÖL.288/900).....	63
2.41. ḤUBEYŞ B. EL-ḤASAN ED-DİMAŞḲÎ (ÖL.?).....	66
2.42. ‘İSÂ B. YAḤYÂ ED-DİMAŞḲÎ (ÖL.?).....	69

2.43. İBRÂHÎM B. EŞ-ŞALT (ÖL.?)	70
2.44. İBRÂHÎM B. ‘ABDULLÂH (ÖL.?)	70
2.45. YAÛYÂ B. ‘ADÎ ET-TİFLÎSÎ (H.364/ M. 975).....	70
2.46. İBNU’L-MUKÂFFA‘(ÖL 142/ 759)	72
2.47. MÛSA B. HÂLİD B. NEVBAHT (ÖL.?)	75
2.48. YÛSÛF B. HÂLİD B. NEVBAHT (ÖL.?).....	75
2.49. EBÛ’L-ĤASAN ‘ALÎ B. ZİYÂD ET-TEMÎMÎ (ÖL.?)	75
2.50. EL-ĤASAN B. SEHL B. NEVBAHT (ÖL.?).....	76
2.51. EL-BELÂZURÎ (ÖL 279?/ 892?).....	76
2.52. CEBELE B. SÂLİM (ÖL.?)	77
2.53. İŞĤÂK B. YEZÎD (ÖL.?)	77
2.54. MUHAMMED B. EL-CEHM EL-BERMEKÎ (ÖL.?).....	78
2.55. HİŞÂM B. EL-ĤÂSİM (ÖL.?).....	78
2.56. MÛSÂ B. ‘İSÂ EL-KURDÎ (ÖL.?).....	78
2.57. ZÂDAVEYH B. ŞAHAVEYH EL- İSFEHÂNÎ (ÖL.?).....	78
2.58. MUHAMMED B. BEHRÂM B. MİTÛYÂR EL- İSFEHÂNÎ (ÖL.?).....	78
2.59. BEHRÂM B. MERDANŞÂH (ÖL.?)	79
2.60. ‘UMER B. FERRUĤÂN (ÖL.?)	79
2.61. MENEKETU’L-HİNDÎ (ÖL.?).....	80
2.62. İBNU’D-DEHN EL-HİNDÎ (ÖL.?)	81
2.63. İBNU VAĤŞİYYE (ÖL.?)	82
2.64. METTÂ B. YÛNUS (ÖL.328/940)	84
2.65. İBNU’L-ĤAMMÂR (ÖL.?).....	85
2.66. İBNU ZER‘A (ÖL. 407/ 1016).....	86
2.67. EBÛ SA‘İD SİNÂN B. ŞABÎT B. ĤURRE (ÖL. 331/943).....	86
2.68. EBÛ ‘USMÂN ED-DİMAŞĤÎ (ÖL.?)	88
2.69. ‘İSÂ B. YAÛYÂ B. İBRÂHÎM (ÖL.?).....	88
2.70. CURCÎŞ B. BUĤTİŞU (ÖL. 152/769)	89
2.71. YUĤANNÂ EL-ĤİSS (ÖL.?)	90
2.72. ‘İSÂ B. ESYED EN-NAŞRÂNÎ (ÖL.?)	90
2.73. SELM (ÖL.?).....	90
2.74. SÂLİM (ÖL.?)	91

2.75. YUḤANNÂ B. MÂSAVEYH (ÖL.243/857).....	91
2.76. MÂSARCÎS (ÖL.?).....	92
2.77. EBÛ SEHL EL-FADL B. NEVBAHT (ÖL.?)	93
SONUÇ.....	96
KAYNAKÇA	102
ÖZGEÇMİŞ.....	110

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İBNU'N-NEDİM'İN *EL-FİHRİST* ADLI ESERİNE GÖRE TERCÜME
FAALİYETLERİ ve MÜTERCİMLER

Ayşe ALAN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Selami BAKIRCI

2016, 110 sayfa

Jüri: Prof. Dr. Selami BAKIRCI
Prof. Dr. Nurettin CEVİZ
Doç. Dr. Sait UYLAŞ

Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebi Ya'kûb İshâk en-Nedîm el-Varrâk el-Bağdâdî Abbasiler'in III. asrında yaşamış önemli bir âlimdir. Bu âlim İbnu'n-Nedîm olarak da bilinir. İbnu'n-Nedîm aynı zamanda Arap Edebiyatı'nın ilk biyografi eseri *el-Fihrist* 'in de müellifidir. Bu kitap, IV./VIII. yüzyılda görülen Arap, Fars, Hint, Yunan kültürlerinin, edebî, ilmî ve dinî alanda Arapça yazılan eserlerin, bu eserlerin müelliflerinin, şârihlerinin, müfessirlerinin ve mütercimlerinin kaydının tutulduğu kapsamlı bir biyografik kaynaktır. *el-Fihrist*, çalışma konumuz olan tercüme tarihi açısından da önem arz etmektedir. Zira tercüme faaliyetlerinin en parlak dönemi olarak bilinen Abbasilerin varlığını sürdürdüğü beş asır boyunca tercüme alanında yapılan çalışmalara, mütercimlere, tercüme edilen eserlere ve Beytu'l-Ĥikme gibi çeviri merkezlerine bu kaynak sayesinde ulaşabilmekteyiz. Bu şekliyle *el-Fihrist*, Arapçaya ilk çeviri çalışmaları ve bu çevirileri yapan mütercimler hakkında günümüzde de bilgi edinmemizi sağlamaktadır. İbnu'n-Nedîm, Bağdad'da çeviri faaliyetlerine aktif olarak katılan mütercimleri, hangi alanlarda tercümeler yaptıklarını, Arapçaya tercüme edilen eserlerin özelliklerini ve mütercimlerin uzmanlık alanlarını *el-Fihrist* 'te geniş bir şekilde ele almıştır. Müellifin, *el-Fihrist* 'te mütercimlerin bir isim listesini vermesi, Arapçaya çeviri sürecine katılan mütercimlerin tespitini mümkün kılabilmektedir. Biz de bu listeden yararlanarak çalışmamızda *el-Fihrist* 'te bahsi geçen mütercimleri, bu mütercimlerin çeviri ve telif eserlerini tespit etmeye çalıştık. Çeviri tarihi açısından önemli bilgileri içinde barındıran *el-Fihrist*, bu alanda çalışma yapan her kesimden araştırmacı için eşsiz bir başvuru kaynağıdır.

Anahtar Kelimeler; İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Mütercimler, Tercüme Faaliyetleri, Abbâsi Devleti, Beytu'l-Ĥikme, III. Abbasi Asrı.

ABSTRACT**MASTER THESIS****TRANSLATION MOVEMENTS AND TRANSLATORS ACCORDING TO THE
IBN AL-NADÎM'S WORK NAMED AL-FEHREST****Ayşe ALAN****Advisor: Prof. Dr. Selami BAKIRCI****2016, Page: 110****Jury: Prof. Dr. Selami BAKIRCI****Prof. Dr. Nurettin CEVİZ****Doç. Dr. Sait UYLAŞ**

Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebi Ya'kûb İshâk en-Nedîm el-Varrâk el-Bagdâdî is a prominent scholar, who lived in the 3th century of the Abbascies. This scholar is also known as İbnu'n-Nedîm. İbnu'n-Nedîm is the author of al-Fehrest, which is the first biography work of Arabic Literature, as well. This book is an extensive biographical source in which the cultures, the works written in Arabic in literary, scholarly and spiritual field, and the authors, commentators, explicators and translators of these works seen in 4th century A.H / 9th century A.D are recorded. Furthermore, al-Fehrest is also important in terms of the history of translation. So, we are able to be reaching the works carried out in the field of translation, translators, the works translated and the translation centers such as Bayt al Hikme for five centuries when the Abbacies continued its existence that is known as a period of success of translation movements, by means of this source. In this way al-Fehrest provides us with information about the first translation studies into Arabic and the translators who carried out these translations at the present time as well. İbnu'n-Nedim broadly addressed the translators actively participating in translation movements in Bagdad, he addressed in what fields they carried out translations, he addressed the features of the works translated into Arabic and he also addressed the specialties of the translators in al-Fehrest. That the author gave the roster of the translators in al-Fehrest makes it possible to detect the translators participating in the process of translation into Arabic. Through using this roster, in our study, we addressed the translators mentioned in al-Fehrest, the translations and copyrighted works by these translators. al-Fehrest, which contains important information in terms of the history of translation, is a unique reference guide for the researchers from all strata doing studies in this field.

Key Words: İbn Al-Nadîm, Al-Fehrest, Translators, Translation Movements, Bayt Al Hikma, III. Abbasid Dynasty

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

ء: ʾ	ر: r	غ: ğ	آ, اِ, اَ : â
ب: b	ز: z	ق: k	ى : î
ت: t	س: s	ك: k	ـَ : a, e
ث: ṯ	ش: ŝ	ل: l	ـِ : ı, i
ج: c	ص: ṣ	م: m	ـُ : u, ü
ح: ħ	ض: ḏ	ن: n	ـُو : û
خ: ħ	ط: ṭ	و: v	قا: kâ
د: d	ظ: ḏ	ه: h	
ذ: ḏ	ع: ʿ	ي: y	

1. Dipnot ve kaynakçada da Arapça kaynaklar bu transkripsiyon sistemine göre yazılmıştır. İbn Manzûr, Dâru Şâdr gibi.
2. Başlarına “ال” takısı getirilerek okunan Şemsî ve Kamerî harfler telaffuz esas alınarak yazılmıştır. eş-Şekâfî, el-Ğamer gibi.
3. Kelime sonlarında bulunan “ة” harfi, vakf halinde “e” ve “a” geçiş halinde ise “t” olarak gösterilmiştir. Hızâne, Hızânatu’l-Hikme’de gibi.
4. Arapçada isim tamlaması şeklinde olan isimler, dilimizde kullanımı yaygın olduğundan bitişik verilmiştir. Abdullâh, Abdulhamît gibi.
5. “ق” harfinin “قا” şeklinde uzatma alması halinde ince okunmaması için uzatma “â” yerine “ā” şeklinde gösterilmiştir.

KISALTMALAR

(a.s)	: Aleyhisselâm
AÜDTCF.	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi
AÜFEF.	: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
AÜFEF-EDAB.	: Atatürk Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi
AÜİFD.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜSBE.	: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
bkz.	: Bakınız
CÜ.	: Cumhuriyet Üniversitesi
çev.	: Çeviren
DİA.	: Diyânet İslam Ansiklopedisi
ed.	: Editör
h.	: Hicrî
HÜİFD	: Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Hız.	: Hazreti
İBBKİDB.	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı
İTED.	: İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi.
İÜEF.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İÜİFD.	: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
m.	: Miladi
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
MÜ.	: Marmara Üniversitesi
MÜİFD.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
MÜİFV.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
nşr.	: Neşreden
öl.	: Ölümü
Prof. Dr.	: Profesör Doktor
TİBK Yay.	: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

TYEKB	: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
TDVİSAM.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
thk.	: Tahkik
ts.	: Tarihsiz
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: ve benzeri
Yay.	:Yayınları/ Yayınevi
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
YKY.	: Yapı Kredi Yayınları

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. Kendisinden Çeviri Yapılan Kaynak Diller	100
Tablo 2. Kendisinden En Çok Çeviri Yapılan Âlimler	101

ÖN SÖZ

Çok boyutlu ve karmaşık bir olgu olan çeviri, her çağda rastlanılan, medeniyetler arası iletişimde köprü vazifesi gören, bu sayede toplumları birbirine yaklaştıran, tarihlerini, gelenek ve göreneklerini her yönüyle hedef dile aktaran, insanlar arasındaki yabancılaşma mefhumunu ortadan kaldıran, bir iletişim ve bildirişim aracıdır.

Çeviri etkinliği eski çağlardan bu yana yapılan, günümüzde de devam eden önemli bir ihtiyaçtır. Tarihin akışı içinde toplumların ticaret, fetihler ve benzeri birçok sebepten ötürü birbirleriyle teması, iletişime geçme ihtiyacı doğurmuş ve bu ihtiyacı da çeviri yoluyla gidermişlerdir. Böylece tarihin en eski medeniyetlerinde küçük çaplı başlayan tercüme çalışmaları, İslamiyet'in gelişi ve buna bağlı olarak İslami fetihlerin hız kazanmasıyla ciddi bir rağbet görmüş, nihayet Arap Edebiyatı'nın ilmî ve edebî açıdan en parlak dönemi olarak bilinen Abbasi Devleti'nin hüküm sürdüğü beş asır boyunca zirveye ulaşmıştır.

Çeviriye olan ihtiyaç, mütercimlerin yetişmesini zorunlu kılmış, farklı din ve mezhepten mütercimler Bağdad'da Yunanca, Farsça, Hintçe ve Nabatça eserlerin Arapçadan okunmasını sağlamıştır. Bu çalışmamız tam da böyle bir ortamda kaleme alınmış olan ve Arap Edebiyatı Tarihi'nin ilk biyografi kitabı olma özelliği taşıyan İbnu'n-Nedîm'in *el-Fihrist* 'in de yer alan mütercimleri konu almaktadır.

Mütercimlerin tespitinden önce çalışmamızın giriş bölümünü kısaca çevirinin tanımına, tarihî süreç içindeki durumuna ve gelişimine ayırdık. Burada klasik ve modern dönem yazarlarının, çevirinin tanımı ile ilgili görüşlerine yer verdik. Farklı bakış açıları sayesinde çevirinin tanımını akıllarda şekillendirdikten sonra bu etkinliğin yoğun olarak gerçekleştirildiği Abbasi toplumunun sosyal, kültürel ve siyasî tarihine kısaca değindik.

Birinci bölümde çalışmamızın ana kaynağını teşkil eden *el-Fihrist* 'in müellifi İbnu'n-Nedîm'in hayatı, eserleri, ilmî ve edebî kişiliğinin yanı sıra edebî eleştirmen yönünü de kısaca ele aldık. Bunu yaparken İbnu'n-Nedîm'in tanıtılması ve pek fazla bilinmeyen bir yönü olan edebî eleştirmen özelliğini ön plana çıkarmayı hedefledik. Yine birinci bölümde *el-Fihrist* 'in nasıl ve ne zaman, hangi şartlarda kaleme alındığı, günümüze nasıl ulaştığı ve içeriği üzerinde durduk.

el-Fihrist'i oluşturan bölümlerin, alt başlıklarının neler olduğu ve hangi konuları ele aldığı hususunda bilgiler verdik. Bunu yaparken *el-Fihrist* 'te yer alan bölümlerin bulunduğu sayfa aralıklarını vererek araştırmacılar için kolaylık sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca *el-Fihrist*, biyografik bir eser olmasının yanısıra tercüme, mezhepler, halifeler ve bunun gibi birçok konu hakkında tarihî kayıtların tutulduğu bir tarih kitabı olma özelliğine de sahiptir. Bu nedenle çalışmamızda *el-Fihrist* 'in bu özelliğini ön plana çıkarmaya çalıştık.

Eserin tercüme tarihi açısından önemi ile ilgili kaynaklarda çok fazla bilgiye rastlayamadık. Bu nedenle tercüme açısından önem arzeden bu özelliği hakkında, çalışmamız esnasındaki gözlem ve tespitlerimiz doğrultusunda bilgi vermeye çalıştık. Bunu yaparken *el-Fihrist* 'te tercüme ile alakalı bölümleri inceden inceye tahlil etmeye özen gösterdik.

İkinci bölüm, çalışmamızın ana bölümünü oluşturmaktadır. Bu bölümde *el-Fihrist* 'te adı geçen mütercimlerin- İbnu'n-Nedîm'in verdiği isim listesindeki sıra gözetilerek- hayatları ve eserleri ele alınmıştır. Ancak eseri incelerken bu listenin dışında olan mütercimlere de rastladık. Rastladığımız bu mütercimleri çalışmamızın devamına ekledik.

Toplamda 77 mütercim tespit ettik. Bu tespitlerimiz esnasında birçok mütercimin hayatı ve eserleri hakkında direkt olarak *el-Fihrist* 'te bilgiye rastladık. Ancak birçoğunun da sadece isimlerinin zikredildiğini gözlemledik. *el-Fihrist* 'te bulunan mütercimlere ait biyografileri inceledikten sonra klasik biyografi kaynaklarından da yararlanarak mütercimler hakkında güvenilir ve doğru bilgiler edinmeye çalıştık. Bu mütercimler arasında, birçok kaynak tarandıktan sonra herhangi bir bilgiye rastlayamadığımız isimler de olmuştur. Bu isimler hakkında – birçok kaynak tarandıktan sonra- bilgi bulunmadığı konusunda açıklama yaptık.

Mütercimlerin ve eserlerinin tespiti esnasında birçok zorlukla karşılaştık. Bu zorluklardan biri mütercim ve tercüme edilen eserlerin isimlerini doğru telaffuzu ile ilgilidir. Çoğunluğunu Süryani âlimlerin oluşturduğu mütercimlerin isimlerinin okunuşu, *el-Fihrist* 'in elimizde var olan nüshasında verilmiştir. İsimlerin okunuşlarını doğru verebilmek için bu kısımdan yararlanılmıştır. Ancak okunuşları bulunmayan isimler ise bu alanda yapılan Türkçe çalışmalar incelenerek çalışmaya dâhil edilmiştir.

İbnu'n-Nedîm, mütercimlerin hayatlarını verirken sadece onların telif eserlerinden bahsetmiş, tercüme ettikleri eserler ise eserin ait olduğu müellifin biyografisinde ya da eseri tanıttığı bölümde ele alınmıştır. Biz de mütercimlerin isimlerinin geçtiği sayfaları tek tek tespit ettikten sonra bilgileri derleyebildik.

Çalışmamızda incelediğimiz mütercimlerin birçoğu hekimlik mesleğinden gelmiş kimselerdir. Bu hekimler, tercümenin yanısıra kendi mesleklerine dair eserler de telif etmişlerdir. Bu sebeple mütercimleri tanıtırken tercüme eserlerinin yanısıra telif eserlerine de yer verdik. Bunu yapmaktaki amacımız, mütercimin uzman olduğu alanı telif eserleriyle anlatmak ve o dönemde tercümenin yanısıra telifle de uğraşıldığını göstermektir.

el-Fihrist'te adı geçen mütercimleri tespit ederken, bunlardan bir kısmının mütercimliklerinin tartışmalı olduğunu gördük. Başta *el-Fihrist* olmak üzere farklı kaynaklardan da destek alarak bu tartışmalara açıklık getirmeye çalıştık.

Tercüme faaliyetleri, beraberinde birçok yenilik getirmiştir. Bizlerde bu yeniliklere değinerek özellikle başlangıçta sistematik bir temeli olmayan çeviri işleminin sonradan belli kurallar çerçevesinde yapılmaya çalışılmasına dair girişimlere değindik. Bu girişimlerin ilki olan el-Câhız'ın çeviri nazariyesi (teori) üzerinde durduk.

Sonuç kısmında çalışmamızla ilgili tespitlerimizi dile getirdik.

Bu çalışmamızın, Çeviribilimi, Mütercim-Tercümanlık, Arap Dili ve Edebiyatı, Arap Dili ve Belâgatı, Arap Dili ve Kültürü, Tıp, Mühendislik, Eczacılık, Felsefe, Matematik ve Astronomi gibi farklı alanlarda önemli bir boşluğu dolduracak, ilk derli bir toplu çalışma olacağı kanaatindeyiz.

Çalışmamız esnasında elimizden geldiğince ilmî çalışma yöntemlerin bağlı kalmaya ve yapılması muhtemel hatalardan sakınmaya özen gösterdik. Ancak bu alanda büyük bir boşluğu dolduracağına, değerli araştırmacılara yeni ufuklar açacağına inandığımız bu çalışmamızın çok mükemmel olduğu hususunda bir iddia söz konusu değildir. Aksine, okuyucunun kusurlarımız konusunda bizi uyarmalarına ihtiyacımız olduğunu ifade etmek isteriz.

Bu çalışmamızın oluşmasında emeği olan ve hiçbir zaman desteğini bizden esirgemeyen, lisans eğitimimden bu yana kendisinden her daim yeni birşeyler

öğrendiğim değerli danışman hocam Sayın Prof. Dr. Selami Bakırcı'ya, kaynak temininde yardımlarını esirgemeyen ve her zaman destekçim olan hocalarım ve meslektaşlarıma, sabrıyla her zorluğu aşmama yardımcı olan kıymetli eşime ve en değerlim, oğluma teşekkür ederim.

Erzurum-2016

Ayşe ALAN

GİRİŞ

I. ARAP TERCÜME TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

Çeviri, çok boyutlu karmaşık bir olgu, tüm çağlarda rastlanan, medeniyetler arasındaki iletişimde köprü görevi gören, bu sayede toplumların kaynaşmasını sağlayan, toplumların tarihlerini, gelenek ve göreneklerini her yönüyle başka toplumlara aktaran, kaynak dili konuşan toplumların dışındaki kimselerin istifadesine sunan bir iletişim, bildirişim aracıdır¹. Ayrıca çeviri, herhangi bir dildeki bir metnin başka bir dile², o dili konuşan toplumun kültürü, alışkanlıkları gibi özellikleriyle hedef dile aktarılma işlemidir.³

“Çeviri” sözcüğü, Arapça bir kelime olan “terceme” (الترجمة) kelimesinin karşılığıdır. Kelimenin sözlük anlamına bakıldığında çeviri; bir şeyin, durumun veya anlamın bir yerden başka bir yere, bir durumdan başka bir duruma taşınması, aktarılması, nakledilmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.⁴ Ayrıca çeviri; kaynak dildeki materyalin, hedef dildeki eşdeğer materyale çevrilmesi işlemi olarak da tanımlanabilir.⁵

Çeviri, etimolojik yapısı bakımından incelendiğinde ifade ettiği anlamlar şu şekildedir;

- Biyografi anlamına gelir. Örneğin; “*Bir kimsenin biyografisi*” denilmek istendiğinde ترجمة فلان şeklinde ifade edilir.
- Bir sözü, kişinin kendi diliyle açıklaması anlamına gelir. Çevirinin bu tanımıyla ilgili ilk Kur’ân müfessirlerinden Abdullah b. Abbâs hakkında söylenen “إنه تُرْجَمَانُ الْقُرْآنِ” şeklindeki ifade ترجمة kelimesinin tefsir etme anlamı taşıdığına bir örnektir.
- Bir sözü başka bir dille açıklamak, başka bir dile dönüştürmek ve nakletmektir. “نقل الكلام من لغة إلى أخرى” (bir sözü bir dilden başka bir dile

¹ Tahsin Aktaş, *Çeviri İşlemine Genel Bir Bakış*, Orsen Matbaacılık, Ankara 1996, 1; Emrullah İşler, Musa Yıldız, *Arapça Çeviri Klavuzu*, Elif Yay, İstanbul 2009, 17.

² İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, I, Dâru'l-Ma'ârif, ts. 426; Bkz. el-Mu'cemu'l-Vasîf, ت ر ج م, I, Mektebetu'l-İslâmiyye, Kâhire 1976, 83.

³ Muhittin Macit, “Tercüme Hareketleri”, *DİA*, X, 2011, 498.

⁴ Macit, 498.

⁵ Layachi Aissi, *An Analytical Study Of The Process of Translation*, (Basılmamış Doktora Tezi), Salford Üniversitesi Modern Diller Bölümü, İngiltere 1987,12.

çevirme, taşıma, dönüştürme) ifadesi bu duruma örnek gösterilebilir. Dolayısıyla تحويل, نقل, kelimeleri ترجمة sözcüğünün yerine kullanılmaktadır.⁶

Başta İbnu'n-Nedîm'in *el-Fihrist* 'i olmak üzere birçok kaynakta çeviri; "Terceme" (ترجمة), "Taḥvîl" (تحويل) veya " Naql" (نقل) sözcükleriyle ifade edilmiştir. Çeviri faaliyetini gerçekleştiren kimseler için ise Mütercim (مترجم) kelimesi kullanılmıştır. Tercüme edilecek ürünü kaynak dilden hedef dile aktarma işlemini yazılı olarak gerçekleştiren kimse anlamına gelen "Mütercim (مترجم) kelimesi, *Lisânu-'Arab* ve *el-Ķāmûsu'l-Muḥîṭ* gibi önemli eserlerde ثَرْجَمَان ve ثَرْجَمَان⁷ şeklinde de ifade edilmiştir. Ancak bu ifadeler daha sonra مُترجم şeklinde kullanılmıştır.

Birçok araştırmacı ve dilbilimci tarafından çevirinin tanımı yapılmıştır. Temelde aynı olan bu tanımlar, farklı bakış açıları içermektedir. Ancak araştırmacıların üzerinde uzlaştıkları konu, çevirinin çok boyutlu karmaşık bir işlem olduğudur.⁸

Akşit Göktürk çeviriyi, insanların aralarında dil farklılıkları çıkmasından ötürü ayrılıp, dağılmasından bu güne kadar meydana gelen dil kargaşasını aşmak için verdiği bir uğraş "*diller ötesi, ortak bir dil*"⁹ olarak tanımlarken çevirinin tarihine gönderme yaparak ilk çeviri izlerine değinir. Dolayısıyla dil kargaşası ve buna bağlı olarak ortaya çıkan iletişim ihtiyacının sonucu olarak çeviriyi gösterir.

İnsanlık tarihinin başlaması ve buna bağlı olarak da farklı dillerin ortaya çıkmasıyla çeviriye olan ihtiyaç artmıştır. Dillerin 100.000 yıl önce ortaya çıktığı, yazının ise 5000 yıl önce keşfedildiği göz önüne alınırsa, çevirinin oldukça eskilere dayandığı söylenebilir.¹⁰

Çeviri, binlerce yıldan beri yapılmakta olan, tarih kadar eski bir faaliyettir. Bu çalışmalara ait kaynaklar M.Ö. 3000 yılına ait ilk çeviri izlerine kadar uzanır. Çevirinin ortaya çıkışı, dil çeşitliliğinin ve insanların iletişim ihtiyacının sonucu olarak kabul

⁶ Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Ķāmûsu'l-Muḥîṭ*, IV, el-Hey'tu'l-Mıṣriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, Kâhire 1978, 82;.

⁷ İbn Manzûr, I, 426; el-Fîrûzâbâdî, IV.,82.

⁸ Dimitri Gutas, *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*, (çev. Lütfü Şimşek), Kitap Yay. , İstanbul 2011,19; Mehmet Hakkı Suçin, *Dünden Bugüne Arapçaya Çevirinin Serüveni*, Kurgan Edebiyat Yay, Ankara 2012, 19; Mehmet Hakkı Suçin, "Arapça Çeviri Geleneği: Altın Dönem". *Journal of Turkish Studies, Cem Dilçin Armağanı*, (ed. Zehra Toska). Harvard University Department of Near Eastern Languages and Civilizations, XXXIII (2), 2009, 1; Aktaş, 1.

⁹ Akşit Göktürk, *Çeviri: Dillerin Dili*, YKY, İstanbul 2013, 15-16.

¹⁰ http://ceviribilim.com/?page_id=1496#toc-anchor-1496-2 Erişim Tarihi: 25.03.2015

edilir. Çevirinin önemi, insan uygarlığının başlangıcından itibaren anlaşılmış, farklı dil ve kültürden insanlarla iletişim kurmada kullanılmıştır. Bu iletişim gereksinimini gidermek amacıyla çevirinin temelleri M.Ö. II. yüzyıl gibi erken bir dönemde atılmıştır.¹¹

Çeviri, yabancı dil engelinin ortaya çıkardığı iletişim kargaşasını gidermeye çalışan, tarihle yaşıt bir aktarım girişimidir. Çeşitli dillerin ve buna bağlı olarak çeviri ihtiyacının ortaya çıkmasına dair Tevrat'ta bir bölüm vardır. Bu bölümde Bâbil Kulesi'nin öyküsü yer alır. Bu öyküye göre, Nuh Tufanı'ndan sonra yine sapkınlığa yönelen insanlar, göğe ulaşma arzularını gerçekleştirmek için bir kule yapmaya karar verirler. Hepsi aynı dili konuştuğundan rahatlıkla ve el birliğiyle kuleyi inşa etmeye başlarlar. Ancak Tanrı, onları cezalandırmak için aralarında bir dil kargaşası çıkartır. Böylece birbirleriyle anlaşamayan insanlar, bu kule projesini hayata geçirmekten vazgeçerler.¹² Farklı dillerin var olmasıyla zamanla farklı kültürler ve bu kültürü benimseyen insanlar ortaya çıkmıştır. Bu durum insanları konuştukları dilin dışındaki dilleri öğrenmeye sevk etmiştir.

Çeviri işleminin geçmişine dönecek olursak, M.Ö. 2000'li yıllardan itibaren çeviri işinin meslek olarak icra edildiği bilinmektedir. Ayrıca bu meslek eski Âsur, Bâbil ve Hititler'in hüküm sürdüğü dönemlerde, Mısır ve İbrani devletlerine gönderilecek mesajları çevirmek için hükümdarlar tarafından sekreteryaya olarak görevlendirilen kâtipler vardı. Eski Mısır'da ise “baş tercüman” unvanıyla babadan oğula geçen yüksek dereceli memurların olduğu bilinmektedir.¹³

Yakındoğu'da M.Ö. 2000 yılında ve Sümerlerin belgeleri Akatçaya çevirmesinden bu yana bir çeviri geleneği olduğu bilinmektedir.¹⁴ Ancak tarihte ilk çeviri M.Ö. 3000 yıllarında Süryanice bir eser olan *Gilgamiş Destanı* adlı eserin Akatçaya tercümesidir.¹⁵

¹¹ Aissi, 4.

¹² Rezzan Kızıltan, “Tarihte Çeviri: Antik Çağdan 19. Yüzyıl Sonuna Kadar Edebi Çeviri Kuramları -1 Antik Çağdan Barok Çağın Sonuna Kadar”, *AÜDTCFD*, II (41), 2001, 71; Jöelle Redouane, *Mevsû'atu't-Terceme (Enclopédie De La Traduction)*, (çev. Muhammed Yahyatin) Câmi'atu Mevlûd Ma'ammerî, Tizivizû, Cezayir 2010,7; Tevrat, Yaratılış 11, 4-9.

¹³ Kızıltan, 72; İşler-Yıldız, 19.

¹⁴ Gutas, 31.

¹⁵ Redouane, 7.

Çeviri, İslam'ın ve Hz. Peygamber'in gelişiyle beraber Arap toplumunda önem verilen bir alan olmuştur. Öyle ki, Hz. Peygamber'in, dil öğrenmeleri için çevresinde bulunanları teşvik ettiği rivayet edilir. Bu dönemde dikkat çeken tercüme çalışmaları sadece İslam dininin başka ülkelere tebliğ edilmesinde kullanılan mektupların çevirileriyle sınırlı kalmıştır.¹⁶

H.z.Peygamber'in vefatından sonra, tercüme faaliyetlerinden ilk defa İran ve Mezopotamya'nın fethi münasebetiyle bahsedilir. İran'ın fethi esnasında Sa'd b. Ebî Vakkâs, Hz.Ömer'e bir mektup yazarak orada Pehlevice telif edilmiş birçok eser olduğunu ve bu eserleri Arapçaya tercüme etmek için izin istediğini bildirir. Hz. Ömer Sa'd b. Ebî Vakkâs'a; " Şayet bu eserlerin içinde doğru yola götüren bir ilim varsa Allâh bize onlardan daha doğru bir kitapla (Kurân-ı Kerîm) hidayet etmiştir. Ancak, içinde bizleri doğru yoldan saptıracak bir şey varsa Allah bize yeter." diyerek o eserlerin suya atılmasını emretmiştir.¹⁷ Ancak rivayet edilen bu durumun doğruluğu tartışmalıdır.

İslamiyet öncesinde edebî bir dil olan Arapçaya tercüme yapıp yapılmadığı kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bu dönemde İncil ve Tevrat'ın çevirisiyle uğraşan kimselerin olduğu¹⁸ ifade edilse de bununla ilgili kesin bir bilgiye rastlayamadık.

Tarihte, üç kültür aktarımından bahsedilir. Bu kültür aktarımları tercümenin temellerini teşkil eden aktarımlardır. Bunlardan ilki, Batı Asya, Ege bölgesinin batısında ve Akdeniz'de ortaya çıkan, Pythagores ve Platon gibi Yunan düşünürlerin Mezopotamya, İran ve Hint kültürlerini yakından tanıyıp Grek düşüncesine aktarmalarıdır. İkinci kültür aktarımı ise - çalışmamızın genelini kapsayan- III / VII. asırda başlayan Yunanca, Farsça, Hintçe ve Nabatça telif eserlerin Arapçaya aktarıldığı, Arap Edebiyatı tarihinin en parlak dönemi sayılan, Abbasi Devleti'nin hüküm sürdüğü

¹⁶ Hussein Abdo Rababah, " The Translation Movement in the Arab World; From the Pre-Islamic Era Until the end of Ummayad dynasty (before 610-750 A.D.), *International Journal of language and Linguistics*, III (3), 2015, 125; Mustafâ Abdulhamîd, *Nazariyyetu'l-Câhîz fi't-Terceme, el-Mevred*, VII(4), 1978, 33.

¹⁷ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l- Kutub ve'l-Funûn*, (nşr. M.Şerafettin Yaltkaya, Rifat Bilge) I, İstanbul 1360/1941, 679; Kenan Demirayak, "I.Abbasi Asrında Tercüme Faaliyetleri", *AÜFEF-EBAD*, (21), 1995, 161; Ramazan Şeşen, "İslam Dünyasındaki İlk Tercüme Faaliyetlerine Umumi Bir Bakış (Başlangıçtan H.IX/ M.X. Asrın Sonuna Kadar)", *İTED*, VII (3-4), 1979, 7.

¹⁸ Şeşen, 6.

beş asırdır. Üçüncü ve son kültür aktarımı ise Arapça eserlerin Latince ve İbraniceye çevrilmesidir. Bu son kültür aktarımı “*Toledo Hareketi*” olarak bilinir.¹⁹

Tercüme faaliyetlerinin başlatılmasına zemin hazırlayan merkezlerin müslümanlarca fethedilmesi, o kültürleri yakından tanıma gerekliliğini doğurmuş ve bu kültürlerle ait eserlerin Arapçaya aktarılması konusu gündeme gelmiştir. Bu merkezler Helenistik kültürün dünyaya yayıldığı, İskenderiye, Harran, Cundişapur, Antakya, Urfa akademilerinin bulunduğu merkezlerdi.²⁰

İslam dünyasında ilk çeviri faaliyetleri, resmi olarak Emeviler döneminde başlamış ve kişisel uğraşlarla sınırlı kalmıştır.²¹ Kimya ilmine dair Yunanca ve Kıptice telif eserlerin Emevi Halifesi Mu‘âviye’nin torunu Emir Hâlid b. Yezid b. Mu‘âviye (öl. 85/ 704) tarafından tercüme ettirilmesi tercüme tarihi açısından kayda geçmiş önemli bir gelişme olarak kabul edilir. Her ne kadar Emeviler’den önce de bir takım kişisel çeviri çalışmaları olmuşsa da Hâlid b. Yezid’in bu çalışması ilk ciddi çalışma olarak kaynaklarda yerini alır.²²

İbnu’n-Nedîm, Hâlid b. Yezid’in kimya ilmine yönelmesinin ve bu alanla ilgili kitaplarını tercüme ettirmesinin nedenini şu şekilde nakleder: Hâlid b. Yezid’e kimya ilmini öğrenmek için çok çaba sarfettiği söylenir. Hâlid kimyayı öğrenmesindeki tek amacının kardeşleri ve yakın çevresini zenginleştirmek olduğunu ve başka bir amacı olmadığını dile getirir. Halife olmayı istediğini ancak halifelik makamının ona değil

¹⁹ Bekir Karlığa, *İslam’da Tercüme Hareketleri*, II. Uluslararası İslam Düşüncesi Konferansı, İBBKİDB. Yay, İstanbul 1997, 84.

²⁰ Sîhâm el-Ferîh, “es-Suryâniyûn ve Devruhum fî Nakli’s-Şekâfeti’l-Yûnâniyye ilâ’l-‘Arabiyye”, *Havliyyâtu Külliyyeti’l-Âdâb*, XXIII, 1994,59-70; Osman Aydınlı, “Süryani Bilginlerin Çeviri Faaliyeti ve Mu‘tezilî Düşünceye Etkisi”, *HÜİFD*, VI (11), 2007,8; Mehmet Ulukütük, “İslam Düşüncesinde Tercüme Faaliyetleri: Hermeneutik Ve Bibliyografik Bir Katkı”, *İÜİFD*, (2), 2010, 251; Murat Tural, “Mezopotamya ve Suriye’nin Fethinin Abbasilerdeki Tercüme Devrine Etkisi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, V, 2012, 244; Mustafa Demirci, “Helen Bilim ve Felsefesinin İslam Dünyasına İntikalinde / Tercümesinde Harranlı Sâbiilerin Rolü”, *I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, I, 2006, 200-202; Geniş bilgi için Bkz: Hilmî Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, TİBK Yay, İstanbul 2011, 41; Nahide Bozkurt, Abbasiler, TDVİSAM Yay, İstanbul 2013, 219.

²¹ Abdulhamîd, 43.

²² Ebu’l-Farac Muhammed b. Ebî Ya’kûb İshâk en-Nedîm el-Varrâk el-Bagdâdî, *el-Fihrist*, (thk. İbn ‘Alî b. Zeyne’l-‘Âbidîni’l-Hâ’irî el-Mâzenderânî), Tahran 1971, 319; Şevkî Dayf, *Târîhu’l- Edebi’l- ‘Arabi el- ‘Asru’l- ‘Abbâsi*, Dâru’l-Ma‘ârif, Kahire 1966,109; Nâfi’ Tevfîk el-‘Abûd, “Min Târîhi’t-Terceme ‘inde’l- ‘Arab”, *Mecelletu’l-Müerrihi’l- ‘Arabi*, (10), 1979,147; Ahmet Suphi Furat, *Arap edebiyatı Tarihi(Başlangıçtan XIV. Asra kadar)*, I, İÜEF Basımevi, İstanbul 1996, 203; Mona Baker (1998) “Arabic Tradition”, (çev. Figen Tuncer) , Okan Üniversitesi Çeviribilim Bölümü Lisans Bitirme Projesi, İstanbul 2010,1; Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*,(çev. Azmi Yüksel, Rahmi Er), İmaj Yay. Ankara 1993, 104; Tural, 249; Suçin, *Dünden Bugüne Arapçaya Çevirinin Serüveni*, 32; Redouane, 9; Karlığa, 90;

başkasına nasip olduğunu bu yüzden de kimya ilmine ilgi duyduğunu ve bu alanda ilerlemek istediğini ifade eder.²³

Hâlid b. Yezid'in bu sözlerinden, halifelik makamının kendisine verilmemesinden sonra hilafet için gerekecek parayı bulmak için kimyayı öğrendiği, kimya sayesinde mineralleri altına dönüştürerek bu hayalini gerçekleştireceği²⁴ düşüncesini anlamak mümkündür.

Emeviler döneminde Hâlid b. Yezid'in başlattığı bu ferdi tercüme çalışması, çoğunlukla Kimya, Astronomi ve Tıp alanlarında olmuştur. Bu hususta en eski kaynaklarından biri olan *el-Fihrist* 'te İbnu'n-Nedîm, Hâlid b. Yezid'den ,“ O, faziletli biriydi. İlimlere karşı sevgisi vardı. Mısır'da oturan ve Arapçayı iyi öğrenmiş, Yunan âlimlerinden bir heyeti yanına çağırtmış, onlardan Yunanca ve Kıptice eserleri Arapçaya tercüme ettirmelerini istemiştir. İslam'da bir dilden başka bir dile yapılan ilk tercüme buydu.” şeklinde bir açıklamada bulunur.²⁵ Bu ve bunun dışındaki farklı kaynaklardaki bilgilere baktığımızda İslam dünyasının ilk ciddi tercüme faaliyetinin Hâlid b. Yezid tarafından başlatıldığına dair ortak bir görüşün hâkim olduğunu anlamaktayız. Dimitri Gutas, bu ortak görüşe itiraz olarak, Hâlid b. Yezid'in ilk mütercim olduğu konusundaki rivayetlerin doğru olmadığını, uydurma olduğunu ifade eder²⁶ ancak bu görüşünü destekleyecek güçlü bir kanıt gösteremez.

Bu dönemde değinebileceğimiz başka bir çeviri faaliyeti de malî ve resmî dîvânların²⁷ Arapçaya akrarılmasıdır. Bu nakiller Abdulmelik b. Mervân ve onun Valisi Haccâc b. Yûsuf es-Şekâfi döneminde yapılmıştır. Dîvânlar, Irak ve Şam'da Farsça ve Yunancadan Arapçaya çevrilmiştir.²⁸

²³ İbnu'n-Nedîm, 419; Suçin, *Dünden Bugüne Arapçaya Çevirinin Serüveni*, 31.

²⁴ Muhammed Abdulkâdir Hireysât, Hâlid b. Yezid b. Muâviye, *DİA*, XV, 1997,293.

²⁵ İbnu'n-Nedîm, 303; Baker, 3; Suçin, *Dünden Bugüne Arapçaya Çevirinin Serüveni*, 30.

²⁶ Bkz. Gutas, 34.

²⁷ Dîvân, devlet idaresindeki muhtelif idârî, malî ve askerî hizmetlerin yerine getirilmesinde kullanılan (kuyûdât defteri), bu defterlerin ve devlet memurlarının bulunduğu yerlere verilen isimdir. Geniş bilgi için Bkz. Abdülazîz ed-Dûrî, *Dîvân*, *DİA*, IX, 1994, 377-381.

²⁸ İbnu'n-Nedîm, 303; Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yaḥyâ b. Câbir el-Belâzurî, *Futûḥu'l-Buldân*, Müessesetu'l- Ma'ârif, Beyrût 1987; 321,322; el-'Âbûd, 14.

Emeviler döneminde Arapçaya çeviriler, Arap olmayan halkı yönetmede genel ve anlık ihtiyaçların karşılanması amacıyla yapılan çevirilerdi. Dolayısıyla bu dönemde ciddi bir tercüme faaliyetinden söz etmek mümkün değildir.²⁹

Emeviler'in yıkılışından sonra kurulan Abbasi Devleti ile beraber tercüme faaliyetleri hız kazanmış ve “*tercümenin en parlak çiçekleri*”³⁰ bu dönemde açmıştır. Abbasi Devleti'nin idareyi ele geçirmesiyle hilafetin başkenti, Şam'dan Bağdad'a taşınmıştır. Abbasi Devleti'nin yeni başkenti Bağdad birçok kültürü içinde barındıran, bir konuma sahip bir şehirdi. Ticaret yolları üzerinde oluşu, birçok kültürle temas anlamına gelmekteydi. Böyle bir ortamda pratikte işe yarayacak bilgiye ihtiyaç vardı. Farklı kültürleri öğrenme isteği Abbasi toplumunda tercüme faaliyetine desteği arttırmıştır. Ayrıca Bilâdu's-Şâm denilen bölgede Yunan kültürünün yayıldığı, önemli merkezler yeni kurulan ve yenilikçi bir anlayışa sahip Abbasi Devleti için önem arz etmekteydi. Çünkü Helenistik kültürün dünyaya yayıldığı eğitim kurumları burada bulunuyordu. Dolayısıyla bu kültüre ait kaynakların Arap Dünyası'na kazandırılması destek bulmaktaydı.³¹

Abbasi toplumu, fetihler esnasında bilginin yayılmasını mümkün kılan kâğıtla tanışmış Talas savaşı (133/751) sırasında ele geçirilen Çinli esirlerden kâğıt yapımını öğrenmişlerdir. Böylece tercüme faaliyetlerinin yayılmasını sağlayan materyal ihtiyacı karşılanmıştır.³²

İlk dönem Abbasi halifeleri el- Mansûr, el-Mehdi, el-Me'mûn ve er-Reşîd'in tercüme çalışmalarına önem vermeleri, tercüme faaliyetlerinin hız kazanmasında etkili olmuştur. “*3M iktidarı*”³³ olarak da anılan el-Mansûr, el-Mehdi, el-Me'mûn dönemlerinde Tıp, Astronomi, Kimya ve Mantık ile ilgili eserler Yunanca ve Süryaniceden Arapçaya aktarılmıştır.

Çeviri faaliyeti Abbasi toplumunun Buhtîşû, Huneyn, Masarceveyh, Kerhî, Şâbit ve Nevbaht aileleri gibi varlıklı aileleri tarafından desteklenmiştir. Öyle ki, bu aileler

²⁹ Gutas, 32.

³⁰ Demirayak, “I. Abbasi Asrında Tercüme Faaliyetleri”, 164.

³¹ Will Durant, *Kıssatu'l-Hağâra*, (çev. Zeki Necîb Mahmûd), XIII, Dâru'l-Cîl, Bayrût 1988, 177; Demirayak, “I. Abbasi Asrında Tercüme Faaliyetleri”, 164-165; Gutas, 108; Bozkurt, 220.

³² Redouane, 12; Suçin, *Dünden Bugüne Arapçaya Çevrinin Serüveni*, 32-34; Gutas, 25.

³³ Suçin, *Dünden Bugüne Arapçaya Çevrinin Serüveni*, 34.

kendi içlerinden; İbnu Şehdâ el-Kerhî, Huneyn b. İshâk, Masarceveyh, Curcîş b. Cibrâ'il b. Buhtîşû' gibi ünlü mütercimler çıkarmışlardır.³⁴

İbnu'n-Nedîm, Bağdad'da Felsefe ilmine ait eserlerin tercüme edilmesi ve bu alana ilginin artmasının sebepleri arasında Halife el-Me'mu'nun gördüğü bir rüyanın etkili olduğunu rivayet eder.

Halife el-Me'mûn bir gece, rüyasında beyazlar içinde, geniş alınlı, bitişik kaşlı, kel kafalı, ela gözlü, iyi görünüşlü bir adamı şarap içiyor halde yatağına oturmuş olduğunu görür ve korkudan titreyerek ona kim olduğunu sorar. Adam da kendisinin Aristoteles olduğunu söyler. el-Me'mûn buna sevinerek ona bir soru sormak ister ve “İyi olan şey nedir?” diye sorar. Adam da “Akla uygun olan şeydir.” diye cevap verir. Halife “Başka nedir?” der. Adam “Hukuka göre iyi olan şeydir.” der. Halife üsteleyerek “Başka nedir?” diye sorar ve adam “Halkın nezdinde iyi olandır.” diye cevap verir. Halife “Başka nedir?” diye sorar. Adam, “Hepsi bu kadar.” diyerek sözlerini noktalar. Bu rüya sayesinde Bizans eserlerinin Bağdad'a getirilerek aralarında el-Haccâc b. Maţar ve İbnu'l-Bıtrîk gibi dönemin önemli mütercimlerinin bulunduğu bir heyete tercüme ettirildiği ifade edilir.³⁵

el-Me'mûn'un rüyasında Aristo'yu görmüş olması ve sorduğu sorulara aldığı cevapları beğenmesi sonucunda Aristo'nun eserlerini tercüme edilmesi gerekliliğini dile getirmiştir. Halifenin gördüğü bu rüya sayesinde çeviriye önem vermiş olması düşüncesi tartışmalı bir konudur. Ancak bu rüyanın çeviri çalışmalarındaki etkisi de yadsınamaz.³⁶ Ayrıca el-Me'mûn tercümelerin yapılmasında büyük bir çaba sarf etmiş, bilimsel çalışmaların özendirilmesi amaçlanarak Irak, Fars ve Şam gibi önemli ilim merkezlerinden Nestûrî, Mecûsî, Ya'kûbî, Rûm ve Sâbiî birçok mütercimi Yunanca, Farsça, Süryanice ve Nabatça eserlerin Arapçaya aktarılması için Bağdad'a getirtmiştir. el-Me'mûn'un, bu desteği ile şehirde kitapçılar, kâğıtçılar, edebiyat ve ebedi münazara

³⁴ Corci Zeydân, İslam Uygarlıkları Tarihi, (çev. Nejdet Gök), II, İletişim Yay. İstanbul 2012,80-84.

³⁵ İbnu'n-Nedîm, 303-304, Ebu'l-Abbâs Şemsu'd-Dîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Hallikân, “*Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâ'u Ebnâ'u'z-Zamân*”, (thk. İhsân Abbâs) II, Daru Şâdr, Beyrût 1967, 259; Mehmet Akif Özdoğan, “Abbâsîler Dönemi Tercüme Faaliyetlerinin Arap Edebiyatına Etkisi”, *Nüşa*, II (16), 2005, 36; Demirayak, “I. Abbasi Asrında Tercüme Faaliyetleri”, 169; Şeşen,12; Zeydân, II, 77; Gutas, 98.

³⁶ Gutas, 98; Demirayak, “I. Abbasi Asrında Tercüme Faaliyetleri”, 169; Bozkurt, 220- 221.

meclislerinin yanısıra okuyan, araştıran kimselerin sayısında da ciddi bir artış olmuştur.³⁷

el-Me'mûn, Bizans İmparatoru III. Michael ile yaptığı bir barış anlaşmasına Bizans'ta bulunan eserlerden birer nüshanın Bağdad'daki büyük kütüphaneye verilmesi yönünde bir madde koydurmuştur. Bu anlaşma gereği gönderilen eserler İskenderiye, Cundişapur gibi okullarında eğitim görmüş, Yunanca ve Süryanice bilen mütercimler Bağdad'a davet edilerek Arapça ve Süryâniceye tercüme ettirilmiştir.³⁸ Bütün bu uğraşlar el-Me'mûn'un çeviriyeye verdiği önemin bir göstergesidir.

Abbasi halifeleri, ihtiyaca göre yanlarında mütercimler çalıştırdılar. Onlara tercüme ettikleri eserler için maaş öderlerdi. *el-Fihrist* 'te, Müncimoğulları'nın, aralarında Huneyn b. İshâk, Hubeyş b. Hasan ve Şâbit b. Kurre gibi ünlü mütercimlerin bulunduğu tercüme heyetlerine, tercüme ve gerekli malzemeler için ayda yaklaşık 500 dinar maaş bağladığı rivayet edilir.³⁹ Mütercimler, bu dönemde devletin her kesiminden destek görmüş bu destekler sayesinde çeviri etkinliği tarihinin en parlak dönemini yaşamıştır.

Halife el-Manşûr, Bağdad'da bir tercüme odası kurmuş ve ilk çeviriler burada yapılmaya başlanmıştır. Hârûn er-Reşîd, onun kurduğu tercüme odasını genişleterek buradaki çalışmalara destek vermiştir. Ancak bu tercüme odası Halife el-Me'mûn döneminde VIII. yüzyıl Arap toplumunun en etkin ve en büyük yükseköğretim kurumu olarak faaliyetlerine devam etmiştir. Bu kurum Bağdad'da kurulan, adı " Bilgelik Evi" anlamına gelen Beytu'l- Hikme idi. Burası, ilk başlarda halifelere ait kitapların muhafaza edildiği bir kütüphaneyken sonraları hem bir kütüphane hem de çeviri faaliyetlerinin yürütüldüğü bir merkez halini almıştır. Yunanca, Süryanice, Farsça, Hintçe ve Kıptice eserler daha sonra tercüme edilmek üzere burada toplanıyor ve muhafaza ediliyordu.⁴⁰ Kültürlerin yayılmasında önemli bir rol oynayan bu akademik kurum, bünyesinde büyük bir kütüphaneyi barındırmaktaydı. Bu büyük ilim merkezinin

³⁷ Zeydân, II, 78.

³⁸ Goldziher, 105.

³⁹ İbnu'n-Nedîm, 304.

⁴⁰ Baker, 4; Tural, 251; Bozkurt, 223.

yönetimi ülkenin dört bir yanından getirilen ilim adamlarına verilmiş ve döneminin en önemli kurumlarından biri haline getirilmiştir.⁴¹

Beytu'l-Hikme'nin kimin tarafından kurulduğu tarihçiler arasında ihtilafli bir meseledir. Ancak *el-Fihrist*'te bu konuya açıklık getiren bazı ifadeler yer alır. İbnu'n - Nedîm, dönemin ünlü müstensihlerinden 'Allân eş-Şu'ûbiyye'nin Beytu'l-Hikme'de, er-Reşîd, el-Me'mûn ve Bermekiler için kitap çoğalttığını ifade eder.⁴² Başka bir yerde de İbnu'n-Nedîm, dönemin meşhur mütercimlerinden biri olan ve ileride bahsedeceğimiz Ebû Sehl el-Faql b. Nevbaht' tan bahsederken, onun Hızânetu'l-Hikme'de (halifelere ait kütüphane) er-Reşîd için Farsçadan Arapçaya çeviriler yaptığını dile getirmiştir.⁴³ Hârûn er-Reşîd henüz hayattayken ülkenin yönetimini oğulları el-Me'mûn ve el-Emîn'e bırakması sonrasında el-Me'mûn tek başına ülkenin başına geçmesi sonucu devleti ilgilendiren hertürlü faaliyette söz sahibi olmuştur. el-Me'mûn'un ülkenin karar mekanizmasının başında yer alması Beytu'l-Hikme'nin kurucusu olduğunu kanıtlar niteliktedir.

el-Me'mûn Beytu'l-Hikme'nin yanısıra Bağdad'da bir gözlemevi ve merkezî bir kütüphane kurmuş ve bu kurumların yapımında ikiyüz bin dinar harcamıştır. Bilimsel faaliyetlerin yürütüleceği, adı geçen kurumlarda çalışanlara verilecek maaşlar da Beytu'l-Mâl yani hazineden karşılanıyordu.⁴⁴

Tercüme faaliyetlerinin faal olarak yürütüldüğü Beytu'l-Hikme'de birçok mütercim çalışmaktaydı. Çoğunluğunu Süryani hekimlerin oluşturduğu bu akademik kurumda Yunanca, Farsça, Süryanice, Hintçe ve Nabatçadan birçok eseri Arapçaya aktarılmıştır. Böylece miladi IX. yüzyılın sonunda Yunan bilim ve felsefesi Arapça konuşan toplumlara ulaşılabilir kılınmıştır. Ancak Yunan mitolojisi, Müslüman toplumların sıcak bakmadığı konular arasında olduğundan bu konuya dair çeviriler yok denecek kadar azdır.⁴⁵

⁴¹ Goldziher,104.

⁴² İbnu'n-Nedîm, 118; Hağar Câsim Muhammed ed-Dûrî - Ğânim Abdullâh Halef, "Beytu'l-Hikme fi Bağdâd ve Eşeruhu fi'l-Hayâti'l- 'İlmiyye ve's-Şekâfiyyeti'l-'Arabiyye", *Mecelletu 'Ulûmi Terbiyye*, (VII), 1989, 170.

⁴³ İbnu'n-Nedîm, 333; ed-Dûrî -Halef, 170.

⁴⁴ Durant, XIII.,177.

⁴⁵ Hans H. Wellish, *The Arap Bibliography Fihrist Al-'Ulum*, University of Illinois Garduate School of Library and İnformation Science, Chicago,1986, 4; Gutas, 33.

Beytu'l-Hikme, *el-Fihrist* 'in meydana gelmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. O dönemde doğuda parlayan bu ilim ve edebiyat merkezi, dünyanın her yerine aydınlığını ulaştırmış, Batı'nın ilmini ve medeniyetini Doğu topraklarında ince ince işleyerek farklı kültürlerin tanınmasına yardımcı olmuştur. Tüm bu faaliyetler kendinden sonra olan fikrî ihtilallere, coğrafi keşiflere ve hayatın her alanında yapılan reformlara temel olmuş toplumların siyasî sosyal, kültürel, düşünsel ve ekonomik hayatlarına yön vermiştir.⁴⁶

Emeviler döneminde resmi olarak başlayıp Abbasiler'in ilk iki asrında zirveye çıkan tercüme faaliyetleri büyük bir medeniyetin oluşmasını sağlamıştır. Yunan felsefesine dair birçok eser İslam dünyası tarafından rahatlıkla anlaşılır hale getirilmiştir. Abbasi Devleti'nin son dönemlerinde tercüme faaliyetleri azalmış ancak yapılan tercümelerin şerh ve tenkidi gibi çalışmalar sürdürülmüştür.⁴⁷

el- Me'mûn döneminde faal bir şekilde gerçekleştirilen tercüme çalışmaları el-Mu'tasım döneminde bir düşüş sürecine girmiştir. Ancak bu durum bu uzun sürmemiş, Halife el-Vâsık döneminde çeviri etkinliği kaldığı yerden devam ettirilmiştir. Tercüme ve bilimsel faaliyetler Beytu'l-Hikme'nin dışında ibadethanelerdeki ders halkalarında, medreselerde sürdürülmüştür.⁴⁸

Abbasi Devleti'nin miladi 750 yılında kuruluşuyla başlayan tercüme faaliyetleri miladi 900 yılına kadar aktif olarak sürdürülmüş, bu süre zarfında önemli mütercimler yetişmiş ve bu mütercimler ilerde bahsedeceğimiz önemli Yunaca, Süryanice, Farsça ve Hintçe eserlerin Arapçadan okunmasını sağlamışlardır.⁴⁹

Tercüme eserlerin artmasıyla bu eserlerin okuyucusu sayısında da artış olmuştur. Bu okuyucu kitlesi içinde önemli âlimler ve edipler de yer almaktaydı. Bu edip ve âlimler okudukları çeviri eserlerini incelemiş ve çeviri konusunda görüş bildirme gereği duymuşlardır. Bu durum, bir müddet sonra çevirinin sınırlarını, kurallarını ve gerekliliklerini belirleyen çeviri kuramları olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Arapçaya çeviri sürecinde karşımıza çıkan ilk çeviri kuramı III./IX. asrın önemli edip ve düşünürlerden Ebû 'Uşmân 'Amr b. Baḥr el-Câhiz'a (öl.) aittir. el-

⁴⁶ ed-Dûrî- Halef, 183.

⁴⁷ Ülken, 83.

⁴⁸ Bozkurt, 225.

⁴⁹ Durant, XIII.,178.

Câhiz, Kitâbu'l-Hayevân adlı eserinde tercüme ve mütercimde olması gereken özellikleri kendi tespit ve görüşleriyle almaya çalışmıştır.⁵⁰ "İbnu'n-Nedîm el-Câhiz'in ilim öğrenmede çok hırslı olduğunu, elinden kitap düşürmediğini, bu kitapları baştan sona kadar dikkatlice okuduğunu ve okuduğu eserlerle ilgili tespitlerini dile getirdiğini⁵¹ belirtir. el-Câhiz, bu titizliğini çeviri eserleri okurken de göstermiş ve çeviri hakkında önemli görüşler sunmuştur.

el-Câhiz çeviri eserleri okurken yaptığı tespitleri sözkonusu eserinde birkaç başlık altında toplamıştır. Bu başlıklar ise, "*kaynak dilden Arapçaya çeviri, mütercimde bulunması gereken şartlar, şiir türünün çevirisi, dinî metinlerin çevirisi, Arapçadan diğer dillere çeviri ve çeviri hataları*" şeklindedir.⁵²

el-Câhiz'in çeviri nazariyesine baktığımızda dikkatimizi çeken husus, mütercimlerde olması gereken özelliklerden bahsettiği bölümdür. el-Câhiz'e göre, bir mütercim, çevrilen dili ve çevirilecek olan dili yani kaynak dil ve hedef dili çok iyi bilmelidir.⁵³ Böylece kaynak dilde anlatılmak isteneni hakkıyla hedef dile aktarabilir ve ortaya çıkan çeviri ürünü tam bir çeviri olur. Ayrıca mütercimin, tercüme ettiği eserin yazarıyla aynı ilim ve bilgi seviyesinde olması gerektiğini⁵⁴ de vurgulamıştır. el-Câhiz, çeviri eserlerinin kaliteli olabilmesi için mütercimin her iki dilde iyi olmasını şart koşar. Bu sebeple el-Câhiz'in çeviri nazariyesinde mütercimlerin bildikleri dillerde donanımlı olmaları şartı esastır.

el-Câhiz Arap şiirini arapların bilgi hazinesi olarak değerlendirir ve şiir çevirisi hususunda görüş bildirir. Şiirin edebî bir özelliği olan veznin çeviri esnasında kaybolacağına⁵⁵ dikkat çekerek ileride yapılacak şiir çevirileri konusunda uyarıda bulunma gereği duymuştur. el-Câhiz aslında burada şiirin literal ve anlam bakımından çevirisinin yapılamayacağını değil şiirin çevirisi yapıldığında vezin ve kafiye gibi arûz sanatına ait özellikleriyle nazım ve edebî özelliklerini kaybedeceğini işaret etmektedir. Zira şiirde anlam vurgusu yanında nazım, edebî sanatlar ve arûz konusu da önemli bir yer tutmaktadır. Bu konuda İbnu Haldun'un da benzer bir görüşü bulunmaktadı. Ona

⁵⁰ Muammer Sarıkaya, el-Câhiz'dan es-Safedî'ye Çeviri Teorisi, *Bilimname*, III(3),2003,137.

⁵¹ İbnu'n-Nedîm,208.

⁵² Ebû 'Uşmân 'Amr b. Baḥr el-Câhiz, *Kitâbu'l-Hayevân*, I.,(nşr. Abdusselâm Muhammed Hârûn), 2.Basım, Kâhire 1965,75-79; Bkz. Sarıkaya, 133-151.

⁵³ el-Câhiz, I,76; Sarıkaya, 138.

⁵⁴ el-Câhiz, I,76; el-Câhiz, II.,50; Sarıkaya,139.

⁵⁵ el-Câhiz, I.,75; Sarıkaya, 139.

göre, Arapça bir sözün değerini nazım, kelime ve edebî sanat oluşturur. Bunlardan birisi kaybolduğunda o sözün de değeri kaybolur.⁵⁶ Dolayısıyla bir sözün /metnin çevirisi yapıldığında bu özellikler doğal olarak kaybolacaktır.

Şiir ve nesir çevirisi konusunda düşüncelerini açıkça dile getiren el-Câhiz, çeviride metne ve manaya sadık kalmanın önemini vurgulamıştır. Böylece, çeviri esnasındaki bilgi kaybına da dikkat çekmiş ve bu konuda hedef dildeki ifadelerin kaynak dildeki ifadeler ölçüsünde açık ve net olması gerektiğini⁵⁷ ifade etmiştir.

el-Câhiz, şiirin yanı sıra dinî metinlerin çevirisi hakkında da görüş bildirmiştir. Bu metinleri çeviren mütercimlerin kelâm, fıkıh, hadis, tevhid inancı ve mezhepler arasında tartışmalı olan konularda donanımlı olmasını şart koşar. Aksi takdirde özellikle Kelâm (Felsefe) konularında tartışmalara yol açacağına işarte etmiştir. Felsefî tartışmaların yoğun olduğu bir ortamda yaşamış ve okumuş olan el-Câhiz'in özellikle bu konuya dikkat çekmesi oldukça manidardır. Ona göre tercüme edilen dinî kitapların doğru anlaşılır olması, mütercimin bu konudaki bilgisi donanımına bağlıdır.⁵⁸

el-Câhiz Arapça eserlerin başka dillere tercüme edilmesi konusuna da değinerek ve bu konuda birtakım güçlükler olabileceğini dile getirir. Bu bağlamda Arap şiiri gibi Kurân'ın da başka dillere çevirisinin yapılamıyacağını savunur. Örneğin, Kurân'ın Yahudiler tarafından İbrâniceye çevirisinin yapılması halinde ayetlerde kastedilen anlamların saptırılacağı düşüncesindedir. Bu düşüncesine örnek olarak; “فَلَمَّا آسَفُونَا انتَقَمْنَا مِنْهُمْ” “Bizi öfkелendirdiklerinde onlardan intikam aldık.”⁵⁹ ayetini gösterir. Bu ayeti nasıl tercüme edeceklerini sanırsınız? der.⁶⁰

el-Câhiz'in çeviri nazariyesini genel olarak şöyle özetlemek mümkündür:

- Mütercim kaynak dilin inceliklerini (bedî sanatlar, kısaltma, nükte, deyim, metnin ait olduğu kültürün toplumsal özelliklerini yansıtan atasözleri, meseller gibi) bilmeli ve metne sadık kalarak eseri hedef dile aktarmalıdır.
- Mütercim, tercüme edeceği metnin yazarıyla aynı bilgi ve ilim seviyesinde olmalıdır.

⁵⁶ İbn Haldûn, *Muqaddimetu İbn Haldûn*, I, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2001,551.

⁵⁷ Bkz. el-Câhiz, I,76; Sarıkaya, 140.

⁵⁸ Bkz. el-Câhiz, I, 77; Sarıkaya, 140.

⁵⁹ Kurân-ı Kerîm, Zuhûf Sûresi, XLIII/55.(diyanet mealine)

⁶⁰ Abdulhamîd, 47; Sarıkaya, 142.

- Şiirin çevirisi yapılamaz. Çünkü ona göre şiiri şiir yapan şey kendisine has vezin özellikleridir. Bu özellikler tercüme esnasında bozulur ve bu özellik kaybolur.
- Dinî metin çevirilerinin doğru ve kaliteli olması ise yine mütercimmin çeviri yaptığı konulardaki bilgisinin yeterli olmasına bağlıdır.

el-Câhiz'dan sonra çeviri çalışmaları, çeviri kuramı niteliğinde bir takım görüşler çerçevesinde incelenmiştir. Çeviri, bu kuramlarla beraber ihtiyaç doğrultusunda yapılan bir işlem olmaktan çıkıp bir ilim ve sanat olarak kabul edilmiştir. el-Câhiz'in bu çalışmasıyla beraber yepyeni bir dönem açılmış ve çeviri, uzun yıllar üzerinde konuşulan, teorileri olan ve üniversitelerde çeviri ile ilgili bölümler açılan önemli bir alan haline gelmiştir.

II. TERCÜME FAALİYETLERİNİN YOĞUN OLDUĞU ABBASİ DÖNEMİ'NİN SİYASİ, SOSYAL ve KÜLTÜREL DURUMU

Abbasiler dönemi, 132/750 yılında Şam'da Emeviler'in yıkılışından sonra Kûfe'de Abbasi Devleti'nin kurulmasıyla başlayan, yaklaşık beş asır süren, devletin kurucularının soyuna atfen Abbasi Devleti olarak adlandırılan ve 656/1258 yılında devletin başkenti Bağdad'ın Moğol hükümdarı Hülâgü tarafından ele geçirilmesine kadar süren dönemdir.⁶¹

Abbasî devletinin kuruluşu birden bire gerçekleşmemiş aksine kuruluşu hazırlayan birtakım gelişmeler olmuştur. Emeviler 'in Hz. Peygamber'in soyundan gelenlere karşı uyguladıkları baskı politikası, mevâliye karşı ırkçı tutumları, halkı idarî denetimden uzak tutmak amacıyla başlatılan kabileler arası mücadeleleri ve düşmanlığı körüklemeleri, Hz. Ali ve oğullarından Hz. Hüseyin'e karşı menfî tutumları Abbasi Devleti'nin kuruluşuna zemin hazırlamıştır.⁶²

Emeviler 'in izlediği ırkçı politika, halkın büyük bir kısmının Hz. Peygamber'in amcası Abbâs b. Abdulmüttalib'in soyundan gelen Abbasiler'in etrafında toplanmalarına neden olur. Abbasiler aldıkları bu destekle Ebû Muslim el-Ĥorasânî liderliğinde ülkenin her yanında ayaklanmalar başlatır. Uzun süren ayaklanmalar sonucunda 129/ 747 yılında Emevi ordusu yenilgiye uğrattılır. Ebû Muslim el-Ĥorasânî savaşarak ve her türlü fedakârlığa katlanarak halifelîği Emeviler 'den Abbasiler'e geçmesini sağlamıştır.⁶³ Daha sonrasında Halife II. Mervan Mısır'a kaçmak isterken yakalanıp Zap Suyu'nun kenarında öldürülür. Böylece 132/750 yılında Emeviler 'in yıkılmış ve Kûfe'de beş asır boyunca hüküm sürecek olan Abbasi dönemi başlar.⁶⁴

⁶¹ 'Umer Ferrûh, *Tarihü'l- Edebi'l- 'Arabî (el- 'Aşru'l- 'Abbâsi)*, Daru'l- 'İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1968, 33; Kenan Demirayak, *Abbasi Edebiyatı Tarihi*, Şafak Yay. Erzurum 1998, 1; Sait Uylaş, *II. Abbasi Asrı'nda Edebi Çevre (232-334/847-945)*, (Basılmamış Doktora Tezi) AÜSBE, Erzurum, 2001, 2.

⁶² Dayf, 11; Demirayak, *Abbasi Edebiyatı Tarihi*, 2; Suçin; Arapça Çeviri Geleneği: Altın Dönem, 6; Geniş bilgi için Bkz. Mustafa Kılıçlı, *Arap Edebiyatında Şuûbiyye*, İşaret Yay. , İstanbul 1992, 42-69.

⁶³ Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi*, 205; Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, (çev. Yavuz Alogan), İletişim Yay. İstanbul 2009, 56; Corci Zeydân, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, (çev. Nejdet Gök), I, İletişim Yay. İstanbul 2004,140.

⁶⁴ Bernard Lewis, *Uygarlık Tarihinde Araplar* (çev. Hakkı Dursun Yıldız) Pegasus Yay. İstanbul 2006, 113,114; Demirayak, *Abbasi Edebiyatı Tarihi*, 2; Uylaş, 2.

Abbasi Devleti'nin kuruluşuyla siyasî, ilmî, edebî ve sosyal alanda pek çok değişiklik meydana gelmiştir. Devletin varlığını sürdürdüğü beş asır, İslam tarihinin ve Arap Edebiyat tarihinin en parlak dönemlerinden birisi sayılmaktadır.⁶⁵

Abbasi Devleti'nin kurulmasıyla 132-136/750-754 yılları arasında halifelik makamına kan dökücü olarak bilinen ve kendisini de öyle tanımlayan eş-Şaffâh getirilmiştir. eş-Şaffâh, Bağdad'ın batısında, Fırat Nehri'nin kıyısındaki Anbar şehrinde ikamet ediyordu.⁶⁶ Dokuz ay gibi bir süre halifelik makamında kalan eş-Şaffâh bu süreçte Emeviler'in gücünü kırmada ve devletin sağlam temeller üzerine inşasında etkin olmuştur.⁶⁷

eş-Şaffâh'tan sonra ise 136-158/ 754-775 yılları arasında Ebu Ca'fer el-Manşûr halife olur. el-Manşûr hilafete gelişinden sonra yeni kurulan Abbasi Devleti'ni her türlü tehlikenden korumak amacıyla stratejik bir konuma sahip, Dicle Nehri'nin batı kıyısında bulunan Bağdad'ı devletin idare merkezi haline getirdi.⁶⁸ Hilafetin Emeviler'in elinden alınması gibi bir durumun Abbasiler'in başına geleceğinden korkması sonucu Abbasiler'in kuruluşunda etkili bir isim olan Ebû Muslim el-Ĥorasanî'yi devlet için tehlikeli biri olarak görüp öldürtmüştür.⁶⁹ İdari işlerin yanısıra el-Manşûr, ilmî ve edebî gelişmeleri yakından takip ederek bu alanların gelişmesinde büyük çaba sarf etmiştir. Ayrıca devletin gelişmesine katkıda bulunan Bermek ve Nevbaht ailelerinin liderleriyle görüşmüş ve onlara destek vermiştir. Onun döneminde Grekçeden Arapçaya eserler tercüme edilmiştir.⁷⁰ el-Manşûr, kendisi için farklı dillerden tercümeler yapılan ilk halife olarak da bilinir.⁷¹

el-Manşûr'un ölümü üzerine yerine oğlu el-Mehdi 158-169/775-778 yıllarında halife olmuştur.⁷² Bu dönemde, temeli daha önceden atılan edebî ve ilmî faaliyetlere önem verilip, tercüme çalışmaları desteklenmiştir. Ayrıca şehirlerarası ulaşımı

⁶⁵ Uylaş, 2; Bozkurt, 41.

⁶⁶ Zeydân, I, 141.

⁶⁷ Carl Brockelmann, "İslam Ulusları Ve Devletleri Tarihi", (çev. Neşet Çağatay), TTK Basımevi, Ankara 2002, 87; Bozkurt, 51.

⁶⁸ el-Belâzurî, 414, 415.

⁶⁹ Brockelmann,88; Zeydân, I, 141.

⁷⁰ Furat, 207.

⁷¹ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasiler", *DİA*, I, 1988,44; Demirayak, *Abbasi Edebiyatı Tarihi*, 3; Demirayak, "I.Abbasi Asrında Tercüme Faaliyetleri", 16.

⁷² Brockelmann, 91.

kolaylaştıran projelere imza atılmış ve posta teşkilatının çalışma şartları iyileştirilmiştir.⁷³

Halifelik makamı 170-193/786-809 yılları arasında Hârûn er-Reşîd'e geçmiştir. er-Reşîd döneminde imâr faaliyetleri, şehirleşme hız kazanmış ve halkın yaşam kalitesi buna bağlı olarak artmıştır.⁷⁴ Hârûn er-Reşîd'in 23 yıllık hilafeti Abbasi Devleti'nin zirvesi olarak kabul edilir. Bu başarı, er-Reşîd'in kişisel yeteneğine, ileri görüşlülüğüne bağlanmaktaydı.⁷⁵ er-Reşîd, hilafetinin ilk yıllarında, fethedilen Bizans şehirlerinden Yunanca eserleri getirtmiş ve döneminin ünlü, Süryani hekimî Yuḥannâ b. Mâseveyh'i bu eserleri tercüme etmesi için görevlendirmiştir.⁷⁶

Hârûn er-Reşîd henüz hayattayken Irak, Suriye, Arabistan ve Kuzey Afrika'nın idaresini oğlu el-Emîn'e, Hemedan'dan Sind'e kadar olan devletin doğu bölgesini de diğer oğlu el-Me'mûn'a vermiştir. Çok geçmeden iki kardeş arasında başlayan mücadeleden el-Me'mûn galip çıkmış ve babasından sonra 198-218/813-833 yılları arasında halife olmuştur. el-Me'mûn dönemi, dünyanın dört bir yanından edebiyatçıların, şairlerin ve bilim adamlarının Bağdad'a geldiği ve saraylarda ağırlandığı bir dönemdir.⁷⁷

Halife el-Me'mûn'nun vefatından sonra 218-227/833-842 yılında el-Mu'tasım halife olmuştur. Hilafet makamına gelen el-Me'mûn, Fars unsurlarıyla mücadele etmeleri için devletin kapılarını Türk ordularına açmış ve Bağdad'ın 40 kilometre kuzeyinde, Dicle Nehri'nin doğu kıyısında bulunan Samarra kentinde kendisi için bir ikâmetgah kurmuştur. Daha sonra burayı Türk ordularının kışlası haline getirmiştir.⁷⁸ Onun döneminde edebî ve ilmî faaliyetlere önem verilmişse de bu dönemin siyasi mücadelelerle geçtiği bir hakikattir.⁷⁹

Abbasi toplumunu oluşturan önceleri Zerdüş, Maniheizt, Mazdekî inancını taşıyan, sonradan müslüman olmuş kimseler İslam'ı seçmelerine rağmen eski inançlarına ait adetlerini terk etmemişlerdi. Bu tutumları sonucu yönetime karşı

⁷³ Furat, 207.

⁷⁴ Furat, 209; Brockelmann, 93.

⁷⁵ Brockelmann, 93.

⁷⁶ Ferrûh, 36.

⁷⁷ Ferrûh, 36; Dayf, 39; Furat, 209, Demiryak, *Abbasi Edebiyatı Tarihi*, 4; Bozkurt, 57; Brockelmann, 94, 99.

⁷⁸ Brockelmann, 107; el-Belâzurî, 417.

⁷⁹ Ferrûh, 36.

başlattıkları isyanlar devletin uzun bir süre uğraştırmıştır. “Zındıklık hareketi”⁸⁰ olarak adlandırılan bu isyanların amaçları, İslam’ı kabul etmiş ancak eski dinlerinin ideolojilerini korumak isteyen kimselerin yönetimi ele geçirme isteğiydi. Bu hareketin içinde eğitim seviyesi yüksek kimseler, bürokratlar ve bilim adamları da bulunmaktaydı.⁸¹

Halife el-Mu‘tasım’dan sonra 232/847 yılında el-Vâik halife olmuş fakat hilafeti uzun sürmemiştir. Sonrasında el-Mütevekkil hilafet makamına geçmiştir.⁸² Yaklaşık bir asır süren bu dönem Arap Edebiyatı Tarih’inde I. Abbasi asrı (132-232/ 750-847) olarak bilinir. I. Abbasi asrı halifelerin nüfuzlarını korudukları edebi ve ilmi açıdan parlak bir asırdır.⁸³

I. Abbasi asrından sonraki dönemlerde halifeler geldikleri makamlarda uzun ömürlü olmamışlardır. Daha sonra sırasıyla; el-Mütevekkil, el-Muntaşır, el- Mustâin, el-Mu‘tez, el-Muhtedî, el-Mu‘temîd, el-Mu‘tazîd, el-Müktefî, el-Muktedîr, el-Ķâhîr, er-Razî, el-MuttaĶî, el-Mustekfî, el-Mut‘î, et-Tâi‘, el-Ķadîr, el-Ķâim, el-Muktedî, el-Mustazhir, el-Musterşid, er-Râşid, el-Muktefî, el-Mustencid, el-Mustazî, en-Nâşır, ez-Zâhir, el-Mustanşır, el-Musta‘сім halifelik makamına gelmişlerdir. el-Mu‘tasım’dan sonra gelen halifeler yabancı unsurların devletin her türlü biriminde görev almasını sağlamış bu da devletin aleyhine olmuştur. İdarî yapıda etkinliği artan yabancı unsurlar zamanla idâreye başkaldırıp bağımsızlıklarını ilân etmeye başlamıştır. Bu durum halifelerin otoritesini zayıflatmış ve devletin çöküş sürecini hızlandırmıştır.

Abbasi hilafeti Moğollar’ın istilasına kadar ağır aksak devam etmiştir. Devletin işgal edilmesiyle de Abbasi hilafeti bir süre Mısır’da sürdürülmüş ve sonrasında hilafet Mısır’ın fethiyle Osmanlı’nın eline geçmiştir. Abbasi Devleti, 656/1258 Moğol hükümdarı Hülâgü liderliğindeki Moğol orduları tarafından işgal edilmiş ve beş asır boyunca varlığını sürdüren Abbasi Devleti son bulmuştur.⁸⁴

Abbasi toplumu, birçok ırktan ve dinden halkın bulunduğu, çeşitli kültürlerin barındığı bir toplumdur. Bu toplumu teşkil eden halk Âramca konuşan Hıristiyan ve Yahudiler, Farsça konuşan şehirliler, Fars unsurları ve yarı göçebe Araplardır. Toplumun

⁸⁰ Dayf, 35.

⁸¹ Bozkurt, 74.

⁸² Brockelmann, 108.

⁸³ Demirayak, *Abbasi Edebiyatı Tarihi*, 5.

⁸⁴ Brockelmann, 207; Zeydân, I, 142-145; Yıldız, 37.

farklı unsurlardan oluşması Abbasi Devleti'nin kurulmasıyla halifelik merkezinin Şam'dan, Fars ve başka unsurların yoğun olduğu Bağdad'a taşınması etkili olmuştur.⁸⁵ Abbasilerin, Bağdad'ı ülkenin başkenti yapmasıyla Fars ve diğer unsurların kültürlerinden etkilenmeleri kaçınılmaz hale gelmiştir.

IV./X. yüzyılın ortalarında kurulan, Tanrı'nın bahsettiği bahçe anlamına gelen Bağdad, varlıkları bin yıl geriye gidebilen, yakın doğunun diğer şehirleriyle karşılaştırıldığında daha genç bir şehirdir.⁸⁶ Bağdad, Halife el-Manşûr tarafından Antik Bâbil harabeleri ve Perslerin yerleşim yerlerine yakın, Dicle Nehri'nin batısında devletin başkenti yapılmıştır. Bağdad, halifelerin kaldıkları yer ve devletin başkenti olması sebebiyle İslam dininin de merkezi konumundaydı. Siyasî öneminden çok dinî önemi ön plandaydı. Bağdad bulunduğu konum açısından Çin'den Bizans, Atlantik Okyanusu'nun kıyılarına, Doğu Afrika ve Arabistan'dan Rusya steplerine kadar Doğu ve Batı'yı birbirine bağlayan, ticaret yollarının uzak bir bağlantısıydı. Ayrıca edebiyat, sanat ve bilimin cazibe merkeziydi. Halife Hârûn er-Reşîd'in çabaları, büyük saraylar ve camiler inşâ ettiren idari yeteneği sayesinde Bağdad o dönemin en görkemli şehriydi.⁸⁷

el-Me'mûn sanat ve bilimi, sarayında filozofları ve şairleri bir araya getirerek, şiir ve astronomi ile ilgili risaleler yazarak desteklemiştir. Halifelerin bu tür destekleri sayesinde Abbasi Bağdad'ında uzun süre önemini koruyacak, iki icraât gerçekleştirilmiştir. Bunlardan ilki, Bağdad'ın doğusunda Halife Hârûn er-Reşîd döneminde ilk kâğıt fabrikasının kurulmasıydı. Bu fabrikada önce Arap ülkelerine sonra da Avrupa'ya ucuz, tercih edilen, dayanıklı yazı materyali, giderek azalan ve bu yüzden pahalı olan parşömen yazı materyalinin bir alternatifi olarak üretilmeye başlanmıştı. Diğer icraât ise Beytu'l-Hikme gibi bir bilim akademisinin Halife el-Me'mûn tarafından kurulmasıdır. Bu akademi geniş bir kütüphane ve dünyanın İskenderiye okulundan sonra gördüğü önemli bir ilim merkezi idi.⁸⁸

Ne politik düşüşler ne de Abbasi Devleti'nin miladi VIII. yüzyılın ikinci yarısında Bağdad'dan Samarra'ya geçici olarak taşınması şehrin yaşamı üzerinde olumsuz bir etki yarattı. Öyle ki, lüks yerleri, süslü sarayları, bahçeleri ve yabancı

⁸⁵ Dayf, 34, 44; Gutas, 43; Hourani, 57,58; Suçin, *Dünden Bugüne Arapçaya Çevirinin Serüveni*, 33.

⁸⁶ Şihâbuddîn Yâkût b. Abdullâh el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, I, Dâru Şadr, Beyrût 1977, 421.

⁸⁷ el-Hamevî, I, 458; Wellish, 3; Lewis, 120.

⁸⁸ Wellish,3- 4; Bozkurt, 221.

gezginleri kısılandıran villaları şehrin içinde yaşanan olayları gizleyecek kadar göz kamaştırıcıydı. Sünni müslümanların dinî başkenti olan Bağdad, minarelerinden bir milyondan fazla müslümana beş vakit çağrı olan bir şehirdi. Şehirde birçok inanç yana yana, hoşgörü içinde yaşıyordu. Örneğin, Buveyhiler'in saltanatı boyunca Şi'î Müslümanlar ibadetlerini açıkça ve rahatlıkla yapabiliyorlardı. Şehrin kurulduğu yerdeki manastırlara, önceden yerleşmiş olan Nestoryan Hıristiyanlar Daru'r-Rûm adında özgürce ibadet edecekleri bir yere sahiplerdi.⁸⁹

Abbasi dönemi toplumu; Arap, Fars, Rum, Türk ve Zenci gibi birçok ırktan müteşekkildi.⁹⁰ Siyasi ve idari alanda Fars unsurlarının hâkimiyeti varken askeri alanda da Türkler'in hâkimiyeti söz konusuydu.

Bu dönemde halk üç önemli sınıftan meydana gelmekteydi. Halife, akrabaları, devlet adamları ve ilim adamları gibi üst düzey kimselerin bulunduğu sınıf havas tabakası, İslam ülkelerinden gelip Bağdad'a yerleşen Arap, Kıpti, Horasanlı, İranlı, Ermeni, Berber ve Zenci gibi unsurların var olduğu sınıf ise avâm tabakasını oluşturmaktaydı. Avâm tabakası, genelde sanat, tarım ve ticaret gibi işlerle uğraşan halkın bulunduğu tabakaydı. Bu iki tabakanın en alt tabakasını köleler oluşturmaktaydı.⁹¹ Savaş esnasında esri düşen veya satın alınan Zenci, Slav, Ermeni ve Grek olan köleler özellikle hizmet işlerinde çalıştırılmaktaydı.⁹²

Gayri Müslim kadınlarla olan evlilikler sonucu baba tarafı Arap, anne tarafı Fars, Rum ve Türk olan yeni bir nesil ortaya çıkmıştır. Bu evliliklerle beraber kültürlerin birleşmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Öyle ki, ailenin yapı taşı annenin kültürü, Arap ailenin kültürüne yeni bir takım değişiklikler ve köklü geleneklere yeni yorumlar getirmiştir. Arapların yaşam tarzı ve alışkanlıkları bu bağlamda değişmiştir.⁹³

Abbasi Devleti her alanda toplumun gelişmesini destekleyen bir yapıya sahipti. Özellikle devletin ilmî çalışmalara verdiği destek neticesinde birçok eser telif ve tercüme edilmiştir. Dönemin telif çalışmalarından en önemlisi, çalışmamızın konusunu teşkil eden Arap Edebiyatı'nın ilk biyografik eseri olma özelliğini taşıyan İbnu'n-Nedîm'in ölümsüz eseri *el-Fihrist* 'tir. Bu eser sayesinde birçok alanda Arapça yazılan

⁸⁹ Wellish, 5; Bkz. Dayf, 15-18.

⁹⁰ Bozkurt, 165.

⁹¹ Demirayak, *Abbasi Edebiyatı Tarihi*, 5; Bozkurt, 167.

⁹² Bozkurt, 165.

⁹³ Ferrûh, 37.

eserin kaydı tutulmuştur. Günümüze kadar ulaşan bu eser Arap Edebiyatı'nın önemli başvuru kaynaklarından biri olma özelliğine sahiptir.⁹⁴

Bağdad kitap satıcılarının ve küçük büyük kitap dükkânlarının şehriydi. Bu kitapçılar çoğunlukla dar sokaklar ve kapalı çarşılar boyunca uzanan evlerin alt katlarında yer alırdı. Sahipleri aynı zamanda dükkânlarının üst katında ya da dükkânın başka bir odasında ailesiyle beraber yaşamaktaydı. Bu dükkânlar hem bir kitapçı, hem kütüphane hem de yüzlerce kitabın istinsah edildiği bir nevi basımevi gibi işlerdi. Bu rağbet gören, muhtemelen parşömen veya kâğıda yazılmış çok sayıda el yazma eserin depolandığı, şehrin âlimleri ve zengin koleksiyoncuları tarafından işletilen kitapçılardan biri de İbnu'n-Nedîm'in babası Ebû Ya'kûb İshâk el-Varrâk el-Bağdâdî'ye aitti.⁹⁵

Abbasiler dönemi siyasî, kültürel, ekonomik ve sosyal yönden devrim niteliğinde değişikliklere sahne olmuş, siyasî mücadelelerin, ilmî, edebî ve toplumsal faaliyetlerin çok olduğu, müslümanların altın çağı olarak adlandırılan bir dönem olmuştur.

⁹⁴ Wellish, 6; el-'Abûd, 168.

⁹⁵ Wellish, 6; Bkz. Kılıçlı, 123-140.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBNU'N-NEDİM'İN HAYATI ve ESERLERİ

Asıl adı Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebi Ya'kûb İshâk en-Nedîm el-Varrâk el-Bağdâdî'dir.⁹⁶ Bağdad'da doğmuş ve orada vefat etmiştir.⁹⁷ Doğum ve ölüm tarihleri konusunda da kesin bir bilgi yoktur. Ancak *el-Fihrist* 'te yer alan bilgilerden yola çıkılarak doğum tarihi tayin edilemeye çalışılmıştır. Buna göre İbnu'n-Nedîm'in Hâricî fıkıhçılarından, yakın dostu Berdâî'den bahsederken onunla 340/951 yılında görüştüğünü ve eserlerinin bir listesini aldığını belirtir. İbnu'n-Nedîm, zikredilen tarihte bu âlim zatla tanışıp dostluk kuracak kadar yetişkinse 320/932 yılında doğmuş olabileceği tahmin edilmektedir.⁹⁸

Muhtemeldir ki İbnu'n-Nedîm'in Bağdad'da kitapçı olan babası dükkânına uğrayan âlimler, şairler ve Bağdad'ın edebiyatçıları tarafından iyi bilinen biriydi. Belki de babası onu beş altı yaşlarında evinin yakınlarında bir camiye göndermiş ve orada da Kur'ân ve Hadis öğrenmiştir. Belki de aldığı bu eğitimleri, babasının dükkânında birçok nüshası olan kitaplardaki bilgilerle pekiştirerek kendini geliştirmiş, halifelerin kütüphanelerinde, Arapçaya çevrilen, antik eserleri görüp okuma fırsatı bulmuştur. O dönemde kitapçılar muhtemelen çok veya az satılan yazmaların bir listesini tutmuş ve işlerini kolaylaştırmayı amaçlamışlardır. el-Varrâk'ın da böyle bir listesinin olduğu ve *el-Fihrist* 'e ilham olmuş olabileceği muhtemeldir.⁹⁹ Tüm bu bilgiler kesin değildir ve bu nedenle kaynaklarda “muhtemelen, belki” gibi ihtimal ifade eden kelimelerle müellifinin hayatı ile ilgili bilgiler aktarılmıştır.

⁹⁶ Kâtip Çelebi, II, 1303; Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm -Kâmusu't-Terâcîm*, Daru'l- 'İlm li'l-Melâîyn, VI, Beyrût 2002, 29; Ferrûh, 566; Bayard Dodge, “Hayâtu İbnu'n-Nedîm”, (çev. E.C. Şûriz), *Mecelletü Mecme'i'l-Luğati'l- 'Arabiyye*, XLV(II), 1970, 3; Radolf Zehâyim, “ Tarîhu Vefâti İbni'n-Nedîm”, (çev. Hüssâm eş-Şağîr), *Mecelletü Mecme'i'l-Luğati'l- 'Arabiyye*, (III), 1975, 615; <http://www.iranicaonline.org/articles/fehrest> Erişim Tarihi: 04.05.20015.

⁹⁷ İbn Ebî Uşaybi'a, 91.

⁹⁸ Kâtip Çelebi, II, 1303-1304; Nasuhi Ünal Karaaslan, “ İbnu'n-Nedîm”, *DİA*, XXI, 2011,171; Muhammed Yunus el-Huseynî, “Arap Düşünce Tarihinin Ölümsüz Eseri: İbnu'n-Nedîm'in el-Fihrist'i”, (çev. EyyüpTanrıverdi), *Nüsha*, (XXIII), 2006, 41; Zelhâyim, 615. <http://www.muslimphilosophy.com/books/nad-phil.pdf> Erişim Tarihi: 01.06.2015.

⁹⁹ Wellish, 7.

Tam ismi ailesi hakkında bize bilgi vermektedir. Buna göre “Ebu’l Ferec” ifadesi kendisinin Ferec adında bir oğlu olduğuna delalet etmektedir. Hayatının çoğunu doğduğu ve ayrıca evlenip en az bir çocuk sahibi olduğu Bağdad’da geçirmiştir.¹⁰⁰

İbnu’n-Nedim, Bağdad’ın kuzeyinde yer alan Musul’a ziyaretinden başka Bağdad’daki birkaç kütüphaneyi ziyaret etmiş ancak geniş manada bir seyahate çıkmamıştır. Muhtemelen Bağdad’ın öğrenim merkezlerine küçük seyahatler yapmıştır. Özellikle Kûfe ve Basra’ya yolculuklar yapmış olabileceği ifade edilir. Ancak bunların doğruluğu hususunda kesin bir bilgi yoktur. İbnu’n-Nedim yabancı ülkeler, onların edebiyatları ve o kültürlere ait eserleri bizzat görerek öğrenmemiştir.¹⁰¹ O aslında koltuğunda oturan ancak bulunduğu kitapçının içinde dünyaları gezinen, “Çok okuyan mı bilir çok gezen mi?” sorusunun çok okuyan kısmının başrolünde olan bir âlimdi.

O, Bağdad’dan uzak ülkeler hakkında yazılan kitapları okumuş ve babasının yanında çalıştığı dönemde birçok gezgin ve tüccarla tanışmıştır. Uzakdoğu’dan dönen Nestoryan bir misyonerle tanışıp kendisinden Çin ve Kore hakkında bilgiler almıştır. Ayrıca başka kaynaklardan Mevarraünnehir, Rusya, başka ülkeler, bu ülkelerin insanları ve İslam toplumu dışındaki dünyayı tanıma imkânı bulmuştur. Yaşadığı dönemdeki yazarlar ve bu yazarların hayatlarıyla ilgili bir takım belgeleri, eserlerinin isimlerini, eserlerin konuları hakkında bilgilerin toplanması yaklaşık otuz yıl veya daha fazla bir zaman dilimini kapsamıştır. Bu bilgileri düzenli bir hale getirmiş ve muhtemelen ellili yaşlarda topladığı malzemeyi kitaplaştırma kararı almıştır.¹⁰² İbnu’n-Nedim, İslam dünyasının en kapsamlı kaynak kitabını istifadeye sunmuş ilk biyografi yazarıdır. Bu kitap ilimlerin listesi anlamındaki *Fihristu’l-‘Ulûm* adlı eserdir. İbnu’n-Nedim bu eseri 377/987-988¹⁰³ yılında yazdığını ifade etmiştir.

Yazı, Dil, Edebiyat, Hadis, Fıkıh, Felsefe, Mantık ve Helenistik döneme ait ilim ve kültürle ilgili edindiği geniş bilgisini Ebû Sâ’id es-Sirâfi, Ebu’l- Ferec el-İsfehânî, ‘Îsâ b. Ali, Ebû Abdullâh el-Merzubânî, İbnu’l-Kırnîb, Süleymân es-Sicistânî gibi hocalarına borçludur.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Wellish,8.

¹⁰¹ Wellish, 8.

¹⁰² Wellish, 9.

¹⁰³ İbnu’n-Nedim, 3; Zelhâyim, 615; Durant, XIII, 172.

¹⁰⁴ Karaaslan, 171.

Bu eser bize İbnu'n-Nedim'den ulaşan tek kitaptır. *el-Fihrist* ile tanınan yazar aynı zamanda bu alandaki ilk çalışmanın da sahibidir. *el-Fihrist*, İbnu'n-Nedim'in, IV. yüzyılda görülen kültürlerin kaydını tuttuğu bu alandaki ilk kitaptır.¹⁰⁵

İbnu'n-Nedim'in muhteşem eseri, yaşamının son yıllarında vücûda gelmiştir. Eserindeki bununla ilgili ipuçlardan onun gençlik yıllarında şairlerin, tarihçilerin ve çeşitli alanlarda kitap yazan kimselerin izniyle eserlerini incelediği anlaşılmaktadır. Ayrıca yaşamının bir döneminde devlet dairelerinin birinde ve Bağdad'ın bir kütüphanesinde belki de Beytu'l-Hikme'de çalışmış olması muhtemeldir. Bu nedenle eserinde yer alan kitapların çoğunu gördüğüne ve haklarında güvenilir kişilerden bilgi aldığına söyleyebiliriz. *el-Fihrist*'in son halini almasında onun belki de günlerini kütüphanelerde veya kütüphanelere yakın yerlerde geçirmesiyle olmuştur.

Müellifin vefat tarihi doğum tarihi gibi kesin olarak bilinmemektedir. Her ne kadar birçok kaynakta farklı tarihler verilse de 380-385/990-995 yılları arasında vefat ettiği¹⁰⁶ görüşü hâkimdir.

Tüm zamanını, Arapça eserler, bu eserlerin müellifleri ve Arapçaya tercüme ile uğraşan mütercimler hakkında bilgiler toplamaya adanmış İbnu'n-Nedim hakkında kapsamlı ve kesin bir bilgi yoktur.

1.1. İBNU'N-NEDİM'İN İLMÎ ve EDEBÎ KİŞİLİĞİ

İbnu'n-Nedim ünlü eseri *el-Fihrist*'de karakteri ve kişiliği hakkında direkt olarak ipuçları vermese de satır aralarındaki ayrıntılar bizim onun hakkında bilgi sahibi olmamıza yardımcı olmaktadır. Yaşadığı dönemin âlimlerinden ders aldığını ve onların öğretilerini alıp kendini geliştirdiğini bilmekteyiz. Bu bilgi birikimiyle beraber ilme olan sevgisi onu, günümüzde bile konuşulan müellifler arasına yerleştirmiştir.

Birçok yazara göre, İbnu'n-Nedim kendini dar kalıplara sokmamış aksine görmediği, bilmediği diyarların ve kimselerin profilini küçük bir kitapçı dükkânının bir o kadar küçük penceresinden çizmeyi başaran, dönemin önemli âlimleri, müellifleri ve mütercimleriyle hasbihal etmiş, ileri görüşlü bir biyografi yazarıydı. Eline geçen

¹⁰⁵ Ferrûh, 566.

¹⁰⁶ İbnu'n-Nedim, mukaddime (↔); Kâtip Çelebi, II, 1303; Ferrûh, 566; M. Sadi Çögenli - Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, AÜFEF. Yay, Erzurum 2000, 278; Karaaslan, 171; Wellish, 10.

eserlerin fiziksel özelliklerinin yanı sıra konusu, türü ve anlatım özelliklerine kadar irdeler, adeta kitaplarla konuşurdu.¹⁰⁷

Yaşadığı dönem, siyasî ve dinî problemlerin çok olduğu çalkantılı bir dönemdi. Ancak o, siyasî ve dinî gurupların hepsine eşit bir şekilde yaklaşmış ve bunu da *el-Fihrist* 'te açıkça ortaya koymuştur. İslam dininin yanı sıra diğer dinlere, bu dinlere mensup toplumların yaşam biçimlerine ve sahip oldukları önemli eserlere de değinerek hepsini kucaklamıştır. Ayrıca, eserinde birikimlerini yansıtırken sonuca varma işini okura bırakmıştır.

İbnu'n-Nedîm sadece bir biyografik eser yazarı değil aynı zamanda bir tarihçiydi. Yaşadığı döneme ait olayların ve bu olayların sebeplerine değinerek tarihi kayıtlar tutmuştur.¹⁰⁸ Toplumunu her yönüyle ele alan İbnu'n-Nedîm onların günlük yaşamlarından inanışlarına kadar her bilgiyi değerlendirip günümüzde de bu konularda bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır.

Abbasi dönemi Bağdad'ında küçük ama rağbet gören, dar sokaklar boyunca uzanan, kapalı bir çarşıdaki, ahşap bir kitapçı dükkânının sahibinin oğlu olarak dünyaya gelen İbnu'n-Nedîm, o küçük dükkândan dünyayı görebilmiş ve Arap Edebiyatı'nın önemli biyografi yazarlarının ilki olmuştur.¹⁰⁹

1.2. EDEBİ ELEŞTİRMEN ve BİYOGRAFİ YAZARI OLARAK İBNU'N-NEDİM

el-Fihrist birçok biyografik çalışma arasında yegane bir değere sahiptir. Ayrıca *el-Fihrist*, Abbasi döneminde Arapça yazılan eserlerin toplandığı ilk biyografik ve bibliyografik kitaptır. İbnu'n-Nedîm, bu eserde Arap dünyasında miladi X.yüzyılın sonuna kadar Arapça yazılan eserleri ve Arapçaya tercüme edilen eserlerin kaydını tutmuştur. Müellife ait, elimizde bulunan tek eser *el-Fihrist* 'tir. Bu eseri onun edebî ve ilmî yönü hakkında bilgiler vermektedir. Çok yönlü bir müellif olan İbnu'n-Nedîm her alanda kendini yetiştirmiş bir âlimdi. Bunu *el-Fihrist* 'i incelediğimizde de görmekteyiz. Her alandaki bilgisi, ilimleri tasnif edişi gibi özelliklerinden döneminin ve günümüzün önemli âlimleri arasında yer alır.

¹⁰⁷ Wellish, 28.

¹⁰⁸ Wellish, 29.

¹⁰⁹ Bkz. Kâtip Çelebi, II, 1303; Çögenli- Demirayak, 278.

İbnu'n-Nedîm *el-Fihrist* 'te yeri geldiğinde biyografi yazarı özelliğinin dışına çıkmış bir tarihçi ve bir edebi eleştirmen olmuştur. Öyle ki, İbnu'n-Nedîm, kitabında yer verdiği eserler ve yazarlar hakkında görüş bildirmekte tereddüd etmemiştir. Bunu özellikle tercüme edilen eserlerin çevirileri hakkındaki görüşlerinde görmekteyiz. Grekçeden Arapçaya tercüme edilen eserler hakkında tercümenin iyi olup olmadığı, mütercim bu alandaki yetisi hakkında görüş bildirmiştir. Örneğin Kuşâ b. Luḳā'dan bahsederken onun Yunanca ve Arapça ibarelerininde fasîh olduğunu ifade eder. Aynı zamanda Kuşâ b. Luḳā ile Huneyn b. İshâk arasında tercüme alanında bir kıyasa giderek hangisinin bu alanda önde olduğu hususunda görüş bildirir.¹¹⁰

Huneyn b. İshâk'tan bahsederken, onun mâhir bir hekim olduğunu Yunanca, Süryanice ve Arapçayı çok iyi bildiğini ve fasîh bir dile sahip olduğunu¹¹¹ ifade eder. Bu gibi değerlendirmelerin yanısıra çokça tartışılan konulara açıklık getirme gereği duymuş ve bu konular ile ilgili rivayetleri, rivayetlerin doğruluğunu açıklayan metinlere yer vermiştir. Örneğin *el-Fihrist* 'in yedinci bölümünün üçüncü kısmında tıbbın başlangıcı ve tarihte ilk kimin tıp ilminden bahsettiği konusuna ayrı başlıklar altında yer vermiş ve bu konulara açıklık getirmiştir. Bu açıklamaları, Mısırlı bir kadının hastalanması ve bu hastalığını bir bitki sayesinde atlattığına değinirken bu bitkinin şifa olmasının nasıl bilindiği üzerine halkın ortaya attığı fikirleri¹¹² ele alarak desteklemiştir.

İbnu'n-Nedîm kitabında, biyografilerine yer verdiği şahsiyetlerin hangi alanlarla ilgilendiğini, bu alanda ne kadar iyi olduklarına dair bilgiler de vermiştir. Örneğin, ünlü mütercim İbnu'z-Zer'a'dan bahsederken onun Mantık, Felsefe ve Çeviri alanında iyi olduğundan¹¹³ bahseder.

İbnu'n-Nedîm'in özellikle mütercimlerin yaptığı tercümelerin niteliğine yönelik ifadeleri onun iyi bir eleştirmen olduğunun bir göstergesidir.

1.3. EL-FİHRİST

el-Fihrist, Ebû Ya'kûb en-Nedîm el-Bağdâdî'nin oğlu olarak bilinen, 385/395 yılında vefat eden Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk en-Nedîmi'l-Varrâk el-

¹¹⁰ İbnu'n-Nedîm, 353; Durant, XIII, 172.

¹¹¹ İbnu'n-Nedîm, 352.

¹¹² İbnu'n-Nedîm, 344.

¹¹³ İbnu'n-Nedîm, 323.

Bağdâdî'ye aittir. Bu kitap, Arapçada metni bulunan Yunanca, Farsça, Hintçe eserlerinin ve bunların yazarlarının bir fihristidir. Eser, 377/ 987 yılında kaleme alınmıştır.

İbnu'n-Nedim'in ünü, IV/VIII. yüzyılda görülen kültürlerin kaydını tutan, bu alandaki tek eser *el-Fihrist* ile olmuştur. İbnu'n-Nedim İslam dünyasına zamanın en kapsamlı ve detaylı kaynak kitabını sunmuştur. İbnu'n-Nedim çalışmasında sadece binlerce yazarın hayatını yazıp, kitaplarının isimlerini listeleyp, onların edebî ve ilmi yönlerini değerlendirmemiş aynı zamanda dinler, mezhepler, yazının tarihi, İslami ilimleri ve kendi zamanının gelenekleri, inanışlarıyla da ilgilenmiştir. Bunun yanı sıra bilimsel faaliyetler, felsefe okulları, toplumun batıl inanışları, eğlenme şekilleri ve kültür farklılıkları, konuşulan dilleri, İslam toplumlarının ötesinde yazılan eserleri *el-Fihrist* 'te görmek mümkündür.¹¹⁴

Yazar bu çalışmasında sadece binlerce yazarın hayatını yazıp kitaplarının isimlerini listeleyp onların edebi yönlerini değerlendirmemiş, dinler, mezhepler ve kendi zamanındaki gelenek ve göreneklerle de ilgilenmiştir.¹¹⁵

İbnu'n-Nedim'in *el-Fihrist* 'i, kendi dönemindeki yazarları ve bu yazarların eserlerini onun bitmek bilmeyen enerjisi ve çabası sayesinde öğrendiğimiz ve çoğu ne yazık ki günümüze kadar ulaşamayan yazınsal materyallere yer verdiği bir eserdir. *el-Fihrist* birkaç parça halinde mucizevi bir şekilde günümüze kadar ulaşmıştır. Yazıldıktan 200 yıl sonra bile âlimler bu esere ulaşabilmiştir. Bu şekilde günümüze kadar ulaşmasının sebebi eserin büyük kütüphanelerde muhafaza edilmiş olmasıdır.¹¹⁶

Yazarın yaşamının son yıllarında orijinal nüshaya bağlı kalınarak- yazarın kontrolü altında- eserin birkaç kopyası yapılmıştır. Bunu da XIII. yüzyılın başlarında Bağdad'da yaşayan ünlü bir coğrafyacı ve biyografik sözlü yazarı Yakût el-Ḥamevî açıkça *el-Fihrist* 'in orijinal nüshasından yapılan kopyasından yararlandığını dile getirir. Ayrıca çoğaltılan nüshalar müellif nüshasına büyük oranda uygunluk göstermektedir. Orijinal eserde yazarın gelecekte doldurmak üzere boş bıraktığı kısımlar diğer kopya nüshalarda da aynı şekilde boş bırakılmıştır. Her bölümün başlığında ise en eski

¹¹⁴ Ferrûh, 566; Wellish, 6; Bkz.Shawkat M.Toorawa, Proximity, Resemblance, Sidebars and Clusters: İbn Al-Nadim's Organizational Principles in Fhrist 3.3, *Oriens*,(33), 2010, 219.

¹¹⁵ Wellish, 6.

¹¹⁶ Wellish,11.

nüshanın ilk nüshası hariç “ yazarın el yazmasının taklididir” şeklinde bir not yer almaktadır. *el-Fihrist* ’in ilk basımı XI. yüzyılın erken dönemlerinde Halife el-Ḥakîm’in Mısır’daki yargı makamında bir vezirin oğlu olan Ḥuseyin İbn Ali el-Mağribî tarafından yapılmıştır. ¹¹⁷

Tarihçi Taḳıyyuddîn el-Maḳrizî, *el-Fihrist* ’in en eski kopyalarından birini edinen ilk kişidir. Bu edindiği nüshanın ilk sayfasına kimsenin İbnu’n-Nedîm’i ele almadığı notunu düşmüştür. Bu not İbnu’n-Nedîm’in hiçbir takipçisi veya öğrencisi olmadığı anlamına gelmiyordu. Bilakis *el-Fihrist* aralarında Cemalleddîn el-Ḳiftî, İbn Ebî ‘Usaybi‘a’nın bulunduğu birçok müslüman âlim tarafından geniş anlamda ele alınmıştır. Daha sonraları ise miladi XVII. yüzyılın ortalarında Türk tarihçi ve biyografi yazarı Hacı Halife, diğer bir adıyla Kâtip Çelebi, *el-Fihrist* hakkında geniş bir bilgiye yer vermiş ve kaynak olarak kullanmıştır. ¹¹⁸

el-Fihrist, İslam dünyasında 900 yıldan fazla bir saygınlığa sahip olmasının yanında Arap Edebiyatı’nın ilk biyografi kitabı olması sebebiyle de kıymetli bir eserdir. *el-Fihrist* ’in, miladi XIII. yüzyılda yazılmış Kahire’den Paris’e getirilen, sadece ilk dört bölümünün var olduğu nüsha ve Leiden Üniversitesi kütüphanesi tarafından temin edilen son altı bölümün yer aldığı nüsha miladi XVII. yüzyılın sonuna kadar Batı’da bilinmiyordu. ¹¹⁹

Napolyon’un seferine katılanlar çeşitli gayelerle doğuya gelip Arapça el yazmalarını toplayıp beraberinde batıya götürmüşlerdir. Bunların arasında *el-Fihrist* ’in iki nüshası da bulunuyordu. Bu nüshalardan biri miladi XVIII. yüzyılda Ḳāhire’den Paris’e götürülmüştür. Diğer de hemem hemen aynı yıllarda İstanbul’dan Leiden’e naklolunmuştur. Bu iki nüsha Alman müsteşrikler tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Alman Doğubilimci Gustav Flügel 1850 yılında *el-Fihrist* üzerinde çalışmaya başlamış ve bu çalışması yirmi küsur yıl sürmüştür. Ancak Flügel eser yayına hazırlanırken 1870 yılında vefat etmiştir. Bu şekilde yarım kalmış olan çalışma Johannes Roediger ve Agust Mueller tarafından devam ettirilmiştir. Bu çalışmaların sonucunda 1872 yılında *el-Fihrist* yayınlanmıştır. Flügel, bu çalışma için 25 yılını harcamış ve basıldığını göremeden vefat etmiştir. Bu çalışmanın giriş kısmında Flügel “Bu eser öyle bir kitap

¹¹⁷ Wellish, 11.

¹¹⁸ Wellish, 11.

¹¹⁹ Wellish, 11.

ki, herkes onu konuşur ama hakkıyla bilemez.” demiştir.¹²⁰ Bu ifadeden, eserin o dönemde yeterince incelenmediği ancak çokça bahsedilen bir kitap olduğunu anlıyoruz.

Alman Doğubilimci Gustav Flügel XVIII. yüzyılın ortalarında tahkik ettiği *el-Fihrist*'in yeniden yayınlanmasına kadar geçen sürede eserin tashih ve çevirisiyle alakalı ciddi bir girişim olmamıştır. Ancak bu çalışmadan sonra yani 1872-1950 yılları arasında *el-Fihrist*'in bazı bölümleri Fransızca ve İngilizceye tercüme edilmiştir. 1950 yılından sonraki dönemde ise eserin tamamının çevirisi üzerine çalışma olmamıştır. 1970 yılında Beyrût'taki Amerikan Üniversitesi'nden Tarihçi ve Doğubilimci Bayard Dodge *el-Fihrist* 'in tümünün kapsamlı bir çevirisini yapmıştır.¹²¹ Bu çevirinin takdim kısmında *el-Fihrist*'in, X.yüzyıl Bağdad'ında bir Arap âlimin sahip olduğu bilgilerin toplandığı ve bu bilgilerin de çoğunlukla roma ve Helenistik kültüre yönelik olduğu ifade edilir. Bu nedenle *el-Fihrist* bir “*Medeniyet Arşivi*” olarak değerlendirilir.¹²² Ayrıca Dodge bu çalışmasının önsözünde İbnu'n-Nedîm'in bu çabasının karşılığını, bu eseri herkese duyurarak verebileceğini ifade eder. İbnu'n-Nedîm'i onurlandırmak gerektiğini de düşünen Dodge, bunu Hz. Peygamberi'nin “*Âlimin mürekkebi şehidin kanı kadar değerlidir.*” sözüyle dile getirir¹²³ ve Arap dünyasının önemli yazarlarından biri olan İbnu'n-Nedîm'in değerini vurgular.

Birkaç yüzyıl önce *el-Fihrist* 'in iki nüshası gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu nüshalardan biri Dublin'deki Chester Beatty nüshasıdır. Bu nüshanın İbnu'n-Nedîm'in yaşamının sonlarına doğru aslından yapılan bir kopya olduğu ifade edilir. Bu nüshada ilk dört bölüm ve birkaç sayfanın eksik olduğu beşinci bölümü ilk kısmı yer almaktadır. Diğer nüsha da ünlü Doğubilimci Helmut Ritter tarafından Süleymaniye Camiî kütüphanesinde bulunmuştur. Moğol işgalinden kaçırıldığı tahmin edilen bu iki nüsha İsrail'in Akka şehrinde Ahmet Cezzâr Paşa tarafından yaptırılan büyük Camiî'ye verildikten 400 yıl sonra gün yüzüne çıkan nüshalar olduğu düşünülmektedir. Bu eser el-Cezzâr Paşa 1804 yılında vefat edince çalınmış ve iki parçaya ayrılarak bir parçası o dönemin ünlü koleksiyoncu ve yerli antikacı olan Chester Beatty'e satılmış ve Beatty de

¹²⁰ el-Hüseynî, 40.

¹²¹ Wellish, 11.

¹²² Bayard Dodge, “Muhammed B. Ishâq en-Nedîm ve İslâm'ın İlk Dört Asrının Kültür Atlası Sayılan “el-Fihrist”ine Giriş”, (çev. Furkan Yolcu), *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, (12), 2014, 118; Bayard Dodge, *The Fihrist of Al Nadîm*, Columbia University Press, Newyork- Londra 1970, ix.

¹²³ Bayard Dodge, “Muhammed B. Ishâq En-Nedîm ve İslâm'ın İlk Dört Asrının Kültür Atlası Sayılan “el-Fihrist”ine Giriş”, 120; Bayard Dodge, *The Fihrist of Al Nadîm*, xii.

bu eseri ünlü koleksiyonuna dâhil etmiştir. Akka Camii'nden çalınan diğer bir parça ise ünlü Alman Doğubilimci Helmut Ritter tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmuştur. Bu iki parça arasında renk, kâğıt kalitesi, boyutu ve her on sayfada bulunan notlardan ötürü benzerlikler vardı. Helmut Ritter bu nüshaları karşılaştırmış ve *el-Fihrist* 'in 377/988 yılında iki nüsha şeklinde yazıldığı görüşüne varmıştır. Helmut Ritter, ilk dört bölüm ve öz bir takdimi içeren nüshanın ilk önce yazıldığını, on bölüm ve daha uzun bir takdim ile yazılan nüshanın ise sonra yazıldığını ifade etmiştir. Ancak Ritter'in bu tespitleri *el-Fihrist* ile ilgili ispat bekleyen tespitlerdir.¹²⁴

İbnu'n-Nedîm, ilimleri tasnif ettiği ölümsüz ve yegâne eseri *el-Fihrist*, on bölümden oluşmaktadır. Bu on bölümden dokuzu kendi içinde fen olarak adlandırılan alt başlıklara ayrılmıştır. Sadece onuncu bölümde bu alt başlıklar yoktur. Her bölümde bir diğerinden farklı bir konuyu ele almış ve her alt başlıkta ana bölümle ilgili konular ele alınmıştır.¹²⁵ Toplam on bölüm ve otuz üç fenden oluşan *el-Fihrist* 'in bölümleri ve bu bölümlerin fenleri şöyledir:

- Birinci bölüm, üç fenden oluşur:
 - Birinci fen; yazı ve yazı çeşitleri hakkındadır.
 - İkinci fen; Hıristiyan ve Yahudîlere ait kitapların isimleri hakkındadır.
 - Üçüncü fen; Kur'ân-ı Kerîm ile alakalı ilimler hakkındadır.¹²⁶
- İkinci bölüm, nahiv hakkında olup üç fenden oluşur:
 - Birinci fen; Basra dil âlimleri ve kitapları hakkındadır.
 - İkinci fen; Kûfe dil âlimleri ve kitapları hakkındadır.
 - Üçüncü fen; her iki ekolün görüşlerini benimseyen dil âlimlerini ve kitapları hakkındadır.¹²⁷
- Üçüncü bölüm, Aşbâr ve Siyer hakkında olup üç fenden oluşur:
 - Birinci fen; Aşbâr, nesep, Siyer, Hadis âlimleri ve kitapları hakkındadır.
 - İkinci fen; hükümdaralar, kâtipler, mektup yazıcıları, vergi çalışanları, divan sahipleri ve kitapları hakkındadır.

¹²⁴ Wellish, 12.

¹²⁵ Bkz. Toorawa, 219, 220.

¹²⁶ İbnu'n-Nedîm, 3-42; Toorawa, 220.

¹²⁷ İbnu'n-Nedîm, 45-98; Toorawa, 220.

- Üçüncü fen; aynı mesleği icra eden dostlar, şarkıcılar, kuklacılar, mizahçılar, satranç oyunu ve bu alanlarla ilgili kitaplar hakkındadır.¹²⁸
- Dördüncü bölüm, şiir hakkında olup iki fenden oluşur:
 - Birinci fen; Cahiliye ve İslâmî dönemi idrâk eden(muḥadrâm) şairler hakkındadır.
 - İkinci fen; İslâmî dönem şairleri ve râvîleri hakkındadır.¹²⁹
- Beşinci bölüm, kelam üzerine olup beş fenden oluşmaktadır:
 - Birinci fen; kelâmın başlangıcı, Mu‘tezile ve Murci’e olan kelâmcılar ve kitapları hakkındadır.
 - İkinci fen; Şi‘î kelâmcılar ve kitapları hakkındadır.
 - Üçüncü fen; Mecbere , Ḥaşviyye’den olan kelâmcılar ve kitapları hakkındadır.
 - Dördüncü fen; Ḥâricî kelâmcılar ve kitapları hakkındadır.
 - Beşinci fen; seyyahlar, zahitler, âbidler, tasavvuf âlimleri, vesvese ve tehlikeler hakkında konuşan kelâmcılar ve kitapları hakkındadır.¹³⁰
- Altıncı bölüm, Fıkıh ve Hadis hakkında olup sekiz fenden oluşur:
 - Birinci fen; İmâm Mâlik, ashâbı ve kitapları hakkındadır.
 - İkinci fen; Ebû Ḥanîfe, ashâbı ve kitapları hakkındadır.
 - Üçüncü fen; İmam Şâfi‘î, ashâbı ve kitapları hakkındadır.
 - Dördüncü fen; Ebû Davûd, ashâbı ve kitapları hakkındadır.
 - Beşinci fen; Şi‘î fakîhler ve kitapları hakkındadır.
 - Altıncı fen; hadîs âlimleri ve kitapları hakkındadır.
 - Yedinci fen; eṭ-Ṭaberî, ashâbı ve kitapları hakkındadır.
 - Sekizinci fen; Şarri fakihler ve kitapları hakkındadır.¹³¹
- Yedinci bölüm, felsefe ve antik ilimler hakkında olup üç fenden oluşur. Ayrıca Bu bölüm büyük oranda çalışmamız hakkındadır. Mütercimlerin listeler halinde verildiği kısım bu bölümde yer alır.

¹²⁸ İbnu’n-Nedîm, 101-173; Toorawa, 220.

¹²⁹ İbnu’n-Nedîm, 177-198; Toorawa, 220.

¹³⁰ İbnu’n-Nedîm, 202-247; Toorawa, 220.

¹³¹ İbnu’n-Nedîm, 251-296; Toorawa, 220.

- Birinci fen; doğa mantıkçıların felsefesi ve kitapları hakkındadır.
- İkinci fen; mühendisler, aritmetikçiler, müzisyenler, gökbilimciler, bilimsel alet icâat edenler kukla, gölge oyunu sanatçıları ve onların kitapları hakkındadır.
- Üçüncü fen; tıp, hekimler ve kitapları hakkındadır.¹³²
- Sekizinci bölüm; hurafeler, büyüler, sihir, sihirbazlıklar hakkında olup üç fenden oluşur:
 - Birinci fen; hurâfe, bu konuları anlatan kimseler ve kitaplar hakkındadır.
 - İkinci fen; sihirbazlar, büyücüler, tılsım, hile yapan kimseler ve kitaplarının isimleri hakkındadır.
 - Üçüncü fen; yazarları ve musannifleri bilinmeyen Me'âni kitapları hakkındadır.¹³³
- Dokuzuncu bölüm, mezhepler ve inançlar hakkında olup iki fenden oluşur:
 - Birinci fen; Şâbi'î, Mâniheist, Hurremiler, Mazdekîler, Bâbekîler, Müsellemîler, diğer inanışlar ve kitapları hakkındadır.
 - İkinci fen; Hint, Çin ve farklı milletlerden kimselere ait eski mezhepler hakkındadır.¹³⁴
- Onuncu bölüm, başlı başına bir bölümdür. Kimyacılar, antik dönem ve yeni dönem felsefecilerden olan kimyacılar hakkında bilgi ihtiva eder.¹³⁵

el-Fihrist'in bölümlerine ve bu bölümlerin muhtevasına baktığımızda yazarın ilk altı bölümde şer'î ve İslami ilimleri, diğer dört bölümde ise felsefe ilimlerini ele aldığını gözlemlemekteyiz. İlk bölümler daha sonra İbnu'n-Nedîm'in hakkında bilgi vereceği konular, bu konularda eser veren kimseler ve eserlerin meydana gelmesinde etkili olan öğeleri içinde barındırması sebebiyle çok sistematik bir eser olduğu görüşüne bizleri sevk etmektedir. Ayrıca edebi eserlerden çok bilimsel eserlere ve eser sahiplerine yer verildiği de dikkatimizi çeken diğer bir husustur. Dönemin bilimsel konulardaki

¹³² İbnu'n-Nedîm, 299-360; Toorawa, 220.

¹³³ İbnu'n-Nedîm, 361-380; Toorawa, 220.

¹³⁴ İbnu'n-Nedîm, 381-414; Toorawa, 220.

¹³⁵ İbnu'n-Nedîm, 414- 425; Toorawa, 220.

eksiklikleri ve bu eksiklikleri giderme çabaları bu durumun sebebi olarak gösterilebilir. Örneğin; tercüme faaliyetleri Tıp, Kimya, Astronomi, Matematik, Hendese gibi alanlardaki ihtiyaç doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Edebî ürünler üzerindeki çalışmalar, bilimsel alanda ilerleme sağlandıktan sonra ilgi görmüştür.¹³⁶

1.4. *EL-FİHRİST* 'İN ÇEVİRİ TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ

el-Fihrist, Arap Edebiyatı tarihinin ilk biyografik eseri olma özelliğinin yanısıra ihtiva ettiği konulara bakımından ilk derli toplu tarih kitabı olarak da değerlendirilebilir. On bölümden müteşekkil bu eser her bölümde farklı konuları ele alarak tek bir eserden birçok konu ve kişi hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır.

Kaynaklarda *el-Fihrist*'in biyografik bir eser olması üzerinde daha çok durulmuş ve asıl önem arz ettiği tarihi bir eser olma özelliği gözardı edilmiştir. Biz de bu bölümde eserin biyografik özelliğinin dışında bir özelliği olan tarihi yönünü kendi gözlemlerimiz doğrultusunda anlatmaya çalışacağız.

el-Fihrist'i oluşturan on bölüm ve bu bölümlerin alt başlıkları bir konuda tarihi malumat verirken aynı zamanda konuyla ilişkili kimselerin hayatlarına, başarılarından geçen olaylara da değinerek hem tarihi hemde biyografik kayıtlar tutmuştur. Bu durumu eserin genelinde görmek mümkündür. Ancak bizim çalışmamızı ilgilendiren kısım olan VII. bölüm ve kısmen sonraki bölümler çeviri tarihi açısından önem arz etmektedir.

İbnu'n-Nedîm VII. bölümü Felsefe, antik dönem ilimleri ve bu eserlerin Arapçaya nakledilmesinde rol oynayan mütercimlere geniş bir yer vermiştir.¹³⁷ Bu bölümde tercüme faaliyetlerinin nasıl başladığı, kimlerin bu faaliyetler destek verdiği, çevirilen eserlerin neler olduğu, en çok hangi alanda çeviri yapıldığı, çevirilerde etkin rol alan mütercimlerin kimler olduğu hakkında bilgiler verilmiştir.

el-Fihrist'i diğer klasik biyografik kitaplarıyla karşılaştırdığımızda bu eserin diğerlerine göre sayı olarak daha çok mütercimden bahsettiğini gözlemledik. Mütercimlerin hayatlarına değinmeden önce onların isimlerini derli toplu bir şekilde listeleyerek okuyucuya kolaylık sağlamıştır.¹³⁸ Bu listeden tespit edilen mütercimlerin

¹³⁶ Geniş bilgi için Bkz. Toorawa, 217-217.

¹³⁷ İbnu'n-Nedîm, 397-360.

¹³⁸ Bkz. İbnu'n-Nedîm, 304-305

biyografisine kitabın indeks ya da kişilerin fihristinden kolayca ulaşılabilmektedir. Başlı başına bir eser oluşturulabilecek kadar tercüme, mütercimler, tercüme edilen eser ve müellifleri hakkında bilginin bulunduğu VII. bölüm çeviri tarihine ışık tutacak ölçüdedir.

İbnu'n-Nedîm çeviriyi, “*Neķale*” fiiliyle ifade etmiştir. Bu farklı bakış açısı ile aslında tercümenin , “ bir dilden başka bir dile çevrilmesi” olmadığını aksine kaynak dilin kültürü, deyimleri, mizah anlayışı, inançları, dilde çokça kullandığı kelimeleri, kültürüne uygun lafızları hedef dile -hedef dilin yazı karakterleriyle- aktarılması, taşınması olduğunu vurgulamaktadır. Bu yüzden “Taşıma, Aktarma” anlamındaki “نقل” (Neķale) kelimesi kullanılarak çevirinin tanımının çerçevesi genişletilmiştir. İbnu'n-Nedîm'in kullandığı bu terimi, günlük yaşantımızdaki anlamıyla düşündüğümüzde aslında neden tercüme için bu terimin kullanıldığını daha iyi anlaktayız. Yani taşınma esnasında mekân değişir ancak sizin kültürünüzü, zevklerinizi yansıtan eşyalarınız yeni bir ortamda sizi yansıtmaya devam eder. İbnu'n-Nedîm'in bu terimi kullanmasının başka bir sebebi kendisinin yenilikçi bir anlayışa sahip olması ve alışılmış kalıpların dışına çıkarak tercüme alanına farklı bir bakış açısı sunmak istemesi gösterilebilir. Çünkü bu terimi kullanmasıyla bu konu üzerinde birçok âlimin yorum yapmasını sağlamış ve tercüme tartışılan bir konu olmuştur.

el-Fihrist, tercüme tarihi açısından bu alandaki en güvenilir eser olarak kabul edilebilir. İbnu'n-Nedîm'in özellikle tercüme faaliyetlerinin yoğun olduğu Abbasi toplumunda yaşamış mütercimlerle görüşme imkânı bulması, babasının kitapçı dükkânında birçok tercüme eseriyle karşılaşması ve bu eserleri gördüğü haliyle kitabında yer vermiş olması güvenilir bir kaynak olmasına kanıt olarak gösterilebilir.

Tercüme tarihi alanında araştırma yapacak olan araştırmacılar için *el-Fihrist* temel bir kaynak niteliğindedir. Bu kaynak, araştırma yapacak kimselere bu alandaki temel bilgileri öğrenmede yeterli olacak bir eserdir. Şöyle ki, İslam dünyasında bir dilden başka bir dile ilk çeviriyi kimin yaptığından¹³⁹ tutun da en başarılı mütercim, en çok tercüme yapılan alanlar, eserler ve siyâset sahnesinde bulunan kimselerin çeviri politikaları hakkında görüş sahibi olmak için yeterli bir başyapıttır.

¹³⁹ İbnu'n-Nedîm, 303.

Çevir tarihi açısından temel bir eser olduğunu düşündüğümüz *el-Fihrist* başlı başına dinî ilimleri, felsefe, ilk dönem filozofları, felsefe okulları, telif edilen felsefik eserleri ve bu eserleri tercüme eden mütercimleri, eserin yazıldığı dönemdeki siyasi, kültürel ve sosyal gelişmeleri içinde barındıran eşsiz bir eserdir.

İKİNCİ BÖLÜM

el-FİHRİST'TE ADI GEÇEN MÜTERCİMLER

Çeviri etkinliğine çok sayıda mütercim dâhil olmuş ve kayda değer Grekçe, Farsça, Hintçe ve Süryanice eserler bu mütercimler tarafından üst düzey yönetici ve ailelerin desteğiyle Arapçaya tercüme edilmiştir. Bu tercüme faaliyetleri büyük bir ilgi görmüş, dönemin mütercimleri bu sayede büyük bir üne sahip olmuşlardır. Özellikle Abbasi Devleti'nin kurulması ile beraber aktif hale gelen tercüme işi bu dönemde tercüme ile ilgili birimlerin açılmasına ve bu birimlerde çeviri ihtiyacını giderecek mütercimlerin yetişmesine vesile olmuştur. Kurulan bu birimlerde yetişen mütercimler dönemin ihtiyaçları doğrultusunda çeviriler yapmışlardır. Bu çeviriler daha çok Tıp, Matematik, Hendese, Farmakoloji (İlaç Bilimi), Astronomi ve Felsefe gibi dönemin ihtiyaç duyulan alanlarını kapsamıştır. Bu bağlamda, ileride de bahsedeceğimiz mütercimler özellikle Yunan felsefesi ve tıbbına dair önemli sayıda çeviriler yapmışlardır.

Mezopotamya ve Suriye'de Hıristiyanlığın yayılması için kurulan okullarda Aristo, Hipokrat ve Galenus gibi Yunan âlimlerinin eserleri okutulmaktaydı. Burada okuyan, çoğunluğunu Süryaniler'in oluşturduğu âlimler Yunanca öğrenerek mezun olmaktaydılar. Ayrıca bu okullarda Teoloji (ilahiyat), Felsefe, Matematik, Tıp ve Hendese ilimleriyle beraber öğretilmekteydi. Bu da Arap toplumu için yeni bir durumdu. Bu okullarda eğitim alan âlimler Teoloji öğretisini Felsefe ile irdeleme, Matematik, Hendese, Tıp gibi ilimler sayesinde de yaratılanı sorgulama bu sorgulama sonucunda yaratılış sırlarını öğrenme ve yorumlama imkânı bulunmuştur. İşte tam da böyle bir ortamda kurulmuş ve ilim ve edebiyata önem veren Abbasi Devleti değişim gerekliliği hissetmiş ve her alanda eksikliği görülen Felsefe, Tıp, Hendese, Astronomi gibi ilimlere ait eserlerin Arapçaya tercümesi için büyük çabalar sarf etmiştir. Öyle ki, Abbasi halifeleri, üst düzey yöneticileri ve varlıklı aileleri bu okullarda okuyan, Yunanca bilen âlimlerden faydalanmak için onları himaye altına almışlardır. Bu şekilde, Abbasi toplumunda itibar gören, Yunanca, Süryanice bilen mütercimler Bergamalı

Galenus¹⁴⁰, Efesli Rufus¹⁴¹, Aristo, Pericles¹⁴², Forphyrius, Archimendes, Euclides, Hippocrate, Miletli Thales, Apollonius, Dioskorides, Eutocius-d-Ascalan¹⁴³, Ptolemaeus Klaudios (Batlamyus), Albert Magnus¹⁴⁴ gibi Yunan Tıp, Felsefe, Hendese, Matematik ve Astronomi alanlarına katkıları olan âlimlerin eserlerini ya doğrudan Yunancadan ya da Süryaniceye yapılmış çevirisi yapılmış eserleri Arapçaya nakletmişlerdir.¹⁴⁵

Büyük çoğunluğunu Süryani Hıristiyanların oluşturduğu mütercimler Yunanca eserleri önce Süryaniceye sonra Arapçaya tercüme etmişlerdir.¹⁴⁶ Çevirmenlik mesleği rağbet görünce, mütercimler kendilerini bu alanda yetiştirmek amacıyla Bizans kentlerine gidip özellikle Yunancalarını geliştirmişlerdir.¹⁴⁷

İlk başta hekimlik mesleği ile icra edilen mütercimlik sonraları bağımsız bir meslek olarak yapılmaya başlanmıştır. Meslek haline gelmeye başlamasıyla da mütercimlik mesleğini icra eden kimseler bu alanda uzmanlaşma gereği duymuş ve bu sebeple seyahatler yapmışlardır. Meslekleri halifeler, üst düzey yöneticiler tarafından desteklenen mütercimler büyük oranda maddi destek almışlardır. Öyle ki mütercimlerin çoğu müferreh bir hayat yaşadıkları ifade edilir.¹⁴⁸

Tercüme faaliyetlerinin en parlak dönemi olan Abbasiler döneminde başta Grekçe olmak üzere Hintçe, Pehlevice, Süryanice ve Nabatçadan Arapçaya birçok eser tercüme edilmiştir. İbnu'n-Nedîm çok önemli eseri *el-Fihrist* 'te tercüme faaliyetlerinde aktif rol alan mütercimlerin bir isim listesini vermektedir. Bu listeye göre mütercimlerin hayatları ve eserleri şöyledir;

¹⁴⁰ Galenus: Antik Çağ'ın Hippokrates'ten sonra en büyük hekimi sayılan Yunan hekimlerdendir. http://www.felsefe.gen.tr/felsefe_sozlugu/g/galenosculuk_galenizm_nedir_ne_demektir.asp Erişim Tarihi:12.10.2015

¹⁴¹ Efesli Rufus: Galen'den sonra Roma İmparatorluğu'nda en önemli Yunan hekim ve anatomisttir. <http://tarihvearkeoloji.blogspot.com.tr/2015/11/efesli-hekim-rufus.html> Erişim Tarihi: 18.03.2016.

¹⁴² Antik yunanistan'da Atina soylu asker ve devlet adamıdır. Geniş bilgi için Bkz. Ayşen Sina, *Atinalı Perikles, Yaşamı ve dönemi*, Babil Yay. , Ankara 2011.

¹⁴³ Astronomi, matematik, geometri üzerine çalışmaları olan bir âlimdir. "Arşimed'in üç eseri üzerine yorumlar" adlı bir eseri vardır. http://www.data.bnt.fr/12261533/etocius_d_ascalon. Erişim Tarihi: 10.03.2016.

¹⁴⁴ Albert Magnus hakkında Geniş bilgi için Bkz. Étienne Gilson, "Ortaçağda Felsefe (Patristik Başlangıçtan XIV: yüzyılın sonlarına Kadar), (çev. Ayşe Meral) , Kabalcı Yay. , İstanbul 2003, 491-511.

¹⁴⁵ Gilson, 41, 42.

¹⁴⁶ Suçin, *Dünden Bugüne Arapçaya Çevirinin Serüveni*, 51, Gutas, 133.

¹⁴⁷ Suçin, *Dünden Bugüne Arapçaya Çevirinin Serüveni*, 51.

¹⁴⁸ İbn Hâllikân, II, 217- 218; Suçin, *Dünden Bugüne Arapçaya Çevirinin Serüveni*, 50.

2.1. İŞTEFAN EL-ĞADİM (ÖL.?)

el-Fihrist'te adı geçen mütercimler arasında zikredilir.¹⁴⁹ Hâlid b. Yezîd b. Mu'âviye için kitaplar tercüme etmiştir.¹⁵⁰ İbnu'l-Ğıfî, İştefan el-Ğadîm'in mâhir bir hekim olduğunu ifade eder.¹⁵¹ Bu bilgiler dışında mütercim hakkında fazla bir bilgiye rastlanılmamıştır.

2.2. EL-BİTRİK (ÖL.?)

el-Fihrist'te adı geçen mütercimler arasında zikredilir.¹⁵² Asıl adı Ebû Yağyâ el-Bitrîk olan ünlü mütercim Halife el-Manşûr döneminde yaşamıştır. Halifenin emriyle antik kitapların tercümesiyle meşgul olmuştur. Çok sayıda, kaliteli tercümesi olan el-Bitrîk, tıp alanında antik dönemin önemli şahsiyetlerinden Galenus ve Hipokrat'a ait birçok eser tercüme etmiştir. Çevirinin yanısıra Huneyn b. İshâk'ın yaptığı çevirileri de tashih etmiştir.¹⁵³ Tercüme ettiği eserler hakkında bilgiye rastlanılmamıştır.

2.3. EBÛ ZEKERİYYÂ' YAĞYÂ B. EL-BİTRİK (ÖL.200/815)

el-Fihrist'te adı geçen mütercimler arasında zikredilir.¹⁵⁴ Asıl adı Ebû Zekerîyyâ' Yağyâ (Yuğannâ) b. el-Bitrîk'tir. Dönemin ünlü mütercimlerinden el-Bitrîk'in de oğludur.¹⁵⁵ Hayatı hakkında bilgiler oldukça sınırlıdır. Muhtemelen Hıristiyanlık'ta bir mezhep olan Melkâiyye'ye mensup bir aileden gelmekteydi.¹⁵⁶ İbnu'n-Nedîm, Yuğannâ b. el-Bitrîk'in Halife el-Me' mûn'un valisi Hasan b. Sehl'in himayesindeki âlimler arasında olduğunu¹⁵⁷ ifade eder. ez-Ziriklî, kitabı el-A'lâm'da onun el-Me' mûn'un hizmetinde çalıştığını ve tercüme faaliyetleri yürüten heyetin

¹⁴⁹Bkz. İbnu'n-Nedîm, 304.

¹⁵⁰ İbnu'n-Nedîm, 304; Kâtip Çelebi, I, 682.

¹⁵¹ Cemaluddîn Ebi'l-Hasan 'Alî b. el-Ğadî el-Eşref Yusûf el-Ğıfî, *Ağbâru'l- 'Ulemâ' bi Ağbâri'l- Hukemâ'*, I, Dâru'l-Kutubi'l-Hidiviyye, Mısır 1326, 42.

¹⁵²Bkz. İbnu'n-Nedîm, 304.

¹⁵³ Kâtip Çelebi, I, 682; İbn Ebî Uşaybi'a , '*Uyûnu'l-Enbâ' fi Tabakâti'l-Eğbbâ'*, Daru'l-Mektebet'l-Hayât, Beyrut ts, 282; M.Cüneyt Kaya , "Yuhanna b. Bitrik", *DİA*, XLIII, 2013, 579; Zeydân, II,85.

¹⁵⁴ Bkz. İbnu'n-Nedîm, 304.

¹⁵⁵ İbnu'n-Nedîm, 304; Ebû Dâvud b. Hâssân b.Culcul, *Tabakâtu'l-Eğbbâ' ve'l-Hukemâ'*, Dâru'l-Kutubi'l-Mışriyye, Ķâhire, 1985, 67.

¹⁵⁶ İbn Ebî Uşaybi'a, 282; Cüneyt Kaya, "Yuhanna b. Bitrik", 579; Zeydân, II, 85.

¹⁵⁷ İbnu'n-Nedîm,304.

başında bulunduğunu belirtir. Ayrıca Tıp ilminden çok Felsefeyle ilgilendiğini¹⁵⁸ de ifade eder.

İbn Culcul, İbnü'l- Bıtrik'in tercümede başarılı olduğunu ancak Arapçayı tutuk konuştuğunu¹⁵⁹ belirtirken İbn Ebî Uşaybi'ya, onun Latin asıllı bir mütercim olduğunu, kendi döneminin Rumcasını ve bu dilin yazısını bildiğini, Arapça ve Yunancada çok iyi olmadığını ifade eder. Ayrıca Yunancada çok iyi olmamasına rağmen ayrı harflerle yazılan Yunancayı değil de bitişik harflerle yazılan Yunancayı bildiğini¹⁶⁰ belirtir.

İbnü'l- Bıtrik'in, bazı antik eserlerin el yazmalarını toplamak üzere Halife el-Me'mûn tarafından Bizans'a gönderilen, dönemin ünlü mütercimleri arasında yer aldığı¹⁶¹ ifade edilir. Rivayete göre, bu Bizans seyahati sırasında Aristo'ya atfedilen *Sırru'l-Esrâr* ismiyle bilinen *Kitabu's-Siyâse fî Tedbîri'r-Riyâse* (siyaset bilimi ve yönetim üzerine bir eser) adıyla yapılan tercümesine yazdığı girişte kitabı nasıl temin ettiğini¹⁶² de belirtmektedir.

İbnü'l- Bıtrik antik eserleri Yunancadan Rumcaya, Rumcadan Arapçaya tercüme etmiş ve bu çevirileri Huneyn b. İshâk düzeltmiştir.¹⁶³

İbnü'l- Bıtrik, Eflatun'un *Timaenetus'u*¹⁶⁴ ve Aristo'nun *Kitâbu's-Semâ' ve'l-Âlem* adıyla bilinen eserlerini Yunancadan Arapçaya tercüme etmiş bu tercüme daha sonra Huneyn b. İshâk tarafından düzeltilmiştir.¹⁶⁵ Ayrıca Aristo'nun meteorolojiye ile ilgili eserini *Kitabu'l-Âşâri'l-Ulviyye*¹⁶⁶ adıyla tercümesini yapmış ve günümüze kadar ulaşan bu eser 1961 ve 1967 tarihleri arasında Beyrût ve Kâhire'de tekrar basılmıştır.¹⁶⁷

¹⁵⁸ ez-Ziriklî, VIII, 209.

¹⁵⁹ İbn Culcul, 67; Cüneyt Kaya, "Yuhanna b. Bıtrik", 579.

¹⁶⁰ İbn Ebî Uşaybi'ya, 282; Cüneyt Kaya, "Yuhanna b. Bıtrik", 579.

¹⁶¹ İbnü'n-Nedîm, 303-304.

¹⁶² Cüneyt Kaya, "Yuhanna b. Bıtrik", 579.

¹⁶³ İbnü'n-Nedîm, 307-311.

¹⁶⁴ Eflâtun'un varlık felsefesi üzerine bir eseridir. Geniş bilgi için Bkz. Platon, *Timaios*, (çev. Erol Güney, Lutfi Ay), Sosyal Yay. , İstanbul 2001; Fatma Paksüt, *Platon ve Platon Sonrası*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay, 2. Basım, Ankara 1982, 345-358.

¹⁶⁵ İbnü'n-Nedîm, 311.

¹⁶⁶ İbnü'n-Nedîm, 311; Kâtip Çelebi, II, 1383;

¹⁶⁷ Cüneyt Kaya, "Yuhanna b. Bıtrik", 579.

Aristo'nun dokuz bölümden oluşan zooloji ile ilgili eserini *Kitâbu'l-Hayavân*¹⁶⁸ adıyla çevirisini yapmış ve bu çevirinin hayvanların evrimine dair bölümleri Leiden ve Kuveyt'te yayınlanmıştır.¹⁶⁹

İbnu'l-Bıtrık, Aristo'nun Büyük İskender için yazdığı düşünülen ve onu cihan imparatoru yapan sırrın bu eserde bulunulduğuna inanılan eserini *Kitabu's-Siyâse fî Tedbîri'r-Riyâse* (Sırru'l- Esrâr) adıyla,¹⁷⁰ Hipokrat'ın akne ile ilgili eserini *Kitâbu'l-Buşûr* adıyla ve Galen'in *The Theriac of Piso* adlı eserini *Kitâb fî't-Tiryâk İlâ Fisûn* (*Pisagor teorisi*) adıyla Yunancadan Arapçaya tercüme etmiştir.¹⁷¹ Bu eserlerin yanında ünlü Yunan hekimlerinden Aleksandros'a ait akciğer zarı iltihabı ile ilgili eseri *Kitâbu'l-Bersâm* adıyla Arapçaya nakletmiştir.¹⁷²

Yahyâ b. el-Bıtrık'ın çevirilerinin yanında telif eserleri de mevcuttur. Bu eserler ise şöyledir;

- *Kitâbu's-Sumûmât*: Zehir ve çeşitleri üzerine bir kitaptır.
- *Kitâbu'l-Ecnâsi'l-Haşerât*:¹⁷³ Böcek türleri üzerine bir kitaptır.

2.4. EL-ḤACCÂC B. YÛSUF B. MAṬAR (ÖL.?)

el-Fihrist'te adı geçen mütercimler arasında zikredilir.¹⁷⁴ Kûfe de doğmuştur. Halife Hârûn er-Reşîd, el-Me' mûn ve el-Mu'tasım zamanında Bağdad'da yaşamıştır.¹⁷⁵ el-Me' mûn'un Bizans'a antik eserleri getirtmek üzere gönderdiği beş kişilik heyetin içinde yer almıştır.¹⁷⁶ el-Ḥaccâc b. Yûsuf b. Maṭar, Öklid'in *Elementler (Elements)* adlı ünlü eserini, Uşûlu'l-Hendese adıyla ilk defa Arapçaya tercüme eden kişidir.¹⁷⁷ Bu eseri önce er-Reşîd sonra el-Me' mûn zamanında tercüme etmiştir. Bu tercümelerden birine el-Hârûnî diğerine ise el-Me' mûnî adını vermiştir. Ancak İbnu'n-Nedîm bu iki çeviriden el-Me' mûnî çevirisinin daha kullanışlı olduğunu¹⁷⁸ ifade eder.

¹⁶⁸ İbnu'n-Nedîm, 312.

¹⁶⁹ Cüneyt Kaya, "Yuhanna b. Bitrik", 580.

¹⁷⁰ İbn Culcul, 67.

¹⁷¹ İbnu'n-Nedîm, 349; Cüneyt Kaya, "Yuhanna b. Bitrik", 580.

¹⁷² İbnu'n-Nedîm, 352.

¹⁷³ İbnu'n-Nedîm, 379.

¹⁷⁴ Bkz. İbnu'n-Nedîm, 304.

¹⁷⁵ Mahmut Kaya, "el-Ḥaccâc b. Yûsuf b. Maṭar", *DİA*, XIV, 1996, 427.

¹⁷⁶ İbnu'n-Nedîm, 304.

¹⁷⁷ İbn Ebî Uşaybi'a, 280.

¹⁷⁸ İbnu'n-Nedîm, 325; Brockelmann, 103; Zeydân, II, 85; Kaya, "el-Ḥaccâc b. Yûsuf b. Maṭar", 427.

el-Haccâc b. Yûsuf, Şâbit b. Kurre el-Harrânî ve Abdulmesîh b. Abdullâh el-Hımşî en-Nâ'ime gibi dönemin ünlü mütercimlerinin yaptığı çalışmaları düzeltmekteydi. Bunun yanısıra tercüme faaliyetlerine katılan mütercimlerin orta taifesinden başarılı bir mütercimdi.¹⁷⁹ Haccâc b. Yûsuf b. Maţar, Batlamyus'un (Ptolemaeus) Matematik bilgisini astronomi bilgisiyle sentezlediği "Matematik Sentezi" anlamındaki *el-Macesti* adlı eserini ilk defa Süryanice çevirisinden Arapçaya tercüme eden kişidir.¹⁸⁰

2.5. ABDULMESÎH B. ABDULLÂH EL-ĦİMŞÎ EN-NÂ'İME (ÖL.?)

el-Fihrist'te adı geçen mütercimler arasında zikredilir.¹⁸¹ Hayatı hakkında bilgi yoktur. Ancak bazı kaynaklarda tercümeleri hakkında az da olsa bilgi mevcuttur. Bu bilgilere göre, Aristo'nun mantığa dair *Sofistîkâ* adlı eserini *el-Ħikmetu'l-Mümevvihe* olarak Arapçaya tercüme etmiştir.¹⁸² Ayrıca Ariston'nun gökyüzü ve doğa üzerine eserini *Kitâbu's-Semâ ve 't-Tabî'* adıyla Arapçaya aktarmıştır.¹⁸³

2.6. SELLÂMU'L- EBRAŞ (ÖL.?)

el-Fihrist'te adı geçen mütercimler arasında zikredilir.¹⁸⁴ Sellâmu'l-Ebraş ismi bazı kaynaklarda Sellâm ve Ebraş olarak verilerek ayrı kişiler olduğu ifade edilmiştir.¹⁸⁵ Bunun sebebi ise, İbnu'n-Nedîm'in bu mütercimi zikrederken sehven isim ve künyesi arasına "vav" bağlacı getirmesidir. Nitekim *el-Fihrist* 'in çalışmamıza dâhil ettiğimiz nüshasında bu şekilde düzeltilmiştir.¹⁸⁶ Sellâmu'l-Ebraş Bermekîler döneminde yaşayan mütercimlerdendir. Aristo'nun eserini *es-Semâ' ve 't-Tabî'* adıyla tercüme etmesiyle bilinmektedir.¹⁸⁷ Bu bilgiler dışında hayatı ve tercümeleri hakkında bilgiye rastlanılmamıştır.

¹⁷⁹ İbn Ebî Uşaybi'a, 280.

¹⁸⁰ İbnu'n-Nedîm, 327.

¹⁸¹ Bkz. İbnu'n-Nedîm, 304; İbn Ebî Uşaybi'a, 280, Gutas,133.

¹⁸² İbnu'n-Nedîm, 310; Ülken, 99.

¹⁸³ İbnu'n-Nedîm, 311; Ülken,101.

¹⁸⁴ Bkz. İbnu'n-Nedîm, 304.

¹⁸⁵ Ülken, 72.

¹⁸⁶ Bkz. İbnu'n-Nedîm, 304.

¹⁸⁷ İbnu'n-Nedîm, 304.

2.7. HÂBÎB B. BEHRÎZ (ÖL.?)

el-Fihrist'te adı geçen mütercimler arasında zikredilir.¹⁸⁸ İslam dinine yakınlığı ile bilinen mütercim Mantık ve Felsefe alanında eserler tercüme etmiştir. Tercüme konusunda yetenekli bir mütercim olduğu¹⁸⁹ ifade edilir. Aristo'nun mantığa dair *Peri Hermeneis* adlı eserini *Kelâmu 'alâ Peri Hermeneis* (ifadeler) şeklinde Arapçaya tercümesini özetlemiştir.¹⁹⁰ Tercüme ettiği diğer eserler hakkında bilgiye rastlanılmamıştır.

2.8. MUTRÂN EL-MEVŞEL (ÖL.?)

el-Fihrist'te adı geçen mütercimler arasında zikredilir. İbnu'n-Nedîm onun Halife el-Me'mûn için birçok kitap tercüme ettiğini¹⁹¹ ifade eder. Ancak *el-Fihrist* 'te bu çeviriler hakkında bilgi verilmemiştir. Bu bilgiler dışında mütercim hakkında bilgiye rastlanılmamıştır.

2.9. ZURÛBÂ B. MÂCAVEH EN-NÂ'İME EL-ĦİMSÎ (ÖL.?)

el-Fihrist'te adı geçen mütercimler arasında zikredilir.¹⁹² Mütercim olduğu bilinen ve *el-Fihrist* 'te de bu şekilde zikredilen Zurûbâ b. Mâcaveh en-Nâ'ime el-Ħımsî hakkında bilgiye rastlanılmamıştır.

2.10. HİLÂL B. EBÛ HİLÂL EL-ĦİMSÎ (ÖL.?)

el-Fihrist'te adı geçen mütercimler arasında zikredilir.¹⁹³ Asıl işi, yapılan tercümeleri düzeltmek olan mütercimin dilinin fasîh ve lafızlarının da belîğ olmadığı¹⁹⁴ söylenmektedir. İskenderiye Okulu âlimlerinden Apollonius'un hendese ilminin bir konusu olan koniler ile alakalı eserini *Kitâbu'l-Mahrûât* adıyla sadece dört makalesini

¹⁸⁸Bkz. İbnu'n-Nedîm, 304

¹⁸⁹ İbnu'n-Nedîm, 304.

¹⁹⁰ İbnu'n-Nedîm, 309.

¹⁹¹ İbnu'n-Nedîm, 304.

¹⁹² Bkz. İbnu'n-Nedîm, 304.

¹⁹³Bkz. İbnu'n-Nedîm, 304.

¹⁹⁴ İbn Ebî Uşaybi'a, 280.

tercüme ettiği ¹⁹⁵ *el-Fihrist*'te zikredilmiştir. Hayatı hakkında bu bilgiler dışında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

2.11. TEZÂRÎ (ÖL.?)

el-Fihrist'te adı geçen mütercimler arasında zikredilir.¹⁹⁶ Mütercim olduğu bilinen ve *el-Fihrist*'te de bu şekilde zikredilen Tezârî hakkında bilgiye rastlanılmamıştır.

2.12. FEŞİYÛN B. EYYÛB (ÖL.?)

el-Fihrist'te adı geçen mütercimler arasında zikredilir.¹⁹⁷ Feşiyûn b. Eyyûb'un birkaç kutsal kitabı Arapçaya çevirmiş olduğu söylene de hangi kutsal kitapları tercüme ettiği konusunda bilgiye rastlanılmamıştır. IX. yüzyılda Abbasi halifeleriyle beraber Süryani hekimlerin hayatlarının da kaydını tutan bir âlim olduğu ¹⁹⁸ ifade edilir. Tercüme yaptığı eserlerde birçok dil yanlışlarına rastlanıldığı ifade edilirken bunu sebebi olarak da Arapça dil bilgisi kuralları konusunda bilgisinin yetersiz olması ¹⁹⁹ gösterilir.

2.13. EBÛ NAŞR B. EVÂ B. EYYÛB (ÖL.?)

el-Fihrist'te adı geçen mütercimler arasında zikredilir.²⁰⁰ Çalışmamızda adı geçen diğer mütercimler kadar ön planda olan bir mütercim değildir.²⁰¹ Hayatı ve eserleri hakkında bilgiye rastlanılmamıştır.

2.14. BASÎL EL-MUṬRÂN (ÖL.?)

el-Fihrist'te adı geçen mütercimler arasında zikredilir.²⁰² Birçok kitap tercüme ettiği ve bu çevirilerinin iyi derecede çeviriler olduğu²⁰³ belirtilir. Ancak bu eserler

¹⁹⁵ İbnu'n-Nedîm, 326.

¹⁹⁶ Bkz. İbnu'n-Nedîm, 304.

¹⁹⁷ Bkz. İbnu'n-Nedîm, 304.

¹⁹⁸ İbn Ebî Uşaybi'a, 184.

¹⁹⁹ İbn Ebî Uşaybi'a, 280.

²⁰⁰ Bkz. İbnu'n-Nedîm, 304.

²⁰¹ İbn Ebî Uşaybi'a, 281.

²⁰² Bkz. İbnu'n-Nedîm, 304.

hakkında bilgi sahibi değiliz. Sadece, Aristo'ya ait bir eseri *es-Semâ' ve't-Tabî'* adıyla tercüme ettiği²⁰⁴ bilinmektedir.

2.15. EBÛ NÛH İBRÂHÎM B. EŞ-ŞALT (ÖL.?)

el-Fihrist'te adı geçen mütercimler arasında zikredilir.²⁰⁵ Mütercim olduğu bilinen ve *el-Fihrist* 'te de bu şekilde zikredilen Ebû Nûh İbrâhîm b. eş-Şalt hakkında bilgiye rastlanılmamıştır.

2.16. ESTÂŞ (ÖL.?)

el-Fihrist'te adı geçen mütercimler arasında zikredilir.²⁰⁶ Hipokrat'ın öğrencileri arasında zikredilen Estâş²⁰⁷ tercüme faaliyetlerine katılan mütercimlerden orta düzeyde bir mütercimdi.²⁰⁸ İbnu'n-Nedîm *el-Fihrist* 'in farklı yerlerinde mütercime ait tercümelere değinmektedir. Hekim Soranus'un damardan enjeksiyon ile ilgili eserini *Kitâbu'l-Hağn*²⁰⁹ adıyla, *Eutocius-d-Ascalan*'ın matematik ile ilgili eserini *Kitâp fi'l-Hağteyn* adıyla²¹⁰ ve yien Aristo'nun Oluşum ve bozulma üzerine eserini *Kelâm 'alâ Kitâbi'l-Kevn ve'l-Fesâd* adıyla²¹¹ tercüme ettiği belirtilir. Hayatı hakkında ayrıntılı bilgiye rastlanılmamıştır.

2.17. CEYRÛN B. RÂBİTA (ÖL.?)

el-Fihrist'te adı geçen mütercimler arasında zikredilir.²¹² Tercüme adına iyi tercüme ortaya koyan mütercimlerden olmadığı²¹³ ifade edilir. Hayatı ve eserleri hakkında bilgiye rastlanılmamıştır.

²⁰³ İbn Ebî Uşaybi'a, 281.

²⁰⁴ İbnu'n-Nedîm, 311.

²⁰⁵ İbnu'n-Nedîm, 304.

²⁰⁶ İbnu'n-Nedîm, 304.

²⁰⁷ İbnu'n-Nedîm, 347.

²⁰⁸ İbn Ebî Uşaybi'a, 281.

²⁰⁹ İbnu'n-Nedîm, 352.

²¹⁰ İbnu'n-Nedîm, 327.

²¹¹ İbnu'n-Nedîm, 311.

²¹² Bkz. İbnu'n-Nedîm, 305.

²¹³ İbn Ebî Uşaybi'a, 281.

2.18. İŞTEFAN B. BÂSİL (ÖL.?)

el-Fihrist'te adı geçen mütercimler arasında zikredilir.²¹⁴ Tercümede Huneyn b. İshâk kadar yetenekli olduğu ancak Huneyn'in, ifadelerde ona nazaran daha fasîh olduğu²¹⁵ da belirtilir. Tercümelere hakkında *el-Fihrist* 'in muhtelif yerlerinde bilgiler mevcuttur. Bu bilgilere göre Arapçaya kısmen ya da tamamen tercüme eserleri şöyledir;

- *Kitâbu'l-Hareketi's-Şadr ve'r-Ri'ye*: Galenus'un göğüs kafesi ve akciğerin hareketleri üzerine bir eserin Arapçaya çevirisidir.
- *Kitâbu'l-İleli'n-Nefes*: Solunum hastalıkları üzerine bir eserdir.
- *Kitâbu'l-Hareketi'l-Adele*: Kas hareketleri üzerine bir eserdir.
- *Kitâbu'l-Hâcet ilâ'n-Nefes*: Nefes alma gerekliliği üzerine bir eserdir.
- *Kitâbu'l-İmtilâ'*: Mide şişkinliği ve mide rahatsızlıkları üzerine bir eserdir.
- *Kitâbu'l-Murreti's-Sevdâ'*: Safra kesesi üzerine bir eserdir.
- *Kitâbu'l-Faşd*:²¹⁶ Damardan kan alma üzerine bir eserdir.
- *Kitâbu'l-Edviyyeti'l-Muste'mile*:²¹⁷ Yunan hekimlerinden Oribasius'a ait şifalı bitkilerden yapılan ilaçlar üzerine bir eserin tercümesidir.

2.19. TEYOFİLİ (ÖL.?)

el-Fihrist'te adı geçen mütercimler arasında zikredilir.²¹⁸ Süryanice çevirilerinin olduğu bilinmektedir. *fî Hîle li-Hıfzı's-Şıhha* (hastalıklardan korunma için kullanılan şifalı bir bitki üzerine) adlı eser kaynaklarda karşılaştığımız çeviri eseridir. Ancak bu eserin kime ait olduğu belirtilmemiştir.²¹⁹ Ayrıca Aristo'nun *Sofistikâ* adlı eserini Yunancadan Süryaniceye çevirdiği ve dönemin önemli mütercimlerinden Yaḥyâ b. 'Adî'nin de bu eseri onun çevirisinden Arapçaya naklettiği²²⁰ ifade edilir. Bu bilgiler dışında hayatı ve eserleri hakkında bilgiye rastlanılmamıştır.

²¹⁴Bkz. İbnu'n-Nedîm, 305.

²¹⁵ İbn Ebî Uşaybi'a, 281; Zeydân, II, 85.

²¹⁶ İbnu'n-Nedîm, 349.

²¹⁷ İbnu'n-Nedîm, 350.

²¹⁸ Bkz. İbnu'n-Nedîm, 305.

²¹⁹ Eyyüp Tanrıverdi, "Arap kültüründe Çeviri Çalışmaları ve Huneyn b. İshâk Ekolü", *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, XII (23), 2007, 127;

²²⁰ İbnu'n-Nedîm, 310.

2.20. ŞEMLÎ (ÖL.?)

el-Fihrist'te adı geçen mütercimler arasında zikredilir.²²¹ Aristo'nun mantığını ve birçok konuyu içine alan eserini *Kitâbu'l-Hurûf*²²² ve mide rahatsızlıklarıyla ilgili eserini *Kitâbu'l-Keymûs* adıyla Arapçaya tercüme etmiştir.²²³ Bu bilgiler dışında hayatı ve eserleri hakkında bilgiye rastlanılmamıştır.

2.21. 'ÎSÂ B. NÛH (ÖL.?)

el-Fihrist'te adı geçen mütercimler arasında zikredilir.²²⁴ Mütercim olduğu bilinen ve *el-Fihrist* 'te de bu şekilde zikredilen 'Îsâ b. Nûh hakkında yeterli bilgiye rastlanılmamıştır.

2.22. KÛVEYRÎ (ÖL.?)

el-Fihrist'te adı geçen mütercimler arasında zikredilir.²²⁵ Tam adı Ebû İshâk İbrâhîm Kûveyrî'dir. Kûveyrî nisbesi onun Arabistan yarım adasında bulunan Yemâme bölgesinde olan Kûveyre²²⁶ adında bir yerde doğduğuna işaret etmektedir. Kûveyrî kendisinden mantık ilmi öğrenilen kimselerdendi. Aynı zamanda birçok tercüme eseri tefsir etmiş bir müfessir ve ünlü mütercim Ebû Bişr Mettâ b. Yûnus'un hocasıydı. İfadeleri kapalı ve karışık olduğundan eserlerinin anlaşılmasının zor olduğu²²⁷ söylenir.

Aristo'nun Mantığa dair *Cathegories (Kategoriler)* adlı kitabının tefsirini yapmıştır.²²⁸ Aristo'nun manatığa dair *Peri Hermeneis (ifadeler)*²²⁹ ve *Analytica-Priora ve Analytica – Posteriora (birinci ve ikinci analitikler)* eserlerini tefsir etmiştir.²³⁰

²²¹ Bkz. İbnu'n-Nedîm, 305.

²²² İbnu'n-Nedîm, 312.

²²³ İbnu'n-Nedîm, 349.

²²⁴ İbnu'n-Nedîm, 305.

²²⁵ İbnu'n-Nedîm, 305.

²²⁶ el-Hamevi, IV, 417.

²²⁷ İbnu'n-Nedîm, 321.

²²⁸ İbnu'n-Nedîm, 321; Gutas, 97.

²²⁹ İbnu'n-Nedîm, 309.

²³⁰ İbnu'n-Nedîm, 321; İbn Ebî Uşaybi'a, 316.

2.23. TAZROS ES-SİNĖĖĖĖ (ÖL.?)

el-Fihrist'te adı geçen mütercimler arasında zikredilir.²³¹ İbn Ebî Usaybi'a Tazros es-SinĖĖĖĖ'in önem arz etmeyen, hekimliğe dair eserlerinin var olduğunu²³² zikreder. Bu bilgiler dışında hayatı ve eserleri hakkında bilgiye rastlanılmamıştır.

2.24. DÂRÎ' ER-RÂHİB (ÖL.?)

el-Fihrist'te adı geçen mütercimler arasında zikredilir.²³³ Mütercim olduğu bilinen ve *el-Fihrist* 'te de bu şekilde zikredilen Dârî' er-Râhib hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

2.25. HİYÂBSİYON (ÖL.?)

el-Fihrist'te adı geçen mütercimler arasında zikredilir.²³⁴ Mütercim olduğu bilinen ve *el-Fihrist* 'te de bu şekilde zikredilen Hiyâbsiyon hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

2.26. ŞALÎBÂ (ÖL.?)

el-Fihrist'te adı geçen mütercimler arasında zikredilir.²³⁵ Mütercim olduğu bilinen ve *el-Fihrist* 'te de bu şekilde zikredilen Şalîbâ hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

2.27. EYYÛB ER-RUHÂVÎ (ÖL.?)

el-Fihrist'te adı geçen mütercimler arasında zikredilir.²³⁶ er-Ruhâvî nisbesi onun Şam ve Musul arasında bir yer olan er-Ruhâ şehrinden ²³⁷ olduğuna işaret etmektedir. Eyyûb er-Ruhâvî Arapçanın yanısıra Süryanice bilen mütercimlendî. Ancak

²³¹ Bkz. İbnu'n-Nedîm, 305.

²³² İbn Ebî Uşaybi'a, 281.

²³³ İbnu'n-Nedîm, 305.

²³⁴ Bkz. İbnu'n-Nedîm, 305.

²³⁵ Bkz. İbnu'n-Nedîm, 305.

²³⁶ Bkz. İbnu'n-Nedîm, 305.

²³⁷ el-Ėamevi, III, 106.

Arapçadan çok Süryaniceye hâkim olduğu ve Süryanice çeviri çalışmalarında etkili bir isim olduğu ifade edilir. er-Ruhâvî'nin çeviri eserleri ise şöyledir;

- *fî 'Îlâci't-Teşrîh*: Otopsi ilaçları üzerine bir eserdir.
- *fî mâ Vaqa'a Mine'l- 'İhtilâfi fî't-Teşrîh* : Otopsi konusundaki tartışmalar üzerine bir eserdir.
- *fî Teşrîhi'l-Hayavâni'l-Meyyit*: Ölü hayvanların otopsi üzerine bir eserdir.
- *fî Teşrîhi'l- Hayavâni'l-Hayy*: Canlı hayvanların ameliyatı üzerine bir eserdir.
- *fî 'İlmi Bukrât bi't-Teşrîh* : Hipokrat'ın otopsi üzerine görüşlerini ihtiva eden bir eserdir.
- *fî Teşrîhi'r-Rahm*: Rahim ameliyatı ile ilgili bir eserdir.
- *fî Teşrîhi'l-'Ayn*: Göz ameliyatı ile ilgili bir eserdir.
- *Tefsiru'l-Kitâbi'l-Fuşûl*: Tıp ilminin kısımlarına ait bir eserdir.
- *Kitâbu fî 'İleti't-Tenneffus*: Solunum hastalıkları üzerine bir eserdir.
- *fî'l-'Edviyyeti'l-Mufrede*: Yararlı ilaçlar üzerine bir eserdir.
- *fî Kuvâ'l-Edviyyeti'l-Mushile*: İlaçların etkileri üzerine bir eserdir.
- *fî'l- Ârâi' Bukrât ve Flâtun*: Hipokrat ve Eflâtun'un görüşleri üzerine bir eserdir.²³⁸

2.28. ŞÂBİT B. KAM' (ÖL.?)

el-Fihrist'te adı geçen mütercimler arasında zikredilir.²³⁹ Mütercim olduğu bilinen ve *el-Fihrist* 'te de bu şekilde zikredilen Şâbit b. Kam' hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

2.29. EYYÛB (ÖL.?)

el-Fihrist'te adı geçen mütercimler arasında zikredilir.²⁴⁰ Asıl adı Eyyûb el-Ebreş'tir. Tıp mesleğine dair görüşleri ve tercüme hakkında bilgisi olduğu ifade edilir. Yunanca eserleri Süryaniceye ve Arapçaya tercüme etmiştir. Kaynaklarda, ilk çevirilerinin kaliteli olmadığı ancak yaşamının son yıllarında yaptığı çevirilerin daha iyi

²³⁸ Tanrıverdi, 127.

²³⁹ Bkz. İbnu'n-Nedîm, 305.

²⁴⁰ Bkz. İbnu'n-Nedîm, 305.

olduğuna dair ifadeler yer almaktadır.²⁴¹ Bu bilgiler dışında hayatı ve eserleri hakkında bilgiye rastlanılmamıştır.

2.30. SEM‘ÂN (ÖL.?)

el-Fihrist'te adı geçen mütercimler arasında zikredilir.²⁴² Mütercim olduğu bilinen ve *el-Fihrist* 'te de bu şekilde zikredilen Sem‘ân hakkında bilgiye rastlanılmamıştır.

2.31. BÂBASÎL (ÖL.?)

el-Fihrist'te adı geçen mütercimler arasında zikredilir.²⁴³ Mütercim olduğu bilinen ve *el-Fihrist* 'te de bu şekilde zikredilen Bâbasîl hakkında bilgiye rastlanılmamıştır.

2.32. İBNU ŞEHDÂ EL-KERĦÎ (ÖL.?)

el-Fihrist'te adı geçen mütercimler arasında zikredilir.²⁴⁴ Irak 'ta bir bölgenin ismi olan KerĦ²⁴⁵ ehliendir. Babası Şehdâ el-KerĦî²⁴⁶ gibi tercümeyle yakından ilgilenmiştir. Yaşamının son dönemlerinde tercümede uzmanlaşmış, babasından daha iyi bir mütercim olmuştur. Süryaniceden Arapçaya ve Grekçeden Süryaniceye birçok eser tercüme ettiği ifade edilir. Hipokrat'ın *el-Ecinne*,²⁴⁷ *fî'ş-Şinâ'atu't-Tıbbiye (tıp ilmi üzerine)*, *fî'n-Nabđ ilâ Tûserûn ve ilâ Sâ'iri'l- Mute'allimîn* (Nabız ve nabzın türleri üzerine bilgilerin derlendiği bir öğrenci kitabı) gibi sadece Arapça isimlerini bildiğimiz eserlerini Süryaniceye tercüme etmiştir.²⁴⁸

²⁴¹Bkz. İbn Ebî Uşaybi'a, 241.

²⁴²Bkz. İbnu'n-Nedîm, 305.

²⁴³Bkz. İbnu'n-Nedîm, 305.

²⁴⁴İbnu'n-Nedîm, 305.

²⁴⁵el-Hamevi, IV, 447.

²⁴⁶İbn Ebî Uşaybi'a, 280.

²⁴⁷İbnu'n-Nedîm, 305; İbn Ebî Uşaybi'a, 280.

²⁴⁸Fuat Sezgin, *Islamic Medicine /Galen In The Arabic Tradition Texts and Studies I, XVII*, Institute of The History of Arabic-Islamic Science Johann Wolfgang Goethe University, Frankfurt 1996, 253; Tanrıverdi, 128.

2.33. YUĞANNA B. YÛSUF EL-KÂTİB (ÖL.?)

el-Fihrist'te adı geçen mütercimler arasında zikredilir. Asıl adı Ebû 'Umer Yuğanna b. YÛsuf el-Kâtib olup Eflâtun'un ocuk terbiyesine dair kitaplarının tercümelerini yapmıştır.²⁴⁹ Ancak bu çeviriler hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

2.34. EYYÛB B. EL-ĖÂSİM ER-RAĖĖÎ (ÖL.?)

el-Fihrist'te adı geçen mütercimler arasında zikredilir. SÛryaniceden Arapçaya eviri yapan mütercimlerdendir. Porphyre'nin *İsagoci* (Giriş) adlı eserini el-MedĖhel adıyla Arapçaya tercüme etmiştir.²⁵⁰ Bu bilgiler dışında hayatı ve eserleri hakkında bilgiye rastlanılmamıştır.

2.35. MERLÂĞÎ (ÖL.?)

el-Fihrist'te adı geçen mütercimler arasında zikredilir. SÛryanice ve Arapça bilen mütercimlerdendi. Ancak SÛryanicede iyi olduğu kadar Arapçada iyi değildi. 'Alî b. İbrâğim ed-Değkî'nin yanında SÛryaniceden Arapçaya tercümeler yapmış ed-Değki de onun tercümelerini düzeltmiştir.²⁵¹ Bu bilgiler dışında hayatı ve eserleri hakkında bilgiye rastlanılmamıştır.

2.36. DÂRİşÛ' (ÖL.?)

el-Fihrist'te adı geçen mütercimler arasında zikredilir. *el-Fihrist* 'te mütercimin ismi DâdîsÛ' şeklinde geçmiş ancak bu isim DârîşÛ' şeklinde tashiğ edilmiştir. İřĖâĖ b. Süleymân b. Alî el-Hâşimî için SÛryaniceden Arapçaya tefsirler yapmış olduėu²⁵² ifade edilir. Hayatı ve eserleri hakkında yeterli bilgiye rastlanılmamıştır.

²⁴⁹ İbnu'n-Nedîm, 305.

²⁵⁰ İbnu'n-Nedîm, 305.

²⁵¹ İbnu'n-Nedîm, 305.

²⁵² İbnu'n-Nedîm,305.

2.37. KÛŞTÂ B. LUĀĀ EL-BA‘LEBEKKÎ (ÖL. H.220/835)

Asıl adı KÛşţâ b. LuĀâ el-Ba‘lebekkî’dir.²⁵³ Grek asıllı, Hıristiyan bir ailenin çocuğu olarak 205/ 820 yılında Suriye’nin Ba‘labek ²⁵⁴ şehrinde doğdu. KÛşţâ b. LuĀâ tıp, Felsefe, Geometri, Aritmetik ve Müzik alanlarında uzman bir âlimdi.²⁵⁵ Ancak tıp alanıyla daha çok ilgilenmiştir. Birçok kaynakta mâhir bir hekim olduđu²⁵⁶ ifade edilmiştir.

KÛşţâ b. LuĀâ, Bizans şehirlerine gidip Arapçaya ve Süryaniceye tercüme edeceği önemli Yunan eserlerini beraberinde getirmiştir.²⁵⁷ Mütercimlik ve muhtelif ilimlerde ün kazanınca Bağdad’a çağırılan mütercim, hekimlik başta olmak üzere dönemin Abbasi halifelerine ilmî hizmetler sunmuştur.²⁵⁸

Halife el-MuĀtedîr zamanında yaşamış, birçok ilmî alanda özellikle de tıp alanında kendini yetiştirmiş bir âlimdi.²⁵⁹ Bu nedenle tıp alanında Ĥuneyn b.İşhâĀ’tan önce geldiđi²⁶⁰ söylenir. Bazı âlimler Ĥuneyn’in hekimlik mesleğinde KÛşţâ’dan önce geldiğini rivayet etseler de İbnu’n-Nedîm, her ikisinin de Tıp ve diğer ilimlerde mâhir olduđunu²⁶¹ ifade eder.

Hekimliğinin yanı sıra Yunancadan Arapçaya birçok eser nakletmesi onu dönemin en iyi mütercimleri arasına yerleştirmiştir. Bağdad’dan sonra Ermenistan’a gitmiş ve oraya yerleşmiştir. Orada birçok kitap üzerinde çalışma imkânı bulmuştur. Bağdad’da gördüğu itibarı burada da gören KÛşţâ b. LuĀâ yaklaşık 255/835 yılında Ermenistan’da vefat etmiş ve ona, emirlere yapılan kabirlere benzer bir kabir inşa ettirilmiştir.²⁶²

²⁵³ İbnu’n-Nedîm, 353; İsmâil Pâşa el-Bağdâdî, *Hediyetü’l-‘Arifîn el-Esmâ’ u’l-Muellifîn ve ‘Âşârul-Muşannifîn*, I, Dâru’l- İhyâ’ i ‘t-Turâşî’l-‘Arabî, Beyrut ts, 835; İbnu’l- Kıfî, I, 174; İbn Culcul, 76; Zirikli, IX, 196; ‘Umer Rıdâ Kehhâle, Mu‘cemu’l-Müellifîn, II, Mü’essesâtü’r-Risâle, DimaşĀ 1957, 659; SuĀin, *Dünden Bugüne Arapçaya Çevirinin Serüveni*, 53; Ülken, 48.

²⁵⁴ el-Ĥamevi, I, 453.

²⁵⁵ İlhan Kutluer, “KÛşţâ b. LuĀâ el-Ba‘lebekkî”, *DİA*, XVI, 2002, 465.

²⁵⁶ İbn Culcul, 76; Zeydân, II, 83.

²⁵⁷ İbnu’n-Nedîm, 304.

²⁵⁸ Kâtip Çelebi, 835; Kehhâle, II, 659; Kutluer, 465;

²⁵⁹ İbnu’n-Nedîm, 353; İbn Ebî Uşaybi‘a, 329; İbn Culcul, 76.

²⁶⁰ İbnu’n-Nedîm, 353; SuĀin, *Dünden Bugüne Arapçaya Çevirinin Serüveni*, 53.

²⁶¹ İbnu’n-Nedîm, 353; İbn Ebî Uşaybi‘a, 659; Kutluer, 465;

²⁶² İbn Ebî Uşaybi‘a, 329; İbnu’l- Kıfî, 174; Kutluer, 465; SuĀin, *Dünden Bugüne Arapçaya Çevirinin Serüveni*, 53; Hüseyin Aydın, “Kusta B. Luka Ve Ruh İle Nefs Arasındaki Ayırım Adlı Kitabı”, *AÜİFD*, XL(1), 1999, 388.

Ḳuṣṭâ b. Luḳâ hakkında bilgi veren kaynaklarda onun Grekçe, Süryanice ve Arapçaya hâkim olduğunu²⁶³ vurgulanmıştır.

Aristo'nun ve Plutarch'ın bazı makalelerinin yanı sıra, Öklid'in *Elemantar*'ı olmak üzere Astronomi ve Matematik eserlerini çevirmiş İshâk b. Hüneyn'in bazı tercümelerini tashih etmiştir.²⁶⁴

Ḳuṣṭâ b. Luḳâ'nın hayata ve ilimlere dair kendine özgü bir bakış açısı vardı. Bu görüşleri sebebiyle çokça tartışılan bir kişi olmuştur. Ona göre, insan bilinmeyenden bilinene gittikçe bilgi ve birikim olarak olgunlaşır ve bilgiye ulaşmada Felsefe'nin teori ve pratiğine başvurur. Bu süreçte mantığını kullanır ve son olarak imkânları elverdikçe Tanrı'ya benzemeye çalışır. Buna göre Ḳuṣṭâ b. Luḳâ Felsefe ilmini teorik ve pratik olarak ikiye ayırır. İlk kategoride Fizik, Matematik ve Metafizik ikinci kategoride ise ahlâk, ev yönetimi ve politika vardır. Bu görüşleriyle yaşadığı dönemin dikkat çeken âlimlerinden biri olmuştur.

Ḳuṣṭâ b. Luḳâ'nın, Tıp alanında bilimsel uygulamalarının yanı sıra büyü ve sihir gibi uygulamaları yan yana getirdiği bilinmektedir. Bu bağlamda hastaların zihin güçleriyle hastalıklarını yenebileceği fikrinin temellerini atan kişi olduğu da söylenebilir. Ḳuṣṭâ b. Luḳâ bu fikriyle günümüz tıbbında "placebo etkisi" denilen ruhsal ve zihinsel olguyu ilk defa ortaya koyan hekim olduğu²⁶⁵ fikrini desteklemektedir.

Hıristiyan bir Melkit olan ve dinsel geleneklerine bağlı olan Ḳuṣṭâ b. Luḳâ'nın çalışmalarının genelinde teolojik bir bakış açısı hâkimdir. Bu bağlamda Ebû İṣâ Ali b. Yahyâ el-Müneccim'in Hz. Muhammed'in (a.s) peygamberliğini geometrik ispatlar ile kanıtlamaya çalıştığı bir risalesine cevap olarak tarihî, sosyolojik, psikolojik ve edebî deliller sunarak inancını savunma gayreti gütmüştür.²⁶⁶

Aristo'nun Arapçaya *es-Semâ' ve't-Ṭabî'* adıyla aktarılan eserinin eğitime dair bölümleri²⁶⁷ yine aynı eser içinde yer alan, Aristo'nun zaman üzerine görüşlerini içeren beş makaleden birini tercüme ettiği²⁶⁸ ifade edilir.

²⁶³ İbnu'n-Nedîm, 305-353; İbn Culcul, 76.

²⁶⁴ Suçin, *Dünden Bugüne Arapçaya Çevirinin Serüveni*, 53; Goldziher, 105.

²⁶⁵ Kutluer, 465.

²⁶⁶ İbnu'n-Nedîm, 353; Kutluer, 465.

²⁶⁷ İbnu'n-Nedîm, 311.

²⁶⁸ İbnu'n-Nedîm, 310.

Flûterhes'in, felsefecilerin tabiat hakkındaki görüşlerini içeren, Arapçaya *Kitâbu'l- Ârâ'i't-Tabî'* adıyla aktarılan eserini tercüme etmiştir.²⁶⁹

Ḳuṣṭâ b. Luḳâ'nın Arapçaya yaptığı tercümelerden günümüze kadar ulaşanları ise şöyledir;

- İskenderiyeli Heron'un *Mechanicas* 'ı (mekanikler) .
- Samoslu Aristarchus'un *De Magnitudine et distantia solis et lunae*'sı (Güneşin ve Ay'ın birbirlerine uzaklığı ve büyüklükleri üzerine) .
- Hypsicles'in *De ascensionibus* 'u (matematikteki binom açılımları üzerine).
- Bithynialı Theodosius'un *De sphaeris* (Gezegenler üzerine) ve *De Habitationibus* 'u (yaşam alanları üzerine) .
- Autolycus'un *De ortu occasione siderum inerrantium*'u (Sabit bir şekilde yükselen yıldızların etkisi üzerine)

Bu eserler İslam dünyasına büyük katkılarda bulunmuştur. Bu çevirilerden bazıları daha sonra yapılan Latince çevirilere esas teşkil etmiş ve Grek-Latin bilim dünyasını birbirine bağlamıştır. Ḳuṣṭâ b. Luḳâ Latin dünyasını hem Arapçaya tercümeleriyle hem de telif eserleriyle etkisi altına almıştır. O, Latince eserlerde *Costa Ben Luca* veya *Costabulus* şeklinde anılmaktadır.²⁷⁰

Eserleri ise şöyledir;

- *Kitâbun fi'l-İ'dâ'*: Enfeksiyon üzerine yazılmış bir eserdir. Neşri ve almanca tercümesi Hartmut Fähnrich tarafından yapılmıştır.
- *Risâle fi Tedbîri Seferi'l-Hac*: Hacılar için düzenlenmiş on dört bölümden oluşan bir sağlık rehberidir.
- *Kitâbun fi's-Seher*: Uykusuzluk ve sebepleri üzerine olan bir kitaptır.
- *Risâle fi'l-Fark beyne'r-Rûḥ ve'n-Nefs*: Aristo, Eflâtun, Teofrastos ve Galen'in ruh hakkındaki görüşlerini derlediği bir eserdir²⁷¹.
- *Maḳâle fi'l-Burhân 'alâ 'Ameli Hıṣâbi'l-Ḥaṭaeyn*: Aritmetiğe dair bir eserdir.
- *Kitâp fi'l-'Amel bi'l-Küreti'n-Nucûmiyye*: Usturlabın²⁷² kullanımıyla ilgili bir eserdir.

²⁶⁹ İbnu'n-Nedîm, 314.

²⁷⁰ Kutluer, 465.

²⁷¹ Geniş bilgi için Bkz. Kusta b. Luka el-Yunani, "Ruh ve Nefs Arasındaki Fark Hakkında", (çev. İbrahim Halil Üçer, *MÜİFD*, XXXIII (1), 2009, 195-208.

- *Min Kelâmi Kıstâ b. Luğâ*: İlimlerin sınıflandırılmasına dair bir eserdir.²⁷³

Müellifin kütüphanelerde kayıtlı, tıbbıa dair eserleri- *el-Fihrist* 'te verilen sıraya göre söyledir;

- *Kitâbu 'd-Dem*: kan ile ilgili bir eserdir.
- *Kitâbu 'l-Balgam*: Balgam ve bronşit ile alakalı bir eserdir.
- *Kitâbu 'ş-Şafrân*: Safrânla ilgili kitaptır.
- *Kitâbu 's-Sûdâ'*: Başağrısı ile ilgili bir eserdir.
- *Kitâbu 'l- Merâyâ 'l-Muħriqati*: Yakıcı aynalar hakkında bir eserdir.
- *Kitâbu 's-Seħr*: Uykusuzlukla ilgili bir eserdir.
- *Kitâbu 'l-Evzâni ve 'l-Mekâyil*: ölçü ve ağırlık ile ilgili bir eserdir.
- *Kitâbu 's-Siyâse*: Siyaset kitabı.
- *Kitâbu 'İlleti 'l-Mevti 'l-Füc 'e*: Ani ölümlerle ilgili bir kitaptır.
- *Kitâbu Ma 'rifeti 'l-Ĥudari ve 'İlâcihi*: Narkoz ve narkoz ilaçlarının öğrenilmesine dair bir eserdir.
- *Kitâbu Eyyâmi 'l-Buħrân*: Nöbet ve kriz zamanları ile ilgili bir eserdir.
- *Kitâbu 'Aleli 'ş-şe 'r*: Hissizlik hastalığına dair bir eserdir.
- *Kitâbu 'l-Faşl Beyne 'n-Nefs ve 'r-Rûħ* : Ruh ve nefis arasındaki ayırım ile alakalı bir eserdir.
- *Kitâbu 'l-Bâh*: Üreme ile ilgili bir eserdir.
- *Kitâbu 'l-Mirvehveti ve Esbâbi 'r-Rîħ*: Yelpazeler ve rüzgârlar ile alakalı bir eserdir.
- *Kitâbun fi 'l-' İstedelli bi 'n-Nazar ilâ Eşnâfi 'l-Bevl*: İdrarın yapısına göre hastalıkların belirlenmesiyle alakalı (ıdrar tahili) ile alakalı bir eserdir.
- *Kitâbu 'l-Medħel 'ilâ 'l-Mantık*: Mantık ilmine giriş.
- *Kitâbu 'l-' Ameli bi 'l-küreti 'n-Nücumiyye*: Usturlabın işleyişiyle ilgili bir eserdir.
- *Kitâbu 'n-Nevâdiri 'l-Yunâniyyîn*: Yunanlıların felsefi çıkırları üzerine bir kitaptır.
- *Kitâbu Şerhi Mezâhibi 'l- Yunâniyyîn*: Yunanlıların mezhepleriyle ilgili çeviri bir eserdir.

²⁷² Usturlab: Astronomi Ölçümlerinde Kullanılmış Tarihi Bir Ölçüm Cihazıdır.

<https://www.academia.edu/1742167/Usturlab> Erişim Tarihi: 28.12.2015.

²⁷³ İbnu'n-Nedîm, 353; el-Bağdâdî, I, 835.

- *Kitâbu'l-Medhel 'Îlâ 'İlmi'l-Hendese*: Mühendislik ilmine giriş.
- *Kitâbun fî'l-Ḥidâb*: Boya ve boya malzemeleriyle ilgili bir eserdir.
- *Kitâbun fî Kavânîni'l- Ağziyye*: Beslenmenin kaideleri üzerine bir eserdir.
- *Kitab fi'ş- Şukûki Kitâbi Öklides*: Öklid'in kitabı hakkındaki şüpheler üzerine bir eserdir.
- *Kitâbu'l-Medhel ilâ 'İlmi'n-Nücûm*: Astronomi ilmine giriş kitabı.
- *Kitâbu'l-Ḥimâm*: Ölüm ile ilgili bir eserdir.
- *Kitâbu'l-Fasd*: Damardan kan alma ilie ilgili bir eserdir.
- *Kitâbu'l-Firdevs fî't-Târîh* : Tarih ile ilgili bilgiler veren bir kitaptır.²⁷⁴

2.38. HUNEYN B. İŞHÂK EL-'İBÂDÎ (ÖL. H.260/873-4)

Tam adı Ebû Zeyd Huneyn b. İshâk el-'İbâdî'dir. Kûfe'nin güneyinde, antik bir Ârâmî şehri olan Hîre'de²⁷⁵ 194/810 yılında doğmuştur. Ailesi 'İbâdî olarak bilinen bir Hıristiyan Arap kabilesine mensup olduğundan kendisi de el-'İbâdî nisbesiyle bilinir.²⁷⁶ Hîre'de Hıristiyan din eğitimi alan Huneyn on iki yaşında Bağdad'a gitmiştir. Bağdad'a gelen, Cundişapur akademisinde hekim olan Yuḥannâ b. Masaveyh'in yanında tıp eğitimi almıştır. Hocası Masaveyh'ten iyi derecede Arapça ve Yunanca öğrenmiştir.²⁷⁷

Bağdad'dan önce Fars diyarına gittiği ve orada ünlü dil âlimi el-Ḥalîl b. Ahmed en-Naḥvî ile tanıştığı, onun ünlü eseri *Kitâbu'l-'Ayn*'ı beraberinde Bağdad'a getirdiği, Halife el-Mutevekil'in desteği ile kurulan bir tercüme heyetinin bu eseri tercüme ettiği, Huneyn'in bu tercümeyi gözden geçirdiği ifade edilir.²⁷⁸

Huneyn; sorgulayan, ilim aşığı bir gençti. Bu yüzden ders aldığı hocaların tepkisini almıştır. Bir gün İbn Masaveyh'in ilim meclisinde ders alırken yine birçok soru sorar ve bu durumdan rahatsız olan hocası Masaveyh onu ders meclisinden kovar. Bunun nedeni Bağdad'da eğitim veren Cundişapur mektebi çıkışlı hekimler Hîre şehrinden gelen birisinin tıpla meşgul olması ve bu kadar sorgulamasını istememeleri

²⁷⁴ İbnu'n-Nedîm, 353; el-Kıfî, I, 173; İbn Ebî Uşaybi'a, 329; el-Bağdâdî, I, 835; Kutluer, 466; Aydın, 388-389.

²⁷⁵ el-Ḥamevi, II, 328.

²⁷⁶ İbnu'n-Nedîm, 352; İbn Ḥallikân, 257; İbn Ebî Uşaybi'a, 279; İbnu'l- Kıfî, I, 117; İbn Culcul, 68; Zirikli, I, 661; Hasan Katipoğlu, İlhan Kutluer, "Huneyn b. İshâk el-'İbâdî", *DİA*, XVIII, 1998, 377

²⁷⁷ İbn Ḥallikân, 257; İbnu'l- Kıfî, I, 117-118. İbn Culcul, 68.

²⁷⁸ İbn Culcul, 8.

olarak gösterilir. Çünkü onlara göre Hire'den yağmacı çıkardı.²⁷⁹ Masaveyh'in onu ders halkasından çıkarması üzerine üzgün bir şekilde oradan ayrılır ve iki yıl boyunca ortadan kaybolur. Bu süre zarfında Huneyn, dönemin Tıp ve Felsefe dili olan Grekçeyi öğrenmek için çok gayret göstermiştir.²⁸⁰ Grekçeyi kimden öğrendiği tam olarak bilinmese de İbn Ebî Usaybi'a ve İbn Hâllikân onun bu dili İbnu'l- Haşî adında bir kimseden öğrendiğini.²⁸¹ belirtir

Grekçenin yanı sıra Arapçaya da ilgi duyan Huneyn'in Arapçasını geliştirmek için Basra'ya gittiği ve orada önemli âlimlerden sarf ve nahiv dersi aldığı bilinmektedir. Bağdad'a Arapça açısından donanımlı olarak dönen Huneyn, ilk çevirisini Halife el-Me'mûn'nun hekimi Cibrîl b. Buhtîşû'nun isteğiyle daha on yedi yaşındayken yapmıştır. Huneyn'nin, Galen'e ait, ateşli hastalıklarda ateşin düşürülmesinde kullanılan doğal yöntemler üzerine bir eserini *fi'l-Kuvvâ't-Tabî'iyye fi Eşnâfi'l-Hummeyûd* adıyla tercüme etmesi Cibrîl'i kendisine hayran bırakmıştır. Kendini her konuda geliştiren Huneyn, Cibrîl'in desteğiyle yeniden İbnu Masaveyh'in öğrencisi olmuş ve dönemin ilim merkezi olan Bağdad'da faaliyet gösteren Beytu'l-Hikme'de mütercimlik mesleğini profesyonel olarak yapmaya başlamıştır.²⁸² Huneyn'in Masaveyh'in ders halkasından kovulmasından sonra Yunanca ve Arapça dersler alması ve bu alanda donanımlı hale gelmiş olması onun kovulma sebebinin gerek Yunancada gerekse Arapçada yetersiz oluşu gösterilebilir.

Halife el-Me'mûn'un Aristo'yu rüyasında görmesi üzerine halife tarafından Yunanca eserlerin tercümesi için görevlendirilmiş ve kendisine bunun için bolca mal ve hediye verilmiştir.²⁸³ Artık tercüme işin bir meslek haline getiren Huneyn birçok eseri tercüme etmiştir. Bu eserlerin tercümelerini çok kalın kâğıtlara yazdığı, kelime ve cümlelerin aralarını çok ayırdığı, hacimli ve büyük kitaplar olduğu rivayet edilir. Bunun nedeni olarak da tercüme yaptığı eserlerin ağırlığı ve sayfa sayısınca maaş aldığı

²⁷⁹ İbn Hâllikân, 217; İbn Ebî Uşaybi'a, 257; İbnu'l- Kıffî, I.,120; Hasan Katipoğlu, İlhan Kutluer, 377; Suçin, *Dünden Bugüne Arapçaya Çevirinin Serüveni*, 54.

²⁸⁰ el-Kıffî, I, 173; Phillip K.Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (çev. Salih Tuğ), I, MÜİFV. Yay. , İstanbul 1995, 480-481; Bozkurt, 224; Hasan Katipoğlu, İlhan Kutluer, 377.

²⁸¹ İbn Hâllikân, 257; İbn Ebî Uşaybi'a, 257; Zirikli, I, 287.

²⁸² İbn Hâllikân, 259; Hasan Katipoğlu, İlhan Kutluer, 377.

²⁸³ İbn Hâllikân, 259; İbnu'n-Nedîm, 304.

gösterilmektedir. Bu şekilde yaptığı tercümlerden yüklü miktarda gelir elde etmiş ve bolluk içinde bir yaşam sürmüştür.²⁸⁴

Ḥuneyn b. İshâk ile beraber tercüme çalışmaları en yoğun ve parlak dönemini yaşamıştır. Beyt'ul-Hikme ve seçkin zatlar için Grekçeden Süryanice ve Arapçaya çeviriler yapmıştır. Bizansa Yunanca eserler getirmek amacıyla giden heyete katılmış birçok Grekçe eseri Arapçaya kazandırmıştır.²⁸⁵

Halife el-Mütevekkîl'in özel hekimliğini yapmış ve bu dönemde kazandığı başarılarla diğer meslektaşlarının düşmanlığını kazanmıştır. Öyle ki, meslektaşları kendisini halifenin gözünden düşürmek amacıyla entrikalar düzenlemiş ve uygulamışlardır. Bir gün halifenin huzurunda yine kendisi gibi hekim olan Buḥtişu b. Cibrîl hileyle Hıristiyan dininin sembollerinden bir ikonun üzerine tükürmesini sağlar ve bunun üzerine halife bu durumu başka inançlara saygısızlık olarak addederek Ḥuneyn'i hapse atar. Nasturilerin dinî lideri tarafından da afroz edilir. Ancak bir müddet sonra halifenin hastalanması üzerine affedilerek haptisten çıkarılır. Haptisten çıktıktan sonra halifeyi tedavi etmiş ve yeniden eski itibarını geri kazanır. Bunun üzerine Buḥtişu ailesinin elinden başhekimlik alınarak kendisine verilir. Ancak Masaveyh'in ders halkasından kovulması ve sonraları haksız yere hapse atılması onu üzmüş ve öldürücü bir mide rahatsızlığına yakalanarak 264/ 878 yılında vefat etmiştir.²⁸⁶

Ḥuneyn'in Dâvud ve ilerde bahsedeceğimiz İshâk adında iki tane oğlu vardı. Oğullarının ilk tıp eğitimleri için Galen'den birçok, tıp ilmine dair eser tercüme etmiştir. Ḥuneyn de tıp ilmine eczacı olan babası sayesinde ilgi duymuştur. Ayrıca Galen'e ait çeviriler varsa onları da düzeltmiştir. Kendisi fasîh, belîğ ifadelerle ve özellikle de Galen'in fikirlerine hâkim olmasıyla bilinmektedir.²⁸⁷

Ḥuneyn, tıp alanında göz hastalıkları üzerine tercüme ve telif eserleri vardır. Çünkü Mezopotamya, Mısır coğrafyasında ikliminin kuru ve sıcak olması sebebiyle göz hastalıkları yaygındı. Ḥuneyn bu konu üzerinde çokça araştırmalar yapmıştır. Bu

²⁸⁴ İbn Ḥallikân, 271.

²⁸⁵ İbn Ḥallikân, 260; İbnü'l- Kıfî, I, 123.

²⁸⁶ İbnü'n-Nedîm, 352; İbn Ḥallikân, 262; İbnü'l- Kıfî, I, 119; İbn Culcul, 70; Hasan Katipoğlu, İlhan Kutluer, 377.

²⁸⁷ İbnü'n-Nedîm, 349; İbn Ḥallikân, 262; İbnü'l- Kıfî, I, 120.

konuyla ilgili en önemli tercümesi *Kitâbu 'l-Calinûs fî 'l-Emrâdi 'l- 'Ayn* (Galenus'un göz hastalıkları ile ilgili kitabı) adlı eserdir.²⁸⁸

Halife el-Mütevekkil döneminde mütercimlerden oluşan bir tercüme gurubunun başına geçmiş ve çeviri metotları geliştirme yönünde çalışıp çeviriler yapmıştır.²⁸⁹

Ḥuneyn'in çeviri eserleri ise şöyledir;

- *Kitâbu Ta 'biri 'r-Rü 'ya*; Efesli Filozof Artemidoros'a ait rüya tabirleri üzerine bir eserdir. Ḥuneyn bu eseri Arapçaya nakletmiştir.²⁹⁰
- Aristo'nun mantığa dair eseri *Cathegories* (*kategoriler*) adlı eserin de çevirisini yapmış sonrasında ise bu çevirinin tefsiri ve tashihi başka mütercimlerce yapılmıştır.²⁹¹
- Hipokrat'ın, Hipokrat yemini üzerine olan eserini *Kitâbu 'Ahdî Buḳrâṭ* adıyla Grekçeden Süryaniceye tercüme etmiştir.
- *Kitâbu Taḳaddümeti 'l-Ma 'rife*: Hipokrat'a ait bir eserdir. Grekçeden Arapçaya tercüme edilmiştir.
- *Kitâbu 'l-Kesr*: Hipokrat'ın üreme ve çoğalma üzerine olan bu eserini Grekçeden Arapçaya tercüme etmiştir.
- *Kitâbu Ḳaṭṭiyûn*: Hipokrat'ın tıp ilmi üzerine bir eserinin Arapçaya tercümesidir.
- *Kitâbu 'l-Mâ' ve 'l-Havâ'* (Su ve hava üzerine) adlı eserinin tamamının Arapçaya çevirisidir.
- *Kitâbu Ṭabî 'atu 'l-İnsân*, insan doğası üzerine olan bu eseri Ḥuneyn Yunancadan Arapçaya tefsir etmiştir.²⁹²

Ḥuneyn, Galen'e ait yetmişe yakın eseri tercüme etmiş olduğu ifade edilir. Ancak İbnu'n-Nedîm onun tercümeden çok yapılan tercümelere tashîh ettiğini ifade eder.²⁹³ Galen'in İskenderiye mektebinde okutulan Arapça *Cevâmi' el-İskenderâniyyîn* adıyla bilinen eseri Ḥuneyn ve yeğeni Ḥubeys tercüme etmiştir.²⁹⁴ Ayrıca *Cevâmi' u*

²⁸⁸ Durant, XIII.,191; Esin Kahya, Ayten Aydın, Huneyn b.İshâk, *I.Uluslararası Katımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu (28-20 Nisan 2006)*, (ed. Ali Bakkal), I, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2006, 437.

²⁸⁹ Sucin, Düünden Bugüne Arapçaya çevirinin Serüveni, 55.

²⁹⁰ İbnu'n-Nedîm, 315.

²⁹¹ İbnu'n-Nedîm, 309.

²⁹² İbnu'n-Nedîm, 347.

²⁹³ İbnu'n-Nedîm,348; Şeşen, 22.

²⁹⁴ Şeşen, 22.

Kitâbi Timaenetus fî'l-İlmi't-Tabî' li Câlinûs adlı Eflâtun'un *Timaenetus*'unun Galen tarafından yapılan özetinin tercümesini de yapmıştır.²⁹⁵

Kitâbu'l-Fırka: (Her türden varlığın yapısının incelendiği bir tıp kitabıdır)²⁹⁶ adıyla bilinen eserin bir makalesini, *Kitâbu's-Şinâ'a* adlı eserin bir makalesini *Kitâbu'l-Uşuqşât* Hipokrat'ın Galenus'un eserleri üzerine görüşlerini içerir) adlı eserin bir makalesini tercüme etmiştir. *Kitâbu'l-Kuvâ't-Tabî'î* adlı eserin üç makalesini tercüme etmiştir. Hüneyn *Kitâbu'n-Nabđi'l-Kebîr* (yüksek tansiyon) adlı eserin sadece bir makalesini, vücut ısısının yükselmesiyle alakalı *Kitâbu'l-Himâyât* (perhiz kitabı) adlı eserin iki makalesini, nöbet geçirme ile alakalı *Kitâbu'l-Buhrân* adlı eserin üç makalesini tercüme etmiştir.²⁹⁷ Bu eserlerin dışındaki diğer tercüme eserleri ise şöyledir:

- *Kitâbu'l-Mevlûdîn li Şemâniyyeti Eşhurîn*: Sekiz aylık bebekler üzerine bir kitaptır. Bu eseri el-Mütevekkil'in annesi ve oğlu için yazmıştır.
- *Kitâbu's-Şavt*: Sesler üzerine bir eserdir. Hüneyn bu eseri Muhammed b. Abdilmelik ez-Zeyyât için Arapçaya çevirmiştir.
- *Kitâbu Hâceti ilâ'n-Nefes*: Nefes alamının gerekliliği üzerine bir eserdir. Hüneyn bu eserin yarısını tercüme etmiştir.
- *Kitâbu'l-Harekâti'l-Mechûle*: Galenus'un vücuttaki istemsiz kas hareketleri üzerine (istemsiz mimik hareketi vb.) olan bu eserin bir makalesini Arapçaya aktarmıştır.
- *Kitâbu Efdali'l-Hey'e*: Astronomi ilminin yararları üzerine bir eserdir. Bu eseri Hüneyn hem Arapçaya hem de Süryanice'ye tercüme etmiştir.
- *Kitâbu Sû'i'l-Mizâci'l-Muhtelif*: Farklı karakterlerin uyumsuzluğu üzerine bir eserdir.
- *Kitâbu Red'eti't-Teneffûs*: Nefes alıp verme üzerine olan bu eseri Hüneyn oğulları için tercüme etmiştir.
- *Kitâbu'z-Zubûl*: Solgun ve halsiz olma durumu üzerine bir eserdir.
- *Kitâbu'l-Kuvâ'l-Ağziyye*: Beslenme üzerine bir eserdir.

²⁹⁵ İbnu'n-Nedîm, 307.

²⁹⁶ Sezgin, XVII, 254,255.

²⁹⁷ İbnu'n-Nedîm, 348.

- *Kitâbu Tedbîri Bukrât li'l-Emrâdi'l-Hâdde*: Hipokrat'ın içinde şiddetli hastalıklara karşı alınması gereken tedbirlerin bulunduğu bir eserdir.
- *Kitâbu Kutubi Bukrâti's-Şahîh*: Hipokrat'ın eserlerinin toplandığı bir eserdir.
- *Kitâbu mâ Zekerehu Felâṭun fi Ṭimâvus*:²⁹⁸ Eflâtun'un Timaenetus adlı eserindeki görüşleri üzerine bir eserdir. Bu eser yirmi üç makaleden müteşekkil olup yirmi tanesini Huneyn tercüme ederken geri kalanını oğlu İshâk tercüme etmiştir.²⁹⁹
- Batlamyus (Ptolemaios)'un *Macesti* adlı astronomiye dair eserini Huneyn ve oğlu İshâk tercüme etmiştir.³⁰⁰
- Trallesli Alexandr'ın tıbbın temel prensipleri üzerine olan eserini *Kunnâş* adıyla Arapçaya tercüme etmiştir.
- Orebasius'a ait olduğu bilinen tıp ilmine dair eseri *Kitâbu Tis'i Maḳâlât* adıyla Huneyn tarafından tercüme edilmiştir.³⁰¹
- Galen'in Tıp alanındaki eserini *Kitâbu'l-Muḥerreke'l-Evvel lâ Yeteharrak* adıyla tercüme etmiştir. Ancak bu çeviri nüshası kaybolmuş ve 'İsâ b. Yaḥyâ tarafından tekrar Arapçaya nakledilmiştir.³⁰²
- Galen'in zoolojiye dair eserini Huneyn *Kitâbu'l-Hayavân* adıyla tercüme etmiştir.³⁰³

Huneyn'in tercümelerinin yanısıra telif eserleri ise şöyledir:

- *Kitâbu 'Ahkâmi'l-Î'râb 'alâ Mezâhibi'l-Yunâniyyin*: Yunan dil ekollerine göre dilbilgisi hükümleri.
- *Kitâbu'l-Mesâ'il fi't-Tıḅ li'l-Müte'allimîn*: Öğrenciler için tıp konuları üzerine.
- *Kitâbu'l-'Ayn*: Göz hastalıkları ve gözün anatomisine dair bir kitap.
- *Kitâbu'l-Agziyye*: Beslenme kitabı
- *Kitâbu 'Îlâci'l-'Ayn*: Göz hastalıklarının tedavisi ve bu tedavide kullanılacak ilaçlarla alakalı bir kitap.
- *Kitâbu Takâsîmi 'İleli'l-'Ayn*: Göz hastalıklarının sınıflandırılması.

²⁹⁸ Zeydân, II, 97.

²⁹⁹ İbnu'n-Nedîm, 349; Sezgin, XVII, 209.

³⁰⁰ Şeşen, v19.

³⁰¹ Şeşen, 23.

³⁰² İbnu'n-Nedîm, 350; Sezgin, XVII, 208.

³⁰³ Şeşen, 24.

- *Kitâbu 'Îlâci Emrâdi'l-'Ayn bi'l-'Hadîd*: Göz hastalıklarının metal ile iyileştirilmesi. (Günümüzde de bilinen bu yöntem, göz ve gözün çevresinde oluşan bir ŐiŐlik ve benzeri bir durumun üzerine metal biŐey konularak tedavi edilmesinde kullanılır.)
- *Kitâbu  l ti'l-'G z *: Beslenem gereçleri ile alakalı bir kitap.
- *Kitâbu'l-'Esn n*: DiŐ anatomisine dair bir kitap.
- *Kitâbu'l-'B h*: Üreme ile ilgili bir kitap.
- *Kitâbu Tedbîri'l-'N kih*: * yileŐme* sürecine giren bir hastanın tekrar hastalanmaması için alınan tedbirlerle alakalı bir kitap.
- *Kitâbu Evc 'l-'Mi'deti ve  l cih *: Mide ağrılarını ve tedavisi ile alakalı bir kitap.
- *Kitâbun fi's-'Sebebi'l-'lez  Ő ret Miy hi'l-'Bahr lehu M lihe*: Deniz suyunun tuzlu olmasının sebepleri  zerine.
- *Kitâbu'l-'Elv n*: Renkler kitabı.
- *Kitâbu fi'l-'Bevl 'al  T riki'l-'Mes'ele ve'l-'Cev b*: Sorun ve üzüm metoduyla idrar ile ilgili durumları anlatan bir kitap.(İdrar tahlili ve bu tahlil sonucunda ortaya çıkan tablonun değerlendirilmesi ile alakalı)
- *Kitâbu'l-'Leben*: Yoğurt ve yapısı ile ilgili bir kitap.
- *Kitâbu  htiy ri'l-'Edviyyeti'l-' öleli'l-'Ayn*: G z hastalıklarını tedavi eden ilaçların seçimi ile alakalı bir kitap.
- *Kitâbu't-'Tiryâk* : Panzehirlerle alakalı bir kitap.
- *Kitâbu'l-'Ayn 'al  T riki'l-'Mes'ele ve'l-'Cev b*: Sorun ve üzüm metoduyla göz hastalıkları ve gözün yapısı ile ilgili bir kitap.
- *Kitâbu K f gory s 'al  Re'yi Ő mastiy s*: Ő mastiy s'un g r Őune göre Ariston'nun *Kategoriler* adlı mantık eseri.
- *Kitâbu Tevell di'n-'N r Beyne'l-'Hacereteyn*: iki taŐın sürtünme kuvvetiyle kıvılcım çıkarılması ile alakalı bir fizik kitabı.
- *Kitâbu  htiy ri'l-'Edviyyeti'l-'Muhr kati* :³⁰⁴ Yakarak tedavi eden ilaçların seçimi ile ilgili bir kitap.

³⁰⁴  bnu'n-Nedîm, 353;  bnu'l- K f , I.,119; Geniş bilgi için Bkz.  bn Hâllikân, 280-284.

2.39. İŞHÂK B. HUNEYN (ÖL.298/909)

Asıl adı Ebû Ya'kûb İshâk b. Huneyn'dir. Adından da anlaşıldığı gibi Huneyn b. İshâk el-'İbâdî 'nin oğludur. Bağdad'da doğmuştur. O da babası gibi Yunanca ve Süryanice bilmekteydi. Hatta babasından daha fasîh ve akıcı bir ifade yeteneğine sahipti. Abbasi dönemi halifelerinin ve önde gelen yöneticilerin mütercimliğini yapmıştır.³⁰⁵

İshâk b. Huneyn mâhir bir hekimdi. Babası gibi bir çeviri gurubunda çalışmış, burada Yunanca ve Süryâniceden Arapçaya çeviriler yapmıştır. Babasının çevirilerinde Tıp alanındaki eserler ön plandayken onun çevirileri Mantık ve Felsefe alanlarında yoğunlaşmıştır. Doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Doğum yeri olan Bağdad'da h.298/ m.909 yılında vefat etmiştir.³⁰⁶

İshâk b. Huneyn çeviri eserleri şöyledir;

- *Timaenetus*:³⁰⁷ Ariston'un oğlu ünlü felsefeci Eflâtûn'nun eseridir. Mantık üzerine bir eserdir.
- *Peri Hermanaias*: Aristonun “ifadeler” anlamındaki eseridir.
- *Analytica –Piora (Birinci Analitikler)*: Aristo'nun ölçme ve karşılaştırma üzerine bir eseridir.
- *Topikâ*: Aristo'nun müzakere, tartışma üzerine bir eseridir.³⁰⁸
- *Retorikâ*: Aristo'nun hitabet ilmi üzerine kitabıdır.
- *Kitâbu'i-Kevn ve'l-Fesâd*: Aristo'nun oluşum ve bozulma üzerine bir eserinin çevirisidir.
- *Kitâbu'n-Nefs: Ruh (Tin)* üzerine bir eserdir.³⁰⁹
- *Kitâbu'l-Hurûf*: Yunanca harflerin tertibiyle alakalı olan bir eserdir. Eserin ilk telif edilmiş halini yani “Mû” harfine kadardır. İshâk da bu halini tercüme etmiştir.³¹⁰

³⁰⁵ İbnu'n-Nedîm, 356,343; İbnu'l- Kıfî,I, 57; İbn Ebî Uşaybi'a, 279.

³⁰⁶ İbn Hâlikân, 205; İbn Ebî Uşaybi'a, 279; İbnu'l- Kıfî, I.,57; Zirikli, I, 184; Suçin, Dünden Bugüne Arapçaya Çevirinin Serüveni, 56.

³⁰⁷ İbnu'n-Nedîm, 306.

³⁰⁸ İbnu'n-Nedîm, 309.

³⁰⁹ İbnu'n-Nedîm, 311.

³¹⁰ İbnu'n-Nedîm, 312.

- Antik dönemin geometri âlimi Öklid'in hendese ilmine dair eserini *Uşûlu'l-Hendese* adıyla Arapçaya tercüme etmiştir.³¹¹
- Astronomi ilmiyle ilgilenen, usturlap ve daha birçok yıldız gözlem aleti üzerinde çalışan âlimlerinden Ptolemaeus (Batlamyus) 'un *el-Macesfi* adlı eserini³¹²
- Aristo'nun ölçütlendirme çeşitleri üzerine eserini *Kitâbu 'Adedi'l-Meḳâyîs*³¹³ adıyla tercüme etmiştir.

Bu eserlerinin haricinde sağlığa yararlı, unutkanlığı engelleyen ve hastalıklardan koruyan ilaçlar üzerine makaleleri vardır.³¹⁴

Mütercim olmasının yanında telif ettiği eserlerle de ön planda olmayı başarmıştır. Bu telif eserleri ise şöyledir;

- *Kitâbu Târîhi'l-Eṭṭebbâ' ve'l-Felâsife*: Hekimler ve Felsefeciler Tarihi (Bu eser günümüze ulaşmış ve 1985 yılında Fu'âd Seyyid tarafından Beyrût'ta tahkik edilmişti.)³¹⁵
- *Kitâbu'l-Edviyeti'l-Müfredede 'Alâ'l-Hurûf*: Alfabetik olarak yararlı ilaçları ele alan ir eserdir.
- *Kitâbu'l-Kunnâşi'l-Laṭîf*: Temel tıp prensipleri üzerine bir kitaptır.³¹⁶

2.40. ŞÂBÎT B. KURRE (ÖL.288/900)

Asıl adı Ebû'l-Ḥasan Şâbit b. Kurre b. Mervân b. Şâbit b. Kerâyâ b. İbrâhîm b. Kerâyâ b. Mârînûs b. Sâlâmûs'tur. 221/ 836 yılında Harran'da doğmuş ve 288/ 901 yılında da vefat etmiştir.³¹⁷ Yaklaşık 77 yıl yaşamıştır. İslam dünyasında matematiğin oluşumunda büyük katkılar sağlayan matematikçilerin başında gelmektedir. Çok sayıda âlim yetişen bir aileye mensuptur. Birçok konudaki serbest düşünceleri yüzünden

³¹¹ İbnu'n-Nedîm, 325.

³¹² İbnu'n-Nedîm, 327.

³¹³ İbnu'n-Nedîm, 350.

³¹⁴ el-Bağdâdî, I,198.

³¹⁵ İshâk b. Ḥuneyn, *Târîhi'l-Eṭṭebbâ' ve'l-Felâsife*, (thk: Fu'âd Seyyid), Mü'esseseti'r-Risâle, Beyrût 1975.

³¹⁶ İbnu'n-Nedîm, 356,343; el-Bağdâdî, I, 198; İbnu'l- Kıfî, I, 57; İbn Ebî Uşaybi'a, 279; Zirikli, I, 184.

³¹⁷ İbnu'n-Nedîm, 331; 353; Zirikli, II, 98; İbn Ḥallikân, 313; Phillip K.Hitti, I, 483; İbn Culcul,75; İhsan Fazlıoğlu, "Şâbit b. Kurre", *DİA*, XXXV, 2008, 353.

Harran'ın Sâbiî olan kesimiyle fikir ayrılığına düşmüş ve bu konuda yargılanan Şâbit b. Kurre bu düşüncelerinden vazgeçmek zorunda kalmış ve Rum diyarına çekilmiştir.³¹⁸

Bizans'tan dönerken yolda çeviri faaliyetlerine destek veren ünlü koleksiyoncu ailelerinden Mûsâoğulları'na mensup Ebû Ca'fer Muhammed b. Mûsâ b. Şâkir ile karşılaşır. Mûsâ b. Şâkir Şâbit 'in matematikteki becerisini görür ve onu Halife el-Mu'tazid ile tanıştırmak üzere beraberinde Bağdad'a götürür. Bağdad'da onu Matematik, Fizik, Astronomi alanında eğiterek halifeye sunar. Halifenin beğenisini kazanan Şâbit dönemin astronomi âlimleri arasına girmeyi başarır.³¹⁹

Şâbit b. Kurre Grekçe ve Süryanice bilmekteydi. Grekçe bilmesi onu Felsefe ile ilgilenmeye yönlendirmiş ve birçok Grek matematikçiye ait eseri tercüme etmiştir. Matematiğin dışında Astronomi alanında da tercümeleri vardır. Bu işlerinin yanında hekimlikle de uğraşmıştır. Çalışmayı çok seven Şâbit b. Kurre kendisinden önce tercüme edilen eserleri elden geçirerek tashih etmiştir. Döneminin önemli Matematik, Astronomi, Felsefe, Tıp âlimi olmasının yanı sıra Grekçe ve Süryaniceye hâkim bir mütercimdi. Şâbit b. Kurre 288/901 yılının şubat ayında Bağdad'da vefat etmiştir.³²⁰

Şâbit b. Kurre Felsefe, Matematik, Astronomi, Tıp ve beşeri ilimleri sahasında telif³²¹ ve tercüme eserler vererek ilim dünyasına büyük katkılarda bulunmuştur. Kendisinin yaklaşık yüz elli eseri olduğu ifade edilir. Huneyn b. İshâk ve Şâbit b. Kurre İslam medeniyetindeki en iyi iki mütercimi olarak anılmaktadır. Şâbit b. Kurre Yunanca eserleri tercüme ederek yaşadığı dönemin ve sonraki nesillerin bu kitaplardan faydalanmasını sağlamıştır.³²²

Şâbit b. Kurre'nin ilim dünyasına en büyük katkılarından biri matematik alanında yapmış olduğu çalışmalardır. Archimedes'in matematik alanındaki tüm eserlerini Arapçaya çevirmiştir. Günümüzde Archimedes'e ait yunanca eserlerin kayıp olması hasebiyle bu eserlerden Şâbit 'in tercümeleri sayesinde haberdar olabilmekteyiz. Ayrıca ünlü yunan âlimleri Öklid, Ptolemy ve Theodosios'un eserlerinden tercümeler yapmıştır. Şâbit sadece çeviri yapmıyor yapılan tercümeleri düzeltme işiyle de

³¹⁸ İbnu'n-Nedîm, 331; İbn Hâllikân, 313; ; Zirikli, II, 98; Phillip K.Hitti, I, 483; Fazlıoğlu,353.

³¹⁹ İbnu'n-Nedîm,331; İbn Hâllikân, 313; Zirikli, II, 98; Dünden Bugüne Arapçaya Çevirinin Serüveni, 56; Fazlıoğlu, 353.

³²⁰ İbnu'n-Nedîm, 331; İbn Hâllikân, 313; Zirikli, II, 98; Fazlıoğlu, 353.

³²¹ İbn Culcul, 75; Kâtip Çelebi, II,1594; Fazlıoğlu, 353.

³²² Kâtip Çelebi, II, 1594; Fazlıoğlu, 353.

uğraşıyordu. Bu uğraşısıyla da matematiksel terimlerin daha doğru bir şekilde aktarılmasını sağlamıştır. Şâbit, Matematik alanına sayılar teorisi, Geometri, Cebir gibi özgün konular hakkında eserler vermiştir.³²³

Şâbit b. Kurre'nin tecüme ettiği eserler şöyledir;

- *Kitâbu'l-Medhel ilâ'l-İlmi'l- 'Adedi'l-lezî Vaða'ahu Nîkümâhus*; Yunanlı matematikçi Nikomachos'un Aritmetiğe giriş adlı eserinin tercümesidir.
- *Mağâle fî 'stihrâci'l-A'dâdi'l-Mütehabbe*: Öklidci aritmetik anlayışından, tam ve eksiksiz sayılar teorisine dair bir eserin tercümesidir.
- *Qavl fî Taşhîh Meşâ'ili'l-Cebir bi'l-Berâhini'l-Hendesiyye*: Cebir ile alakalı tercüme ettiği bir eserdir.

Astronomi alanında ilk reformistlerden sayılan Şâbit, *Kitâbu Şan'ati's-Şems* ile Güneş'in, *Qavl fî İzâhi'l-Vechi'l-lezî Zekere Batlamyus ve fî Hisâbi Rü'yeti'l-Ehille* ile de Ay'ın görülmesi konusunda çalışmalar yapmıştır.

Fizik ve Mekanik alanında bir eseri *Kitâb fî Şifâti'l-Vezn ve İhtilâfihi* adıyla Arapçaya tercüme etmiştir. Şâbit, Tıp ilmine dair çeviriler ve telif eserler vererek bu alanda da başarısını göstermiştir. Embriyoloji, kan dolaşımı, canlıların anatomik özellikleri, veterinerlik gibi konularını ele almıştır. Felsefe alanında özellikle Aristo mantığı, Psikoloji gibi alanlar hakkında çalışmalar yapmış ve bu alanlarda eserler vermiştir.³²⁴

Aristo'nun zerre ve gökkuşağı hakkındaki görüşlerini içeren kitabını Ebadhrodit'in tefsirinden tercüme ettiği,³²⁵ Öklid'in *Uşûlu'l-Hendesesi*'nin Hüneyn tarafından yapılan tercümeyle tashih ettiği,³²⁶ Apollonius'un konilerle ilgili eserini el-*Mağrûât* adıyla sadece son üç makalesini tercüme ettiği³²⁷ bilinmektedir.

Şâbit b. Kurre'nin yukarıda saydığımız eserlerinin dışında günümüzde Rusça, İngilizce Almanca ve Fransızcaya çevrilen eserleri vardır. Bu eserleri ise şöyledir;

- *Kitâbu'l-Mefrûdât*; Geometriye dair bir eserdir.

³²³ İbn Ebî Usaybi'a, 298; Fazlıoğlu, 353.

³²⁴ Fazlıoğlu, 355.

³²⁵ İbnu'n-Nedîm, 314.

³²⁶ İbnu'n-Nedîm, 325.

³²⁷ İbnu'n-Nedîm, 326.

- *Kitâb fî Misâhâti'l- Eşkâl'l- Musatṭaha ve'l-Mucesseme*; Fizik kurallarına dair bir eserdir.
- *Kitâb ilâ İbn Vehb fî't-Te'ettî li'stihrâci 'Ameli'l-Mesâ'ili'l-Hendesiyye*; Geometri alanındaki problemleri inşa, ölçme ve ispat yoluyla çözmeye dayanan bir kitaptır.
- *Risâle fî'l-Hucceti'Mensûbe İlä Suḳrât fî'l-Murabba' ve Ḳuṭrihi*; Pisagor teoremi üzerine bir eserdir.
- *eż-Zahire fî 'ilmî 'ṭ-Tıb*; Hıfzıssıhha hakkında bilgiler içeren bir eserdir.³²⁸

Şâbit b. Ḳurre'nin telif eserleri ise şöyledir;

- *Kitâbu Hısâbi'l-Ehille*: Matematik ve hesaplamalar üzerine bir eserdir.
- *Kitâb fî Senet's-şems*: Güneşin gözlemlenmesiyle zamanın belirlenmesi üzerine bir eserdir.
- *Kitâb fî'l-A'dâd*: Sayılar üzerine bir eserdir.
- *Kitâb fî Şekli'l-Ḳuṭâ'*: Geometrik şekillerin kesitleri üzerine bir eserdir
- *Kitâbu İbṭâli'l-Hareke fî Feleki'l-Burûc*: Burçlar ile ilgili bir astronomi eseridir.
- *Kitâbu Vec'i'l-Mefâsil ve'n-Niḳris*: Eklem iltihabı ve gut hastalığı üzerine bir eserdir.
- *Kitâb fî'l-Beyâdi'l-lezî Yezheru fî'l-Beden*: Vücutta görülen beyazlıklarla ilgili bir eserdir.
- *Kitâb fî'l-Cudâr ve'l-Haşbe*: Çiçek ve kızamık hastalığı üzerine bir eserdir.³²⁹

2.41. HUBEYŞ B. EL-ḤASAN ED-DİMAŞKÎ (ÖL.?)

Asıl adı, Hubeş b. el-Ḥasan ed-Dimaşkî'dir. Huneyn b. İshâk'ın öğrencisi ve kız kardeşinin oğludur. Hubeş dayısı ile beraber Beytu'l-Ḥikme'de bulunan tercüme grubuna katılarak Yunanca ve Süryanice eserlerin tercümesinde yer almıştır. Bu çalışmalarıyla, dönemin ünlü mütercimler arasında anılmaya başlanmıştır.³³⁰

³²⁸ İbnu'n-Nedîm, 331; İbn Ḥallikân, I, 314; Fazlıoğlu, 355

³²⁹ İbnu'n-Nedîm, 331.

³³⁰ İbnu'n-Nedîm, 355; İbn Ebî Usaybi'a, 279; el-Bağdâdî, I, 263; İlhan Kutluer, "Hubeş b. el-Ḥasan", *DİA*, XVIII, 1998, 267.

Hubeyş tercüme sahasında dayısını örnek alırdı. İbnu'n-Nedîm, Huneyn b. İshâk'ın yeğeninden övgüyle bahsettiğini tercümelerini çok beğendiğini ifade ederken³³¹ İbn Ebî Usaybi'a Huneyn b. İshâk'ın yeğenini takdir ettiğini ancak tercüme alanında yeterli olmadığını düşündüğünü dile getirir.³³² Bu ihtilafa rağmen Huneyn b. İshâk yeğeninin yaptığı tercümeleri kontrol ettiği rivayet edilir. Huneyn b. İshâk yeğeni Hubeyş ile o kadar alakadar olmuştur ki, Hubeyş'in birçok tercüme eseri kendisine nisbet edilmiştir. Bunun sebebi olarak, müstensihlerin Hubeyş ismini Huneyn olarak okumaları gösterilir.³³³

İbnu'n-Nedîm Galenus'un eserlerinin çoğunun Huneyn tarafından Süryaniceye aktarıldığını, Arapça çevirilerini ise Hubeyş'in yaptığını dile getirir. Ayrıca Huneyn'in yeğeninin yaptığı Arapça çevirileri tashih ettiğini³³⁴ de ifade eder.

Hubeyş, dayısı gibi tercüme konusunda dönemin önemli idarecilerinden maddi destek almış³³⁵ Matematik, Astronomi ve Tıp alanında önemli eserler tercüme etmiştir. Tercüme ettiği eserlerin çoğu Galenus'a aittir. Huneyn b. İshâk'ın Galen'in biyografisini yazdığı "*Mâ Türcime min Kutubi Calînûs bi-İlmihi ve Ba'dı mâ lem Yütercem*" kitabında Hubeyş'in Galen'e ait otuz beş eseri Arapçaya ve üç eseri de Süryanice'ye çevirdiğine dair bilgi verildiği belirtilir.³³⁶

Hubeyş'in Galen'e ait eserleri tercüme ettiği kaynaklarda belirtilmiştir. Hipokrat'tan ise '*Ahdu'l-Bukrât*' adlı eseri Huneyn b. İshâk kendinden bir şeyler ekleyerek Galenus'un tefsirinden Süryaniceye tercüme etmiş Hubeyş de hocası ve dayısı Huneyn'in tercümesini tekrar tercüme etmiştir.³³⁷ Hubeyş'in diğer tercümeleri ise şöyledir;

- *Kitâbu ilâ Tûşerun fi'n-Nabđ* : Nabız, hastalıklar, karın bölgesinde bulunan organların hasatlıkları, hastalıklardan korunmaya dair bir eserdir.
- *Kitâbu'l-'Alel ve'l-Emrâğ* : Hastalıklar üzerine bir kitap.
- *Kitâbu Te'arrufi 'Aleli'l- A'dâ'i'l-Bâñn*: Karın bölgesindeki organların hastalıklarının bilinmesi üzerine bir eserdir.

³³¹ İbnu'n-Nedîm, 355; İlhan Kutluer, "Hubeyş b.el-Hasan", 267.

³³² İbn Ebî Usaybi'a, 279; İlhan Kutluer, "Hubeyş b. el-Hasan", 267.

³³³ İbn Culcul, 70-71; İlhan Kutluer, "Hubeyş b.el-Hasan", 267; Zeydân, II, 83.

³³⁴ İbnu'n-Nedîm, 347.

³³⁵ İbnu'n-Nedîm, 304.

³³⁶ İlhan Kutluer, "Hubeyş b.el-Hasan", 267.

³³⁷ İbnu'n-Nedîm, 347.

- *Kitâbu'n-Nabđi'l-Kebîr*: Yüksek tansiyon ile alakalı bir eser
- *Kitâbu't-Tedbîri'l-Eşîhâ'*: ³³⁸ Sağlığı korumaya yönelik tedbirleri içeren bir eserdir.
- *Kitâbu't-Teşrihi'l-Kebîr*: Otopsiye dair bir eserdir.
- *Kitâbu İhtilâfi't-Teşrih*: Otopsi ilmi üzerine bir eserdir.
- *Kitâbu Teşrihi'l-Hayavâni'l-Meyyit*: Ölü hayvanların otopsisine dair bir eserdir.
- *Kitâbu Teşrihi'l-Hayavâni'l-Hayy*: Canlı hayvanların ameliyatı üzerine bir eserdir.
- *Kitâbu 'ilmi Bukrât bi't-Teşrih* : Hipokrat'ın otopsi bilgisi üzerine bir eserdir.
- *Kitâbu 'ilmi Aristotales fi't-Teşrih* : Aristo'nun otopsi bilgisi üzerine bir eserdir.
- *Kitâbu't-Teşrihi'r-Rahm*: Jinekolojik ameliyatlar üzerine bir eserdir.
- *Kitâbu'l-Hâcet ilâ'n-Nabđ* : Nabız ve nabza olan ihtiyaç ile ilgili bir eserdir.
- *Kitâbu Ârâ'i Bukrât ve Eflâṭun*: Platon ve Hipokrat'ın görüşleri üzerine bir eserdir.
- *Kitâbu'l-Haşbi'l-Beden*: Vücut direnci ve yeterliliği üzerine bir eserdir.
- *Kitâbu't-Terkîbi'l-Edviyye*: İlaçların bileşimi üzerine bir eserdir.
- *Kitâbu'r-Riyâde bi'l-Kure's-Şağîr*: geometri alanı üzerine bir eserdir.
- *Kitâbu'l-Hâşş 'alâ Ta'lîmi't-Tıb*: Tıp ilminin öğrenimi dair bir eserdir.
- *Kitâbu'l-Ahlâk* : Yaartılış ve karakter üzerine bir eserdir.
- *Kitâbu 'ntifâ'i'l-Ahyâr bi A'dâ'ihim*: ³³⁹ Vücut direncinin arttırılmasına dair bir eserdir.
- *Kitâbu'l-Medhel ilâ'l-Manṭîk*: ³⁴⁰ Mantık ilmine giriş kitabıdır.

Ḥubeş'in saydığımız bu eserlerin ya tamamını ya da birkaç makalesini tercüme etmiştir.

Ḥubeş'in Tıp, ilaçbilimi (Farmakoloji) alanlarına ait telif eserleri mevcuttur.

Telif ettiği eserlerden günümüze kadar ulaşan eserler şöyledir;

- *Ziyâdât (ez-Ziyâde fi'l-Mesâ'ili'l-letî li Ḥuneynî)*; Dayısı Ḥuneyn b. İshâk'ın *Kitâbu'l-Mesâ'il fi't-Tıb* adlı esere yaptığı eklemeleri içerir.
- *Kitâbu'l- Ağziyye*: Beslenme ile ilgili bir kitaptır.

³³⁸ İbnu'n-Nedîm,348.

³³⁹ İbnu'n-Nedîm, 349.

³⁴⁰ İbnu'n-Nedîm, 350.

- *Maḳâle fi'n-Nabḍ*: Nabız ile alakalı bir eserdir.³⁴¹

2.42. 'ÎSÂ B. YAḤYÂ ED-DÎMAŞĶÎ (ÖL.?)

İbnu'n-Nedîm'in verdiği mütercimler listesinde ismi zikredilen mütercimler arasında yer alır.³⁴² Ḥuneyn b. İshâḳ'ın öğrencisi olduğu Yunancadan Arapçaya kaliteli çeviriler yaptığı³⁴³ bilinmektedir.

Hayatı hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Ancak *el-Fihrist* 'te tercüme ettiği eserlerin isimlerinin yer almış olması onun tercümeleri hakkında bilgi sahibi olmamıza yardımcı olmuştur. Bu bilgilere göre Ḥuneyn b. İshâḳ 'ın Süryaniceye çevirdiği, antik dönem tıp âlimlerinden Galenus'un tefsir ettiği *Kitâbu 'Ahdî Buḳrâṭ* adlı eseri İsâ b. Yaḥyâ Arapçaya tercüme etmiştir. Bunun yanısıra *Kitâbu'l-Aḥlâṭ* adlı eserin Galenus tarafından yapılan tefsirini Arapçaya naklettiği ifade edilmektedir.³⁴⁴ Diğer tercümeleri ise şöyledir;

- *Kitâbu'l-Taḳaddümeti'l-Ma'rife*: Bilgiyi artırma ve geliştirmeye yönelik konuları ihtiva eden bir eserdir.
- *Kitâbu'l-Faşd*: Damardan kan alma üzerine bir eserdir.
- *Kitâbu 'l-Edviyyeti'l-Muḳâbile li'l-Edvâ'*: Hastalıklar ve bu hastalıkları tedavi etmek için kullanılan ilaçların ele alındığı, eczacılık alanına ait bir eserdir.
- *Kitâbu mâ Zekere Felâṭun fi Tîmâvus*:³⁴⁵ Eflatun'un *Timaenetus* adlı eserinde bahsettiği konularla alakalı bir eserdir.

Arapçanın dışında, Galenus'dan önce yaşamış, antik dönem hekimlerinden Oribasiun adında bir hekimin, kullanılan ilaçlar hakkındaki *Kitâbu's-Seb'îne Maḳâlât* adlı eserini Ḥuneyn b. İshâḳ ve 'Îsâ b. Yaḥyâ Süryaniceye tercüme etmişlerdir.³⁴⁶

³⁴¹ İbnu'n-Nedîm,355; el-Bağdâdî, I, 263; İlhan Kutluer, “Ḥubeys b. el-Ḥasan”, 268.

³⁴² Bkz. İbnu'n-Nedîm,305.

³⁴³ İbnu'l- Kıffî, I, 164.

³⁴⁴ İbnu'n-Nedîm, 347.

³⁴⁵ İbnu'n-Nedîm, 349.

³⁴⁶ İbnu'n-Nedîm, 350.

2.43. İBRÂHÎM B. EŞ-ŞALT (ÖL.?)

İbnu'n-Nedîm'in el- Fihrist'te verdiği mütercimler listesinde ismi zikredilen mütercimler arasında yer alır.³⁴⁷ Ünlü Süryani hekim ve Süryânceye tercümenin öncülerinden Res'aynı Sergios'a yetişmiş orta derecede bir mütercimdi. *es-Semâ'u't-Tabî'i* adlı eserin Şâbit b. Kurre tarafından tefsir edilen ilk makalesini tercüme etmiştir.³⁴⁸ Öklid'in öğrencisi Sûrî için yazdığı *Kitâbu'l-Erba'a*³⁴⁹ ve müellifinin kim olduğu konusunda bilgi verilmeyen, tümörlerle alakalı *Kitâbu'l-Evrâm* adlı eserler tercüme eserleridir.³⁵⁰

2.44. İBRÂHÎM B. 'ABDULLÂH (ÖL.?)

İbnu'n-Nedîm'in verdiği listesinde ismi zikredilen mütercimler arasında yer alır.³⁵¹ Hakkında fazla bilgi olmayan mütercimin Hristiyan olduğu ve önemli eserlere ulaştığı hakkında bilgi mevcuttur. Buna göre Ebu Zekeriyâ Yahyâ b. 'Adî onun prenslikler döneminde yaşamış, *Kitâbu's-Semâ'* ve *'l-Âlem* ve *Kitabu'l-Burhân* adlı eserlerin şerhlerini yapmış olduğunu ayrıca İshâk b. Huneyn'in tercümelerini yaptığı *Retorikâ*, *Poetikâ*, *Sofistikâ* adlı eserlerin kendisinde bulunduğunu ancak ölmeden önce onları yaktığını anlatır.³⁵²

*Kelâm 'alâ Topikâ*³⁵³, ve *Kelâmu 'alâ Retorikâ* (hitabet)³⁵⁴ adıyla Aristo'nun önemli eserlerini Arapçaya tercüme etmiştir.

2.45. YAHYÂ B. 'ADÎ ET-TİFLİSÎ (H.364/ M. 975)

Asıl adı Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. 'Adî b. Humejd b. Zekeriyâ' el-Mantıķî'dir.³⁵⁵ İbnu'n-Nedîm onu et-Tiflisî³⁵⁶ nisbesiyle anar. Eski bir Ermenistan şehri olan Tiflis'te³⁵⁷ doğduğundan kendisi et-Tiflisî olarak anılır.

³⁴⁷Bkz. İbnu'n-Nedîm, 305

³⁴⁸ İbnu'n-Nedîm, 311; İbn Ebî Usaybi'a, 282.

³⁴⁹ İbnu'n-Nedîm, 327.

³⁵⁰ İbnu'n-Nedîm, 349.

³⁵¹ Bkz. İbnu'n-Nedîm, 305.

³⁵² İbnu'n-Nedîm, 313.

³⁵³ İbnu'n-Nedîm, 309.

³⁵⁴ İbnu'n-Nedîm, 310.

³⁵⁵ İbnu'n-Nedîm, 322.

³⁵⁶ İbnu'n-Nedîm, 305.

Kendisi bir Hristiyan mezhebi olan Ya'kûbî mezhebini. İslam kültürünün yoğun bir şekilde yaşandığı Bağdad'da yetişen Yaḥyâ b. 'Adî, ilerde de bahsedeceğimiz ünlü mütercim Ebû Bişr Mettâ b. Yûnus'tan ve dönemin Mantık ve Felsefe âlimi Farabi'den ders almıştır. Yaşadığı dönemin yegâne ismi olmuştur.³⁵⁸ Hilmi Ziya Ülken kendisinden Fârâbî ve el-Kindî'nin çağdaş modeli olarak bahseder.³⁵⁹ Farâbî'nin vefatından sonra Bağdad'da faaliyet gösteren mantık okulunun başına getirilmiştir. Yaḥyâ b. 'Adî Süryâniceden Arapçaya çeviriler yaparken birçok eseri de istinsah etmiştir. 364/975 yılında vefat etmiştir.³⁶⁰

Yaḥyâ b. 'Adî'nin felsefi görüşleri ile ilgili İslam felsefesinin doğrudan ve dolaylı eserlerinde birbirinden farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kimi kaynaklarda felsefede “döneminin yıldızı” gibi ifadelerle anılmaktadır. Mantık, Metafizik, Fizik, Tanrı, teslis inancı, Ahlak ve Tanrı'nın Hz. 'İsâ'da vücut bulması meselesi olan Enkarnasyon konularında görüşleri olan ve bu görüşleri telif ettiği eserlerde dile getiren bir yazar, filozof, müstensih ve mütercimdir.³⁶¹ Dönemin ünlü mütercimlerinden İbnu'l-Ḥammâr'ın hocası olarak da bilinir.³⁶²

Yaḥyâ b. 'Adî'nin Grek kültürüne ait eserleri tercüme ettiği, çevirisi olan eserleri de düzelttiği bilinmektedir. Tercümenin yanı sıra birçok eserin müstensihisi olarak da anılan Yaḥyâ b. 'Adî Ariston'nun *Topikâ* adlı eserini tercüme eden ve bu eseri ilk tefsir eden kişi olarak anılmaktadır.³⁶³ Aristo'nun *Sofistikâ*,³⁶⁴ dört makaleden oluşan *Kitâbu's-Semâ' ve'l- 'Âlem*³⁶⁵, Yunanca harflerin tertibi ile alaklı bir eser olan *Kitâbu'l-Ḥurûf* ve Aristo'nun öğrencilerinden Theophraste'ye ait ve Arapça adı bilinen *Kitâbu mâ Ba'de't-Ṭabî'a* adlı eserini tercüme etmiştir.³⁶⁶

Yaḥyâ b. 'Adî'nin telif eseri şöyledir;

³⁵⁷ el-Ḥamevi, II, 35.

³⁵⁸ İbnu'n-Nedîm, 322.

³⁵⁹ Hilmi Ziya Ülken, *Eski Yunandan Çağdaş Düşünceye Doğru İslâm Felsefesi; Kaynakları ve Etkileri*, 5. Baskı, Ülken Yay. , İstanbul 1998, 52.

³⁶⁰ İbn Ebî Usaybi'a, 318-318; Mehmet Nesim Doru, “Yaḥyâ b. 'Adî”, *DİA*, XLIII, 2013, 237.

³⁶¹ Mehmet Nesim Doru, *Yaḥyâ b. 'Adî'nin Metafizik Görüşleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007,1.

³⁶² İbnu'n-Nedîm, 323.

³⁶³ İbnu'n-Nedîm, 309; Doru, “Yaḥyâ b. 'Adî”, 339.

³⁶⁴ İbnu'n-Nedîm, 310.

³⁶⁵ İbnu'n-Nedîm, 311.

³⁶⁶ İbnu'n-Nedîm, 312.

- *er-Redd 'Alâ'n-Nasturiyye* (Nesturiliğe Reddiye); Bu eser, enkarnasyon meselesinde Yahyâ b.'Adî'nin mensubu olduğu Ya'kûbiliğ'in tersine Mesih'te çift tabiatın olduğuna inanan Nesturiler'e karşı kaleme alınmış bir eserdir. Eser üç bölüm halinde neşredilmiştir. Yahyâ b.'Adî'nin bu eserinde Mesih'te tek tabiatın olduğunu ve Nestûrilerin iddia ettiği gibi Tanrısal ve insani birleşmenin mecazen değil gerçekte olduğunu savunur.³⁶⁷
- *Kitâbu't-Teḥzibi'l-Aḥlâk* ; Bu eserinde Hristiyan düşünce motiflerinden ayrı olarak Platon ve Aristoteles'in görüşlerine uygun felsefi ahlaka yer verir.³⁶⁸ Ayrıca günümüze kadar ulaşan eser, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı bünyesinde Hârûn Kuşlu tarafından tercüme edilmiştir. 2013 yılında yayımlanan Türkçeye çevirisi birçok kitapçıda ve kütüphanede bulmak mümkündür.³⁶⁹

2.46. İBNU'L-MUKAFFA (ÖL 142/ 759)

Asıl adı Ruzbih'tir. Mecûsî olan babası Dadaveyh, Haccâc'ın vergi tahsildarı iken görevini kötüye kullandığı gerekçesiyle işkenceye maruz kalır ve elleri çolak kalır. Bu sebepten kendisine “elleri büzüşerek çolak kalan” anlamına gelen “ el-Muḳaffa” lakabı verilmiştir. İran'ın Cûr (Firûzabâd) kasabasında doğmuştur. İlk eğitimini de burada alan Ruzbih Divânu'l-Ḥarâc'daki görevi sebebiyle babasıyla Basra'ya gider ve oradaki ilmî ve dinî ortamdan etkilenen Dadaveyh oğluna Ebû 'Amr künyesini verir.³⁷⁰

Abbasi toplumunun ilmî faaliyetlerinden etkilenen babası onun iyi bir eğitim alması için çaba sarf eder. Arapça öğreniminin gerekliliğinin farkına varan Ruzbih, Basra yakınlarında bulunan Ebu'l-Câmûs el-A'rabî ve Ebu'l-Gûl el-A'rabî gibi fesahatiyle bilinen âlimlerin ders halkalarına katılmış ve fasîh Arapçayı öğrenmiştir. Arap sarf ve nahivini öğrenmek amacıyla da önemli dil âlimi Ḥalîl b. Aḥmed'den ders aldığı da bilinmektedir. Arap, Fars ve Yunan kültürü hakkında geniş bir bilgi birikimine sahip olan Ruzbih babasının mesleği olan divan memurluğuna devam etmiş ve birçok

³⁶⁷ Doru, *Yahyâ b. 'Adî'nin Metafizik Görüşleri*, 11.

³⁶⁸ Doru, *Yahyâ b. 'Adî'nin Metafizik Görüşleri*, 12.

³⁶⁹ Bkz. Yahyâ b.'Adî, *Tehzibu'l-Ahlâk* (Ahlâk eğitimi) , (çev.: Harun Kuşlu), (ed. İlhan Kutluer), TYEKB. Yay. , Ankara 2013.

³⁷⁰ İbnu'n-Nedîm, 132; İbn Ebî Usaybi'a, 413; İbn Ḥallikân, I,152; İsmail Durmuş, “ İbnü'l-Muḳaffa” *DİA*, XXI, 2000,130; Ayrıca Bkz. Hellmut Ritter, *Doğu Mitolojisinin Edebiyata Etkisi*, (ed. Mehmet Kanar), Schola-Ayrıntı yay, İstanbul 2011, 97.

önemli şahsiyetin kâtipliğini yapmıştır. Kâtiplik yaptığı süre içinde Farsçadan Arapçaya çeviriler yapmıştır.³⁷¹

İslâm'a olan ilgisi sonucu Müslüman olduğu rivayet edilir. Bu rivayete göre; Ruzbih bir akşam yemeği esnasında bir çocuğun Kurân tilavetini duyar ve hayran kalır. O vakte kadar Mecûsî olan Ruzbih, çevresindeki hocalarının da teşvikiyle Müslüman olur. Müslüman olduktan sonra Ruzbih ismiyle değil Abdullâh b. Muḳaffa' olarak anılır. İslâm'a geçmesinden sonra doğan oğluna Muhammed ismini vermiş ve ismine Ebû Muhammed künyesi eklenmiştir. Halife el-Manşûr'un yanında çalıştığı dönemde hem Halife'nin hem de Musul valisinin çocuklarına eğitim vermiştir. Müslüman oluşundan bir müddet sonra 142/ 759 yılında Basra'da öldürülmüştür.³⁷²

Ölümüyle ilgili birçok rivayet vardır. Ancak en çok rivayet edilen Abdullâh'ın amcası ve Suriye Valisi Abdullâh b. Ali, el-Manşûr'un hilafetini kabul etmeyip isyan edince Ebu Muslim el-Horasânî yönetiminde gönderilen orduya yenilir, bu yenilgi üzerine kardeşleri İsâ ve Süleymân'ın yanına sığınır. Abdullâh b. Muḳaffa' için el-Manşûr'dan af dilerler. el-Manşûr Abdullâh'ın kendisine bir emâname yazmasını ister. Emânamede bir açık bulduğu takdirde onu öldürtecektir. Ancak emânamede bir açık bulamayınca karşı tarafın şartlarına kızan halife, Süfyân b. Mu'âviye'ye emir vererek Abdullâh'ı öldürtür.³⁷³

Kendine özgü hür düşünceleri, idari yönetimde ıslah yanlısı oluşu ve aynı zamanda idari birimlerdeki aksaklıkları cesaretle dile getirmesi onun sonunu hazırlayan önemli sebepler arasında gösterilmektedir. Abdullâh b. Muḳaffa' farklı inanç ve mezheplere ait eseri Arapçaya çevirmesi Abbasi toplumunda zındıklıkla suçlanmasına yol açmıştır. Birçok kaynakta bundan ötürü öldürülmüş olabileceği³⁷⁴ ifade edilmiştir.

Abbasi yönetimde bulunan Bermekîlerin etkisiyle Fars kültürüne kapılarını açan Abbâsi Devleti ilk dönemlerinde İbnu'l-Muḳaffa''nın tercüme ve telifleri sayesinde Arap, Fars, Hint ve Yunan kültürü hakkında malûmat sahibi olurken bu kültürlerle

³⁷¹ Durmuş, 130.

³⁷² İbn Hâllikân, I,152; Bkz. Ritter, 97, 98.

³⁷³ İbn Hâllikân, I, 152; İbn Ebî Usaybi'a, 413; Durmuş,130; Brockelmann, 92; Ritter, 98.

³⁷⁴ Keḫhâle, II, 301;

kaynaşmışlardır. Tercüme ettiği eserlerin çoğu Sâsani saray adabına ait olup İslam toplumuna uyarlanarak tercüme edilmiştir.³⁷⁵

Fars kültürüne ait birçok eseri tercüme eden İbnu'l-Muḳaffa‘nın çevirileri tercüme kokmayan, sade akıcı ve anlaşılırdı.³⁷⁶ Bunu en iyi kendinden sonraki nesil üzerinde büyük bir etkisi olan ve Arap edebiyatının ilk fabl türü olan *Kelile ve Dimne* adlı eserin çevirisinde görmekteyiz.³⁷⁷

İbnu'n-Nedîm, Abdullâh b. Muḳaffa‘nın antik dönem mantık ve tıp eserlerinden bir kısmını Arapçaya tercüme ettiğini ifade eder.³⁷⁸

Abdullâh b. Muḳaffa‘nın tercüme ettiği eserler şöyledir;

- *Kelile ve Dimne*: İbnu'l-Muḳaffa ‘ ‘nın ününü borçlu olduğu Sâsânî hükümdarı Hüsrev II. Anuşîrvân zamanında hekim Berzûye tarafından Hindistan'dan getirip Pehlevinceye nakledilen Pançatantra'nın Arapçaya çevirisidir. Bu eser Hint hükümdarının veziri Beydeba'nın kaleme aldığı bir eserdir.³⁷⁹ İki çakal kardeşin konuşturularak söz, nasihat, ders şeklinde gelişen fabl tarzında bir hikâyedir. Birçok dile çevrilen eser günümüzde ilgiyle okunan bir eserdir.
- *Siyeru'l-Mulûku'l-'Acem*: III. Yazdicerd zamanında Sâsânî devletinin salnamelerinden faydalanarak kaleme alınmış *Hudaynâme* adlı Pehlevince tarihin tercümesidir.³⁸⁰
- *Kitâbu'r-Rusûm*: Sâsânî devlet ve toplum yapısına dair Pehlevince Âyânname'nin çevirisidir. Günümüze ulaşmamış tercümelerindedir.
- *Risâletu Tanser*: Şehzade Tanser'in Taberistan Hükümdarı Guşnef Şah'ın mektubuna yazdığı Pehlevince cevabın tercümesidir. Bu eserin tercümesi ve aslı kayıptır.³⁸¹
- *Kitâbu Segiserân*: Türk ve İran savaşlarından Siyâvuş, İsfendiyâr gibi eski İrân destanlarının bahsedildiği eserlerin tercümesidir.
- *Kitâbu Peykâr*: Acem diyarında olan savaşalara dair eserin tercümesidir.³⁸²

³⁷⁵ Durmuş, 31.

³⁷⁶ İbnu'n-Nedîm, 132.

³⁷⁷ İbnu'n-Nedîm, 132; İbn Ebî Usaybi'a, 413; İbnu'l- Kıffî, I, 148.

³⁷⁸ İbnu'n-Nedîm, 303.

³⁷⁹ İbnu'n-Nedîm, 132; İbn Ebî Usaybi'a, 413; Durmuş, 130; Suçin, Dünden Bugüne Arapçaya Çevirinin Serüveni, 57.

³⁸⁰ İbnu'n-Nedîm, 132; Bkz. Ritter, 100.

³⁸¹ İbnu'n-Nedîm, 132; Bkz. Ritter, 100.

- *Kitâbu'l-Mazdek*: Sâsâniler zamanında Zerdüş'tün dinini bırakan Rahip Mazdek'in hayatını anlatan Pehlevice eserin çevirisidir.³⁸³

Abdullâh b. Muḳaffa', *Kitâbu'l-Mantık, Categoryas (kategoriler), Peri Hermanaiies (ifadeler) ve İsâgoci (mantık ilmine giriş)* adıyla birçok eseri Pehleviceden tefsir ve şerhlerle Arapçaya nakletmiştir.³⁸⁴

2.47. MÛSA B. HÂLİD B. NEVBAHT (ÖL.?)

Farsçadan Arapçaya tercüme yapan mütercimler arasında zikredilir. Abbasi Devleti'nde tercüme faaliyetlerine destek veren, varlıklı bir aile olan Nevbaht ailesine mensuptur. Dönemin önemli kişilerine hizmet etmiş ve onlar için Farsçadan Arapçaya tercüme yapmıştır.³⁸⁵ Ancak bu çalışmalarına dair herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

2.48. YÛSÛF B. HÂLİD B. NEVBAHT (ÖL.?)

Farsçadan Arapçaya tercüme yapan mütercimler arasında zikredilir. Kardeşi Mûsâ b. Hâlid ile beraber, devletin ileri gelenlerinden Davûd b. 'Abdullâh b. Humejd b. Ḳahtiyye'ye hizmet etmiş ve onun için Farsçadan Arapçaya tercüme yapmıştır.³⁸⁶ Bu bilgiler dışında tercüme ettiği eserler ve hayatı hakkında bilgiye rastlanılmamıştır.

2.49. EBÛ'L-ḤASAN 'ALÎ B. ZİYÂD ET-TEMÎMÎ (ÖL.?)

Farsçadan Arapçaya tercüme yapan mütercimler arasında zikredilir. *Zîcu's-Şehriyâr (astronomi üzerine)* adıyla tercüme edilen eser kendisine aittir.³⁸⁷ Hayatı ve tercüme yaptığı eserler hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

³⁸² İbnu'n-Nedîm, 132; Bkz. Ritter,100.

³⁸³ İbnu'n-Nedîm, 132; Durmuş, 130.

³⁸⁴ Durmuş, 132-133; İbnu'l- Kıfî, I, 149.

³⁸⁵ İbnu'n-Nedîm, 305.

³⁸⁶ İbnu'n-Nedîm, 305.

³⁸⁷ İbnu'n-Nedîm, 305.

2.50. EL-ḤASAN B. SEHL B. NEVBAHT (ÖL.?)

Asıl adı Ebû'l Hasan Alî b. Sehl b. Reben³⁸⁸ olup İbnu'n-Nedîm ondan kısaca Hasan b. Sehl olarak bahseder. Farsçadan Arapçaya çeviri yapan mütercimler arasında zikredilir³⁸⁹ Bu zat dönemin halifesi el-Mu'tasım ile görüşmüş daha sonra ise el-Mütevekkil'in himayesine girmiştir. el-Mütevekkil'in sarayında Nedîm (Halife'nin danışmanı) olmuştur.³⁹⁰ Abbasi dönemi mütercimlerinden olan Ḥasan b. Sehl'in, *Kitâbu'l-Envâ'* adında bir eseri olduğu³⁹¹ ifade edilir. Hayatı ve tercüme yaptığı eserler hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

2.51. EL-BELÂZURÎ (ÖL 279?/ 892?)

Asıl adı Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzurî'dir. Künyesinin Ebû'l-Ḥasan olduğu söylenmektedir. Bağdad ehliendir. Tarihçi, coğrafyacı ve ensab âlimi olmasının yanı sıra Farsçadan Arapçaya çeviri yapan mütercimler³⁹² arasında zikredilir.

Asıl nisbesi el-Bağdâdî'dir. Ancak ömrünün son günlerinde yakalandığı bunama hastalığını gidermek için Hindistan cevizine benzer bir meyve olan belâzûr meyvesini yemesi ve bu meyvenin hastalığını daha da ilertmesi üzerine kendisine el-Belâzurî nisbesi verilmiştir.³⁹³

Onun Abdullâh b. Mu'tez'in hocası olduğu sonrasında Halife el-Me'mûn ile bağlantıya geçtiği, ona medhiyeler yazdığı ve bu medhiyeler sayesinde Halife'den bolca ikram gördüğü ve ömrünün son yıllarında geçim sıkıntısı çektiği ve el-Mütevekkil'in sohbet meclisinde bulunduğu³⁹⁴ rivayet edilir.

Doğum ve ölüm tarihi kesin olmamasına rağmen bazı kaynaklarda h. 279/m. 892 yılında vefat ettiği³⁹⁵ ifade edilir. İbnu'n-Nedîm, ölüm sebebi olarak onun bunama hastalığını tedavide kullandığı belâzur adlı meyvenin sebep olduğunu, bu meyvenin hastalığını şiddetlendirdiğini ve bir müddet hastanede kaldıktan sonra vefat

³⁸⁸ Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, 69.

³⁸⁹ Bkz. İbnu'n-Nedîm, 305.

³⁹⁰ Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, 69.

³⁹¹ İbnu'n-Nedîm, 334; İbnu'l- Kıftî, I, 114.

³⁹² İbnu'n-Nedîm, 125- 305; el-Bağdâdî, I, 51; ez-Ziriklî, I, 267; Ahmed b. Yahyâ el-Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, (çev. Mustafa Fayda), Siyer Yay. , İstanbul 2013, VIII.

³⁹³ el-Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, (çev. Mustafa Fayda), 3.

³⁹⁴ el-Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, (çev. Mustafa Fayda), 3.

³⁹⁵ el-Bağdâdî, I, 51.

ettiğini³⁹⁶ söyler. Farsçadan birçok eseri Arapçaya çevirdiği yönünde rivayetler olsa da bu çevirilerden günümüze ulaşan yoktur.³⁹⁷

İbnu'n-Nedîm, *Kitâbu 'Ahdi Erdeşîr* adlı eseri manzum olarak Farsçadan Arapçaya tercüme ettiğini³⁹⁸ zikreder.

el-Belâzurî'yi, günümüze kadar ulaşan, İngilizce, Almanca ve Türkçe'ye tercüme edilen, hicretten müellifin yaşadığı döneme kadar olan İslâmî fetihleri kronolojik olarak ele alan, ele geçirilen ülkelerin siyasi, sosyal ve kültürel durumlarının kaydını tutan, önemli bir başvuru kaynağı olan *Futûhu'l-Buldân* adlı eserinden tanımaktayız. Bu önemli başvuru eseri İslâmî fetihler sonucu ele geçirilen ülkeler hakkında bolca bilgi veren, Arap tarihinin en önemli eserlerindedir.³⁹⁹

2.52. CEBELE B. SÂLİM (ÖL.?)

Farsçadan Arapçaya tercümeleyen yapan mütercimler arasında zikredilir. İbnu'n-Nedîm onun Hişâm b. Abdulmelîk'in kâtibi olduğunu⁴⁰⁰ belirtir. Farsçadan Arapçaya çevirileri, *Kitâbu Rüstem ve İsfediyâr ve Kitâbu Behrâm Şûs* adlı eserlerdir.⁴⁰¹

2.53. İŞHÂK B. YEZÎD (ÖL.?)

Farsçadan Arapçaya tercümeleyen yapan mütercimler arasında zikredilir. *Hudâyname* adlı eseri Arapçaya çevirdiği⁴⁰² bilinmektedir. Hilmî Ziya Ülken, İshâk b. Yezîd'in hicrî III. asırda yaşadığını⁴⁰³ zikreder. Bu bilgiler dışında mütercim hakkında başka bilgiye rastlanılmamıştır.

³⁹⁶ İbnu'n-Nedîm, 125; el-Bağdâdî, I, 51; ez-Ziriklî, I, 267.

³⁹⁷ Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, 69.

³⁹⁸ İbnu'n-Nedîm, 126;

³⁹⁹ Kenan Demirayak, M. Sadi Çögenli, 293.

⁴⁰⁰ İbnu'n-Nedîm, 305.

⁴⁰¹ İbnu'n-Nedîm, 364; Zeydân, II, 101.

⁴⁰² İbnu'n-Nedîm, 305; Ülken, 69.

⁴⁰³ Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, 69.

2.54. MUHAMMED B. EL-CEHM EL-BERMEKÎ (ÖL.?)

Farsçadan Arapçaya tercümeleyen mütercimler arasında zikredilir.⁴⁰⁴ İbnu'n-Nedîm, Muhammed b. Cehm el-Bermekî'nin dönemin önemli âlimlerinden Ebû Ca'fer b. Muhammed el-Belhî tarafından desteklenen ve takdir edilen biri olduğunu⁴⁰⁵ zikreder. Bu bilgiler dışında mütercim hakkında başka bilgiye rastlanılmamıştır.

2.55. HİŞÂM B. EL-ĶĀSİM (ÖL.?)

Farsçadan Arapçaya çeviri yapan mütercimler arasında zikredilir.⁴⁰⁶ Mütercim olduğu bilinen ve *el-Fihrist* 'te bu şekilde zikredilen Hişâm b. el-Ķāsım hakkında bilgiye rastlanılmamıştır.

2.56. MÛSÂ B. 'ÎSÂ EL-KURDÎ (ÖL.?)

Farsçadan Arapçaya çeviri yapan mütercimler arasında zikredilir.⁴⁰⁷ Mütercim olduğu bilinen ve *el-Fihrist* 'te bu şekilde zikredilen Mûsâ b. 'Îsâ el-Kurdî hakkında bilgiye rastlanılmamıştır.

2.57. ZÂDAVEYH B. ŞAHAVEYH EL- İSFEHÂNÎ (ÖL.?)

Farsçadan Arapçaya çeviri yapan mütercimler arasında zikredilir.⁴⁰⁸ Mütercim olduğu bilinen ve *el-Fihrist* 'te bu şekilde zikredilen Zâdaveyh b. Şahaveyh el- İsfehânî hakkında bilgiye rastlanılmamıştır.

2.58. MUHAMMED B. BEHRÂM B. MİTYÂR EL- İSFEHÂNÎ (ÖL.?)

Farsçadan Arapçaya çeviri yapan mütercimler arasında zikredilir.⁴⁰⁹ Mütercim olduğu bilinen ve *el-Fihrist* 'te bu şekilde zikredilen Muhammed b. Behrâm b. Miţyâr el- İsfehânî hakkında bilgiye rastlanılmamıştır.

⁴⁰⁴ Bkz. İbnu'n-Nedîm, 305.

⁴⁰⁵ İbnu'n-Nedîm, 336.

⁴⁰⁶ Bkz. İbnu'n-Nedîm, 305.

⁴⁰⁷ Bkz. İbnu'n-Nedîm, 305.

⁴⁰⁸ Bkz. İbnu'n-Nedîm, 305.

⁴⁰⁹ Bkz. İbnu'n-Nedîm, 305.

2.59. BEHRÂM B. MERDANŞÂH (ÖL.?)

Farsçadan Arapçaya çeviri yapan mütercimler arasında zikredilir.⁴¹⁰ Mütercim olduğu bilinen ve *el-Fihrist* 'te bu şekilde zikredilen Behrâm b. Merdanşâh hakkında bilgiye rastlanılmamıştır.

2.60. 'UMER B. FERRUHÂN (ÖL.?)

Farsçadan Arapçaya tercüme yapan mütercimler arasında zikredilir.⁴¹¹ *el-Fihrist* 'te, tam adı Ebû Hafş 'Umer b. Hafş⁴¹² olarak verilmiştir. Başka kaynaklarda ise Ebû Hafş Ömer b. el-Ferruhân et-Taberî⁴¹³ olarak zikredilmektedir.

Taberistan'da yaşamış Fars kökenli bir aileye mensuptur. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Ancak kendisinin astronomi bilgini ve astrolog olduğu⁴¹⁴ ifade edilmektedir.

İbnu'n-Nedîm, Ömer b. el-Ferruhân et-Taberî'nin kendisi gibi astronomi bilgini ve astrolog olan Ebû Bekir Muhammed⁴¹⁵ adında bir oğlu olduğunu ve birçok eserinin oğlunun eserleriyle karıştırıldığını⁴¹⁶ ifade etmektedir.

Halife el-Manşûr döneminde temelleri sağlamlaşan tercüme faaliyetleri Astronomi alanında çevirilerin yapılması gerekliliğini doğurmuştur. Bu alandaki boşluğu doldurmaya yönelik köklü bir astroloji birikimi olan Fars kültüründen yapılan çalışmalar tercüme edilmiştir.⁴¹⁷

et-Taberî, Halife el-Me'mûn'un veziri Fağl b. Sehl aracı olması ile halifeyle tanışma imkânı bulmuş ve onun için telif ve tercüme olmak üzere birçok eser kaleme almıştır. Taberî'nin aynı zamanda Grek, Süryânî, Fars ve Bâbil kültürüne ait bilgi birikimi olduğu⁴¹⁸ da ilmî hayatı hakkında verilen bilgiler arasındadır.

Çeviri yaptığı eserler hakkında pek bilgi yoktur. Ancak telif eserleri şöyledir;

⁴¹⁰ Bkz. İbnu'n-Nedîm, 305.

⁴¹¹ Bkz. İbnu'n-Nedîm, 305.

⁴¹² İbnu'n-Nedîm, 332; İbnu'l- Kıfî, I, 161.

⁴¹³ İlhan Kutluer, "Taberî, Ömer b. Ferruhân ", *DİA*, XXXIX, 2010, 321,

⁴¹⁴ Kutluer, "Taberî, Ömer b. Ferruhân ", 321.

⁴¹⁵ İbnu'n-Nedîm, 332.

⁴¹⁶ Kutluer, "Taberî, Ömer b. Ferruhân ", 321.

⁴¹⁷ Kutluer, "Taberî, Ömer b. Ferruhân ", 321.

⁴¹⁸ Kutluer, "Taberî, Ömer b. Ferruhân ", 321.

- *Kitâbu Tefsiri'l-Erba'a Makâlât li-Baṭlamyûs*; Ptolemaeus (Baṭlamyûs) 'un İslam dünyasında *Kitâbu'l-Erba'a* adıyla bilinen astronomiye dair şerh ettiği eserdir. Eserin tercümesinin Taberî'ye ait olmadığını aksine Ebû Yahyâ el-Bıtrîk'e ait olduğu *el-Fihrist* 'te ifade edilmiştir.⁴¹⁹
- *Kitâbu İttifâki'l-Felâsife ve 'hîlâfihim fî Huṭûti'l-Kevâkib*: Felsefecilerin, gezegenlerin sınırları konusundaki fikir ayrılıkları üzerine.
- *Kitâbu'l-Meḥâsin*;⁴²⁰ Güzellikler ve iyilikler kitabı.
- *Kitâb fî Mevâlid*: Doğum tarihlerinin yıldız falı yorumları üzerine bir kitaptır.
- *Kitâbu'l-Mesâ'il fî Ahkâmi'n-Nucûm*: Yıldızların durumu hakkındaki problemler hakkında bir eserdir. Bu eserin ilk iki sayfası Nuru Osmaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır.⁴²¹

2.61. MENEKETU'L-HİNDÎ (ÖL.?)

Meneketu'l-Hindî Hintçeden Arapçaya tercümeler yapan mütercimler arasında zikredilir.⁴²² Ayrıca Tıp alanında eserler veren ve Tıp ilmini icra eden ilk âlimlerden de sayılmaktadır. Arapça ve Farsçayı çok iyi bilen bir âlim olan Meneke, Hindistan'dan Irak 'a seyahatlerde bulunmuştur.⁴²³

el-Fihrist'te Meneketu'l-Hindî'nin sadece ismi verilirken , 'Uyûnu'l-Enba' adlı eserde mütercim hakkında geniş bilgi bulmak mümkündür.

Bazı rivayetlere göre; Halife er-Reşîd bir gün ağır bir hastalığa yakalanır ve ülkenin dört bir yanından gelen tabipler onun derdine çare bulamaz. Bu esnada Meneke'nin mâhir bir tabip olduğunu bilen kimseler Halife'ye onu önerir ve Halife onun eliyle şifa bulur. Bunun üzerine Halife, onu hediyelere boğar ve himayesine alır. Bu sebeple tanınan bir hekim olur.⁴²⁴

Meneketu'l Hindî, Hârûn er-Reşîd döneminde Şanak adında Hintli bir hekimin zehirlerle alakalı bir eserini *Kitâbu's-Sumûm* adıyla Hintçeden Arapçaya tercüme

⁴¹⁹ İbnu'n-Nedîm, 332; İbnu'l- Kıfî, I, 162; Kutluer, "Taberî, Ömer b. Ferrûhân", 321.

⁴²⁰ İbnu'n-Nedîm, 332; İbnu'l- Kıfî, I, 162; Kutluer, "Taberî, Ömer b. Ferrûhân", 322.

⁴²¹ Kutluer, "Taberî, Ömer b. Ferrûhân", 322.

⁴²² Bkz. İbnu'n-Nedîm, 305; İbn Ebî Usaybi'a, 472; Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, 70.

⁴²³ İbn Ebî Usaybi'a, 475; Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, 70.

⁴²⁴ İbn Ebî Usaybi'a, 475; Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, 71.

etmiştir. Bu eser aynı zamanda Meneke'nin tercüme çalışmalarından ilki olarak da bilinir.⁴²⁵

Meneketu'l Hindî hakkında araştırma yaparken Hilmî Ziya Ülken'in "*Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*" adlı eserinde adı geçen mütercim hakkında verilen bilgilerin Kenkeh el-Hindî adlı başka bir kimseyle karıştırılmış olabileceği fikrine vardık. Hilmî Ziya Ülken, Meneketu'l Hindî hakkında İbn Ebî 'Usaybi'a'nın eserini referans göstermiştir. Meneketu'l Hindî hakkındaki bilgiler, Ebî Usaybi'a'nın eseri olan 'Uyûnu'l- Enbâ' adlı eserin 375. sayfasında yer almaktadır. Ancak yine aynı eserin 373. sayfasında Tıp ve Astronomiyle ilgilenen başka bir âlim Kenkeh el-Hindî bulunmaktadır. Hilmî Ziya Ülken Meneketu'l Hindî'nin mütercimliğinin yanısıra astronomi ile ilgilendiğini ifade etmiş ve kendisine bu alanda eserler nisbet etmiştir.⁴²⁶ Referans gösterilen eseri incelediğimizde Hilmi Ziya Ülken'in Meneketu'l Hindî'nin uğraş alanları hakkında vermiş olduğu bilgilerin aslında Kenkeh el-Hindî'ye ait olduğunu gözlemledik. Çünkü kaynaklarda Meneke'nin Astronomi alanıyla bir bağlantısından bahsedilmemektedir. Bunun sebebinin de, isim benzerliği veya kaynak gösterilen eserde bu iki şahısın birbirine yakın sayfalarda yer almasından doğan bir karışıklık olabileceği kanısına vardık.

2.62. İBNU'D-DEHN EL-HİNDÎ (ÖL.?)

Hintçe'den Arapçaya tercüme yapan mütercimler arasında zikredilir.⁴²⁷ Abbasi toplumunda halifelerin vezirlik görevini yerine getiren bir aile olan Bermekîler'in hizmetinde çalışmış ve tercüme işini icra etmiştir. Edebî eserleri tercüme etmesiyle bilinmektedir.⁴²⁸ Tercümelerinin yanısıra tefsir ettiği eserlerin mevcut olduğu⁴²⁹ *el-Fihrist* 'te ifade edilmişse de bu eserlerin neler olduğu konusunda bilgi verilmemiştir.

⁴²⁵ İbn Ebî Usaybi'a,475;Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, 71.

⁴²⁶ Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, 70.

⁴²⁷ İbnu'n-Nedîm, 305; Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, 70.

⁴²⁸ İbnu'n-Nedîm, 305; Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, 70.

⁴²⁹ İbnu'n-Nedîm, 360.

2.63. İBNU VAHŞİYYE (ÖL.?)

Nabatçadan Arapçaya çeviriler yapan mütercimler arasında zikredilir.⁴³⁰ Hayatı ve eserlerinin kendisine ait olup olmadığı hatta böyle bir şahsiyetin yaşayıp yaşamadığı konusunda da görüş ayrılıkları vardır.

İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist* 'te iki ayrı bölümde İbnu Vahşiyye'nin biyografisine ve onun yakından görüştüğü arkadaşlarının biyografilerine yer vermiştir.⁴³¹ Ayrıca önemli simyacılardan isimlerini zikrettiği kısımda da İbnu'l-Vahşiyye'den bahseder.⁴³²

İbnu'n-Nedîm'e göre İbnu'l-Vahşiyye m. X. yüzyılda Hindistan'dan Bağdad'a gelen bir âlimdir. Ancak *el-Fihrist* 'te verilen, mütercime ait iki ayrı biyografide bazı farklılıklar dikkatimizi çekmiştir. *el-Fihrist* 'in 372. Sıfesinde mütercim tam isminde zikredilen isimler ve nisbesi sayfa 423'teki tam ismi birbirinden farklıdır. İbnu'n-Nedîm, mütercim ismini ilk biyografide Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. el-Muhtâr b. Abdulkerîm b. Cersiyen b. Bedniyen b. Bartâniyen İbn 'Âlâtiyen el-Kasdânî eş-Sûfî olarak verirken sayfa 423'te bulunan biyografide ise Ebû Bekr Ahmed b. Kays b. el-Muhtâr b. Abdulkerîm b. Harşiyen b. Bûrâtiyen el-Kezdânî olarak verir⁴³³ Corci Zeydân ise İbnu'l-Vahşiyye'den Ahmed b. Alî Nebâtî olarak bahseder.⁴³⁴ Bu isimlerden hangisinin doğru olduğu konusunda herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

İkinci bir tartışma konusu ise; İbnu Vahşiyye'nin Nebâtî değil de Keldâni soyundan gelmesi hasebiyle Süryâniceden Arapçaya tercüme yaptığı, İbnu'n-Nedîm'in sehven Nebâtî olarak ifade ettiği konusudur. Ancak *el-Fihrist* 'te iki defa biyografisi verilmiş olduğunu ve her iki biyografide de aynı ifade yer aldığını ayrıca Arap edebiyatının önemli biyografi yazarlarının da eserlerinde *el-Fihrist* 'tekine benzer ifadeler yer verdiğini gözlemledik.⁴³⁵ Bu nedenle bu konuyla ilgili İbnu'n-Nedîm'in verdiği bilginin daha güvenilir olduğu kanısına vardık.

⁴³⁰ İbnu'n-Nedîm, 305, 372, 423;

⁴³¹ Bkz. İbnu'n-Nedîm, 372,423;

⁴³² Bkz. İbnu'n-Nedîm, 419;

⁴³³ İbnu'n-Nedîm, 372, 423;

⁴³⁴ Zeydân, II,106.

⁴³⁵ el-Bağdâdî, I, 55; Zirikî, I,170; Keĥhâle, I, 212; Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, 70.

Bir diğerk tartışma da İbnu Vaşşiyye'ye nisbet edilen eserlerin öğrencisi ve yakın dostu İbnu'z-Zeyyât'a ait olduğu hususundadır. Bu konu hakkında farklı görüşler mevcuttur.⁴³⁶ Konumuzun dışına çıkmamak için bu tartışmalara yer vermeyeceğiz.

İbnu Vaşşiyye, Nabatçadan Arapçaya tercümelerinin yanısıra sihir, tılsım ve simyaya dair eserler kaleme almıştır. Kendisine nisbet edilen telif ve tercüme eserler şöyledir;

- *el-Filâhâtu'n-Nebâtiyye*⁴³⁷ adlı eser İbnu Vaşşiyye ile özdeşleşmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır. İslam öncesi dönemlerde Yakındoğu'da yaşan toplumların tarım, Botanik, Coğrafya, Astronomi hakkındaki bilgi ve kültürlerini aktaran önemli bir kaynaktır. Bu eser 291/904 yılında Bağdad'da İbnu Vaşşiyye tarafından *el-Filâhâtu'n-Nebâtiyye* adıyla tercüme edilmiş sonra da öğrencisi İbnu'z-Zeyyât tarafından yazıya aktarılmıştır.⁴³⁸ Günümüzde de ulaşılabilen eserin 1984 yılında yayınlanmış bir nüshası da Atatürk Üniversitesi Fuat Sezgin kitaplığında mevcuttur.⁴³⁹
- *Şevku'l-Müstehâm fî Ma'rifeti Rumûzi'l-Aklâm*: Bu eser İbrânî, Grek ve Hint kültürlerinde ünlü şahıslara atfedilmiş burç ve gezegenlerin yerine geçen sembol niteliğindeki doksan üç gizli alfabeyi ihtiva etmektedir.⁴⁴⁰ Bu eser tercüme ettiği eserlerdendir. Ancak hangi dilden tercüme edildiği kesin değildir.
- *Kitâbu Tenkelûşe el-Bâbilî fî Şuverî Burûci'l-Felek ve Mâ Tedullü 'Aleyhi min Ahvâli'l-Mevlûdîn*; Babil kültürüne ait, Arapçadan önce Pehleviceye tercüme edilmiş, M.S. I. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen, astroloji üzerine bir eserdir.⁴⁴¹
- *Kitâbu Devâri 'alâ Mezhebi'n-Nebât* : Bu eser simyaya dair bir eser olup dokuz makaleden meydana gelen telif eseridir.⁴⁴²
- *Esrâru'l-Felek*: Bu eser İbnu Vaşşiyye'nin Arapçaya sadece ilk kısmından bir bölümü çevirdiği, ilk çeviri eseridir.⁴⁴³
- *Kitâbu Tardi's-Şeyâtîn*: Şeytanı kovma üzerine telif ettiği bir eserdir.

⁴³⁶ Geniş bilgi için Bkz. Mahmut Kaya, "İbn Vaşşiyye" *DİA*, XX, 1999,436-438.

⁴³⁷ Zeydân, II, 106.

⁴³⁸ Kaya, "İbn Vaşşiyye", 437.

⁴³⁹ Bkz. Ebû Bekr b. Vaşşiyye, *Kitâbu'l-Filâheti'n-Nebâtiyye* (Yay. Haz, Fuat Sezgin), Ma'had Târîhi'l-'Ulûmi'l-'Arabî ve'l-İslâmî / Câmî'atu Frankfurt, Almanya 1984.

⁴⁴⁰ Kaya, "İbn Vaşşiyye", 437.

⁴⁴¹ Kaya, "İbn Vaşşiyye", 437.

⁴⁴² İbnu'n-Nedîm,372; ez-Ziriklî, I,170;Kehhâle,212; Kaya, "İbn Vaşşiyye", 437.

⁴⁴³ İbnu'n-Nedîm, 372; ez-Ziriklî, I,170; Kehhâle, 212; Kaya, "İbn Vaşşiyye", 437

- *Kitâbu'l-Eşnâm*: Putlar üzerine bir eser olup bu eseri tercüme etmiştir.
- *Kitâbu'l-İşâret fi's-Sihr*: Sihir ve büyü üzerine telif ettiği bir eserdir.⁴⁴⁴
- *Kitâbu's-Sihri'l-Kebîr*: Büyü ve sihir hakkındaki telif eseridir.
- *Kitâbu's-Sihri's-Sağîr*: Küçük sihirler hakkındaki telif eseridir.
- *Kitâbu Esrâri'l-Kevâkib*: Astronomi üzerine telif ettiği bir eserdir.
- *Kitâbu'l-Filâhe'l-Kebîr ve's-Sağîr*: Tarım üzerine telif ettiği bir eserdir.⁴⁴⁵
- *Kitâbu'l-Hayât ve'l-Mevt*: Hastalıkların iyileştirilmesi üzerine tercüme ettiği bir eserdir.
- *Kitâbu'l-Karâbîn*: Adak, Kurban ile ilgili tercüme ettiği bir eserdir.
- *Kitâbu'l-Esmâ'*: İsimler üzerine tercüme ettiği bir eserdir.⁴⁴⁶

2.64. METTÂ B. YÛNUS (ÖL.328/940)

Asıl adı Ebû Bişr Mettâ b. Yûnus el-Yûnânî (el-Mantıķî) dir. Nisbesinden de anlaşılacağı üzere kendisi aslen Rum'dur. Nesturî bir Hıristiyan'dır. Bağdad'ın yakınlarında bulunan Deyrukkunnâ'da doğmuş ve orada Marî manastır mektebinde eğitim almış sonrasında da Bağdad'a gitmiş, Ebû Yahyâ el-Mervezî, Ebû İshâķ el-Ķuveyrî ve Müslüman Kelâmcı Ahmed b. Kernîb gibi önemli hocalardan ders almıştır.⁴⁴⁷

Hicrî 11 Ramazan 328, Milâdî 20 Haziran 940 yılında Halife er-Râzî döneminde Bağdad'da vefat etmiştir.⁴⁴⁸

Süryâniceden Arapçaya birçok eser tercüme etmiştir. *el-Fihrist* 'te yer alan bilgilere göre mütercimliğin yanısıra birçok önemli kişiye Yunan ilmini öğreten bir hoca olmuştur. Kendi döneminde mantıkçıların başkanlığını yapmıştır. Eserlerinin çoğunluğu Aristo'nun *Organon* adlı eserini oluşturan kitapların tefsir ve tercümesinden

⁴⁴⁴ Eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. İbnu'n-Nedîm, 372; ez-Ziriklî, I,170; Keĥhâle, I, 212; Zeydân, II,107; Kaya, "İbn Vahşiyye", 437

⁴⁴⁵ Bkz. İbnu'n-Nedîm, 372.

⁴⁴⁶ Bkz. İbnu'n-Nedîm, 372.

⁴⁴⁷ İbnu'n-Nedîm, 322; İbn Hâllikân, V, 153; İbn Ebî Usaybi'a, 317; el-Bağdâdî, I, 4; Tahsin Görgün, "Mettâ b. Yûnus", *DİA*, XXVIII, 2004, 417, 418; Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, 74; Hilmî Ziya Ülken, *İslâm Düşüncesi*, Ülken Yay. İstanbul 1995,164.

⁴⁴⁸ İbn Ebî Usaybi'a, 317; İbn Hâllikân , V.,153; el-Bağdâdî, I, 4; Görgün,417; Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü* ,75.

oluşmaktadır.⁴⁴⁹ Kaynaklarda Mettâ, tercüme faaliyetlerinin son halkası olarak görülmekte ondan sonra tercümeden çok telif eserlerin ön plana çıktığı⁴⁵⁰ ifade edilmektedir.

Birçok eser tercüme ettiği bilinen Mettâ'nın çok az eseri günümüze ulaşmıştır. Ariston'nun *Organon* adlı mantığa dair eserinin bir kısmını, yine Aristo'nun daha önce İshâk b. Hüneyn tarafından Süryaniceye çevrilen *İkinci Analitikleri*'ni Arapçaya tercüme etmiştir. Günümüze ulaşan bir diğer eser ise Aristo'nun *Poetikâsı*'dır. Bu eseri Arapçaya *Kitâbu's-Şi'r* şeklinde aktarmıştır.⁴⁵¹ Bu eserler Londra ve Kahire olmak üzere birçok yerde neşredilmiştir.⁴⁵² Bu tercümelerinin yanısıra m.VIII. yüzyılda yaşamış, meşhur, Süryani bir hekim olan Yuḥannâ b. Serâbiyun'a ait, tıp ilminin genel prensiplerini içeren ve bir ilaç kataloğu şeklindeki eseri *el-Kunnâşu's-Şağîr* adıyla Arapçaya nakletmiştir.⁴⁵³

Aristo'nun Kitâbu Sofistikâ, Kitâbu'l-Kevn ve'l-Fesâd, Kitâbu's-Sema' ve'l-Âlem, Kitâbu'l-Mekâyîsi's-Şartîyye adlı eserleri ve Porphyre'nin *İsagoci*'sini şerh etmiştir.⁴⁵⁴

2.65. İBNU'L-ḤAMMÂR (ÖL.?)

Asıl adı Ebû'l-Ḥayrî'l-Ḥasan b. Sıvâr b. Bâbâ b. Behrâm'dır. 331/942 yılında Bağdad'da doğmuştur. Dönemin önemli mantıkçılarından. Tıp ilminde de mâhir bir âlim olan el-Ḥammâr Süryâniceden Arapçaya çeviriler yapmıştır.⁴⁵⁵ Bu çeviriler ise şöyledir;

- *Kitâbu'l-Âşâri'l-'Ulviyye: Atmosfer* olaylarını antik meteoroloji anlayışına göre inceleyen ilîm üzerine.
- *Kitâbu'l-Lebes: Mantığa dair bir eserdir.*

⁴⁴⁹ İbnu'n-Nedîm, 322; İbn Ḥallikân, V, 153; İbn Ebî Usaybi'a, 317; el-Bağdâdî; I, 4; Görgün,417; Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, 74.

⁴⁵⁰ Görgün, 418.

⁴⁵¹ İbnu'n-Nedîm, 322; İbn Ḥallikân, V, 153; İbn Ebî Usaybi'a, 317; el-Bağdâdî; I, 4; Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, 74.

⁴⁵² Görgün, 418.

⁴⁵³ Mahmut Kaya, "Yuḥannâ b. Serâbiyun", *DİA*, XLIII, 2013, 583.

⁴⁵⁴ İbnu'n-Nedîm, 322; İbn Ḥallikân, V,153; Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, 74; Hilmî Ziya Ülken, *İslâm Düşüncesi*, 165.

⁴⁵⁵ İbnu'n-Nedîm, 323; el-Bağdâdî, I, 277; İbn Ebî Usaybi'a,158-157.

- *Kitâbu Mesâ'ili Sâvferester (Théophrastos)*: Mantık üzerine bir eserdir. ⁴⁵⁶
- *Kitâbu Makâle fî Mantîk* : Mantık üzerine bir eserdir. ⁴⁵⁷

2.66. İBNU ZER‘A (ÖL. 407/ 1016)

Asıl adı Ebû ‘Alî ‘İsâ b. İshâk b. Zer‘a b. Merķis b. Zer‘a b. Yuḥannâ’dır. Bazı kaynaklarda ismine el-Baġdâdî nisbesini ekleyenler de vardır. İbnu Zer‘a ,331/942 yılında Baġdad’da doğmuş mâhir bir hekim ve mütercimdi. Süryâniceden Arapçaya Aristo’nun mantık kitaplarından bazılarını tercüme etmiştir. Felsefe ve Mantık alanındaki öncü isimlerinden sayılmaktadır. Ayrıca ticaret yapmayı seven biri olduğu ve Bizans şehirlerine gittiği bilinmektedir. Ömrünün büyük bir bölümünü Felsefe ve Mantık ilmine dair eserleri incelemek ve tercüme etmekle geçmiştir. Yaşamının son demlerinde nefsin bekası üzerine kafa yormuş ve bu konuda makaleler yazmaya yönelmiştir. ⁴⁵⁸ 407/ 1016 yılında Baġdad’da vefat etmiştir. ⁴⁵⁹

Kitâbu'l-Ḥayâvân,⁴⁶⁰ Yaḥyâ en-Naḥvî’nin tefsir ettiği *Kitâbu Menâfi‘ A‘dâ‘i’l-Ḥayavân* (Hayvan uzuvlarının faydaları üzerine), *Makâle fî’l- Aḥlâk*, Aristo’nun *Kitâbu Sofistikâ‘l-Faşş* ,Aristo felsefesine dair *Kitâbu Nicolaus*⁴⁶¹ adlı eserler mütercimnin tercüme eserleridir.

Pericles’in Süryaniceye aktarılan, nefis ile alakalı eserinden kolay olan kısımlarını Arapçaya tercüme etmiştir. ⁴⁶²

2.67. EBÛ SA‘İD SİNÂN B. ŞABİT B. KURRE (ÖL. 331/943)

Asıl adı Ebû Sa‘îd Sinân b. Şâbit b.Kurre’dır. ⁴⁶³ Doğum tarihi hakkında kesin bilgi yoktur. Ancak kaynaklarda 282/ 895 yılında doğmuş olabileceği ihtimali üzerinde

⁴⁵⁶ Theophrastus (MÖ. 370 – M.Ö 287 yaklaşık) Midilli adasında doğmuş, Aristoteles'in halefi olan Theophrastos, Aristoteles'in ölümünden sonra, Akademi'nin başına geçmiştir. Botanik dalında önemli şaptamalar yapan bir doğabilimci ve felsefecidir. http://www.felsefe.gen.tr/theophrastus_kimdir.asp

⁴⁵⁷ İbnu’n-Nedîm, 323; el-Baġdâdî, I, 277; İbn Ebî Usaybi‘a,158-157.

⁴⁵⁸ İbnu’n-Nedîm, 323; İbn Ebî Usaybi‘a, 318-319; ez-Ziriklî, V,100; el-Baġdâdî, I, 807; Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, 80;

⁴⁵⁹ el-Baġdâdî, I, 807.

⁴⁶⁰ İbnu’n-Nedîm, 312.

⁴⁶¹ İbnu’n-Nedîm, 323.

⁴⁶² İbnu’n-Nedîm, 313.

⁴⁶³ İbnu’n-Nedîm, 359; İbn Ebî Usaybi‘a, 300; Keḥḥâle, I, 800; ez-Ziriklî, III, 141; Mahmut Kaya, “Sinân b.Şâbit”, *DİA*, XXXVII, 2009, 239;

durulmaktadır. Aslen Harranlı, köklü bir ailenin ferdi olan Sinân b. Şâbit, Halife el-Me'mûn döneminde kurulan Beytu'l-Hikme'de çalışan önemli âlimlerden biri olan mütercim ve matematikçi Şâbit b. Kurre'nin oğludur.⁴⁶⁴ Hemen hemen tüm eğitimini babasından alan Sinân Astronomi, Tıp, Matematik e Tarih alanlarında yoğunlaşmış ve babası gibi tercüme işiyle de yakından alakadar olmuştur.

el-Muktedir, el-Kâhîr ve er-Râzî'nin hilafeti esnasında sağlık hizmetlerini belirli bir düzene koymak için çalışmalar yapmış 319/ 931 yılında Bağdad'daki hastanelerin birinde yanlış tedavi sebebiyle bir hastanın vefat etmesi üzerine hekimlerin sağlık kuruluşlarına sınavla alınması fikrinin hayata geçirilmesini sağlamıştır. Bu sayede sağlık hizmetlerinde çalışan personelin kalifiyeli olması hedeflenmiştir. Ayrıca yaşadığı dönemde salgın hastalıkları iyileştirmede etkin rol almıştır. Halife el-Muktedir'i Bağdad'da tam teşekküllü bir hastane olan Bimaristânu'l-Muktedir'i inşa ettirmeye teşvik etmiştir. Ayrıca yine bu dönemde Halife el-Mütevekkîl'in annesine ait bir vakfi *Bimâristânu's-Seyyide* adını vererek tüm imkânların mevcut olduğu bir hastaneye dönüştürmüştür. Sonrasında da bu hastanenin başına başhekim sıfatıyla getirilmiştir.⁴⁶⁵

Sinân b.Şâbit Hristiyan bir aileden gelmekteydi. Ancak o, ailesinde müslümanlığı seçen ilk kişi olmuştur. İbnu'n-Nedîm'in aktardığına göre, Sinân, Halife er-Râzî'nin kendisine müslüman olması yönündeki isteği kabul etmeyip Horasan'a gittiğini ve bir müddet orada kaldıktan sonra Bağdad'a dönerek İslm'ı seçtiği rivayet edilir.⁴⁶⁶

Sinân'ın Ebû'l-Hasan b. Sinân b. Şâbit b. Kurre adında bir oğlu olduğu ve oğlunun da kendisi gibi mâhir bir hekim olduğu bilinmektedir.⁴⁶⁷

Sinân b.Şâbit, 331/943 yılında Bağdad'da vefat etmiştir.⁴⁶⁸ İbnu'n-Nedîm Sinân'ın müslüman olarak vefat ettiğini ifade eder.⁴⁶⁹

Dönemin önemli hekimlerinden olmasına rağmen kaynaklarda tıbbı dair eserlerinden söz etmediği ifade edilmektedir. Günümüze iki eseri ulaşmıştır. Bu eserler de ahlâk ve astronomi ile ilgilidir.⁴⁷⁰

⁴⁶⁴ Keḥḥâle, I, 800; İbnu Ebî Usaybi'a, 300; ez-Ziriklî, III, 141; Kaya, "Sinân b.Şâbit", 239.

⁴⁶⁵ İbnu Ebî Usaybi'a, 301-302; Kaya, "Sinân b.Şâbit", 239.

⁴⁶⁶ İbnu'n-Nedîm, 359; İbnu Ebî Usaybi'a,301; Kaya , "Sinân b.Şâbit", 239; el-'Abûd, 162.

⁴⁶⁷ İbnu'n-Nedîm, 360.

⁴⁶⁸ İbnu'n-Nedîm, 360; Kaya , "Sinân b.Şâbit",240.

⁴⁶⁹ İbnu'n-Nedîm, 332.

Şâbit b. Kurre'nin oğlu Sinân yoğun hekimlik faaliyetleri esnasında birçok tercüme ve tefsir yaptığı bilinmektedir. Bu tercümelere en önemlisi Yunan geleneğinin esas kaynaklarından sayılan Hermes'in *en-Nevâmis* (Dostluk üzerine) adlı eseridir. Bunun yanında Öklid'in '*Uşûlü Hendese*' adıyla yapılan çevirilerini gözden geçirmiştir. Arşimed'in üçgenler ile ilgili eserini *el-Müşelleşât* adıyla Süryâniceden Arapçaya yapılan çevirisini gözden geçirmiştir. Ancak bu çevirilerin günümüze ulaşım sağlamadığı konusunda bir bilgi yoktur.⁴⁷¹

2.68. EBÛ 'USMÂN ED-DİMAŞKÎ (ÖL.?)

Asıl adı Ebû 'Uşmân Sa'îd b. Ya'kûb ed-Dimaşkî'dir.⁴⁷² Bağdad'da bulunan Hürriyet hastanesinde hekimlik yapmıştır. Doğum ve ölüm tarihi konusunda bilgi yoktur. Süryâniceden Arapçaya eserler tercüme ettiği bilinmektedir. Tüm zamanını, Huneyn b. İshâk'ın öğrencisi, göz hastalıklarını gidermede mâhir bir hekim ve aynı zamanda bir vezir olan Alî b. 'Îsâ ile geçirdiği kaynaklarda ifade edilmektedir.⁴⁷³

Ebû 'Usmân ed-Dimaşkî, Porphyre'nin Aristo mantığına dair eserlerini *Kitâbu'l-Medhel ilâ Kıyâsâti'l-Hamliyye*, *Îsâgocî ve el-Medhel ile'l-Kütübî'l-Mantıkîyye* adıyla Arapçaya tercüme etmiştir. Bu eserlerin yanı sıra yedi makaleden müteşekkil Süryanice mantığa dair bir eseri *Kitâbu'l-'Aql ve'l-Ma'kûl* adıyla tercüme etmiştir.⁴⁷⁴

Öklid'in '*Uşûlü'l-Hendesesi*'nden birkaç makale⁴⁷⁵ ve Magnusu'l-Humûsî'ye ait idrar tahliline dair eseri *Ma'kâletu Magnusi'l-Humûsî fî'l-Bevl* adıyla Arapçaya nakletmiştir.⁴⁷⁶

2.69. 'ÎSÂ B. YAHYÂ B. İBRÂHÎM (ÖL.?)

'Îsâ b. Yahyâ b. İbrâhîm dönemin ünlü mütercimlerinden Huneyn b. İshâk'ın öğrencisi, mâhir bir hekim ve mütercimdi. Huneyn b. İshâk'ın, öğrencisi 'Îsâ b. Yahyâ

⁴⁷⁰ Kaya, "Sinân b.Şâbit", 239

⁴⁷¹ Demirci, 211; el-'Abûd,162; Kaya, "Sinân b.Şâbit", 240.

⁴⁷² İbnu'n-Nedîm, 356; İbnu Ebî Usaybi'a, 282; el-Bağdâdî, I, 389.

⁴⁷³ İbnu'n-Nedîm, 356; İbnu Ebî Usaybi'a, 282; el-Bağdâdî, I, 389.

⁴⁷⁴ İbnu'n-Nedîm, 313; Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, 107.

⁴⁷⁵ İbnu'n-Nedîm, 325; Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, 109.

⁴⁷⁶ Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, 123.

b. İbrâhîm'in tercümlerini beğendiği ve kendisinden övgüyle bahsettiği ifade edilmektedir.⁴⁷⁷

‘Îsâ b. Yahyâ b. İbrâhîm, Tıp ilmiyle yakından ilgilenmiştir. On beş makaleden müteşekkil olan *Kitâbu'l-Burhân* adıyla tercüme edilen eserin sekiz ve on birinci makalelerini çevirdiği bilinmektedir.⁴⁷⁸ Ayrıca ‘Îsâ b. Yahyâ b. İbrâhîm'in, *Kitâbu Takaddümeti'l-Ma'rife*, kan alma ile alakalı *Kitâbu'l-Faşd*,⁴⁷⁹ hastalıklara göre ilaçların tasnifi üzerine *Kitâbu Edviyyeti'l-Muķâbile li'l-Edvâ'* adıyla çevirileri mevcuttur.

‘Îsâ b. Yahyâ b. İbrâhîm çoğu zaman hocası Huneyn ile birlikte çeviriler yapmıştır. Bu çevirilerden bir tanesi de Oribasius'un tıbbı dair bir eseridir. Bu eseri *Kitâbu's-Seb'ine Maķâle* adıyla hocası Huneyn ile birlikte tercüme etmiştir.⁴⁸⁰

‘Îsâ b. Yahyâ b. İbrâhîm, Yunan tıp âlimi Galenus'un eserlerini tercüme eden mütercimlerin⁴⁸¹ arasında zikredilir. Bu eserler arasında Hipokrat'ın kitaplarının tefsirleri de mevcuttur. *'Ahdu'l-Buķrât, Kitâbu'l-Emrâği'l-Hâdde (ağır, Şiddetli hastalıklar üzerine)*, *Kitâbu Epidemia* (bulaşıcı hastalıklar üzerine) ve insan vücudunda bulunan dört salgı ile alakalı *Kitâbu'l-Ahlât* gibi Hipokrat'a ait eserlerin Galenus tarafından yapılan tefsirlerinden tercüme yapılmıştır.⁴⁸²

2.70. CURCÎŞ B. BUĞTİŞU (ÖL. 152/769)

Abbasiler döneminde önemli bir yere sahip olan, tercüme faaliyetlerini destekleyen, aile bireylerinin hekim oluşuyla ün kazandıkları Hıristiyan bir aile olan Buğtişû' ailesinin üçüncü üyesidir. Asıl adı Curcîş b. Cibrâ'il b. Buğtişû' dur. Cundişapur okulunda eğitim görmüş mâhir bir hekim olan Curcîş, Halife el-Manşûr zamanında yaşamış ve halifenin geçirdiği mide rahatsızlığını tedavi ederek onun takdirlerini kazanmıştır.⁴⁸³ Halifelerden büyük miktarda maaş aldığı ve bir maaşının

⁴⁷⁷ İbnu'n-Nedîm, 355.

⁴⁷⁸ İbn Ebî Usaybi'a, 279-277.

⁴⁷⁹ İbnu'n-Nedîm, 349.

⁴⁸⁰ İbnu'n-Nedîm, 350.

⁴⁸¹ İbnu'n-Nedîm, 348.

⁴⁸² İbnu'n-Nedîm, 347.

⁴⁸³ İbn Culcul, 64; Ülken; 45; İbnu'l- Kıfî, I, 71; Hasan Doğruyol, "Buğtişû' ", *DİA*, VI, 1992, 378.

104.000 dirhem olduğu ifade edilir.⁴⁸⁴ Bir müddet halifenin hizmetinde çalıştıktan sonra kendi memleketine dönmüş orada hastalanıp h.152/ m.769 yılında vefat etmiştir.⁴⁸⁵

Curcîş b. Cibrâ'il b. Buhtîşû', başarılı hekimliğinin ve ilaçlar konusunda var olan bilgisinin yanı sıra Halife el-Manşûr için Yunanca ve Süryâniceden birçok eser tercüme etmiştir. Bağdad'da kaldığı süre zarfında *el-Kunnâş* (Tıp ilminin temel prensipleri) adıyla bir kitap derlemiş bu derlediği kitabı da Huneyn b. İshâk Arapçaya tercüme etmiştir.⁴⁸⁶ Eserleri hakkında fazla bilgi yoktur.

2.71. YUḤANNÂ EL-ḲİSS (ÖL.?)

Asıl adı Yuḥannâ b. Yusûf b. el-Hârîş b. el-Bıtrîk el-Ḳıss'tır. Öklid'in ve diğer âlimlerin Hendese'ye dair kitaplarını okutan kimselerdendi. İbnu'n-Nedîm onun Yunancadan yaptığı tercümelerinin mevcut olduğunu ifade eder ancak sadece telif ettiği eserlerin ismini verir.⁴⁸⁷ Doğum ve ölüm tarihleri hakkında bilgi olmadığı gibi tercüme hakkında da bilgiye rastlanılmamıştır.

2.72. 'ÎSÂ B. ESYED EN-NAŞRÂNÎ (ÖL.?)

Asıl adı 'Îsâ b. Esyed en-Naşrânî olan mütercim, Şâbit b. Ḳurre'nin de öğrencisiydi. Hocası Şâbit b. Ḳurre için Süryâniceden Arapçaya çeviriler yapmıştır.⁴⁸⁸ Çevirileri hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

2.73. SELM (ÖL.?)

el-Fihrist'te ismi geçen ve tercüme olduğu dair bilgilerin yer aldığı ifade edilen mütercimlerdendir. Sehl b. Hârûn ile birlikte Beytu'l-Hikme'nin sahibi olduğu Farsçadan Arapçaya tercüme yaptığı⁴⁸⁹ bilgisi dışında mütercim hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

⁴⁸⁴ Durant, XIII, 191.

⁴⁸⁵ İbn Culcul, 64; Doğruyol, 378.

⁴⁸⁶ İbnu'n-Nedîm, 354; İbn Culcul, 64; Doğruyol, 378;

⁴⁸⁷ Bkz. İbnu'n-Nedîm, 340-341.

⁴⁸⁸ İbnu'n-Nedîm, 332.

⁴⁸⁹ İbnu'n-Nedîm, 134.

2.74. SÂLİM (ÖL.?)

Künyesi Ebu'l-'Alâ' dır. Hişâm b. Abdulmelîk'in kâtibi ve fasîh Arapçayı konuşan Belâgât âlimlerindendi. İbnu'n-Nedîm onu önemli belâgâtçiler arasında zikreder.⁴⁹⁰ Aristo'nun risalelerinden İskender'in risalelerine kadar çeviriler yapmıştır. Kendisi için de çeviriler yapılmış, bu çevirileri düzenleme işini de yapıştır. Onun yaklaşık yüz sayfa risalesi olduğu⁴⁹¹ rivayet edilir. Ancak kaynaklarda bu risaleler ve tercüme yaptığı eserler hakkında bilgiye rastlanılmamıştır.

2.75. YUĞANNÂ B. MÂSAVEYH (ÖL.243/857)

Asıl adı Ebû Zekeriyâ' Yahyâ b. Masaveyh'tir. İyi bir hekim olan Masaveyh el-Me'mûn, el-Mu'taşım, el-Vâşık ve el-Mütevekkil'in hizmetinde bulunmuştur. Masaveyh, Tıp ilmine dair eserlerin tercümesiyle uğraşmış, Hıristiyan bir hekimdi.⁴⁹² Mütercimim ismi *el-Fihrist* 'teki biyografisinde Yuğannâ ve Yahyâ olarak zikredilmiştir.⁴⁹³ Ancak mütercim çoğunlukla Yuğannâ b. Mâsaveyh olarak bilinmektedir.

Halife Hârûn er-Reşîd döneminde (786-809) Bağdad'da doğmuş olabileceği tahmin edilmektedir. Babası, Bağdad'a gelmiş ve orada bir hastane kurmuş, sonrasında da Risâle adında bir cariyeye ile evlenmiş olan Ebû Yuğannâ Masaveyh'tir.⁴⁹⁴

Dönemin ünlü mütercimi Huneyn b. İshâk'ın hocalığını yapmış olduğu ve Halife er-Reşîd döneminde Amuriyye ve diğer Bizans ülkelerine giderek birçok Yunanca eser topladığı rivayet edilir.⁴⁹⁵ Ancak bu eserleri Arapçaya çevirip çevirmediği tam olarak bilinmemektedir.⁴⁹⁶ er-Reşîd, el-Mütevekkil, el-Vâşık ve el-Mu'taşım'ın hekimliğini yapmış, el-Me'mûn'un hilafetinde de Beytu'l-Hikme'nin başına getirilmiştir.⁴⁹⁷ Başta

⁴⁹⁰ Bkz. İbnu'n-Nedîm, 139.

⁴⁹¹ İbnu'n-Nedîm, 131.

⁴⁹² İbnu'n-Nedîm, 354; İbn Ebî Usaybi'a, 246; Bozkurt, 223; M.Cüneyt Kaya, "Yuhannâ b. Mâseveyh" *DİA*, XLIII, 2013, 582

⁴⁹³ Bkz. İbnu'n-Nedîm, 354.

⁴⁹⁴ Kaya, "Yuhannâ b. Mâseveyh", 581.

⁴⁹⁵ İbn Culcul, 65; Suçin, *Dünden Bugüne Arapçaya Çevrinin Serüveni*, 53.

⁴⁹⁶ Kaya, "Yuhannâ b. Mâseveyh", 582.

⁴⁹⁷ İbn Ebî Usaybi'a, 246; Suçin, *Dünden Bugüne Arapçaya Çevrinin Serüveni*, 53; Kaya, "Yuhannâ b. Mâseveyh", 582.

Genel Patoloji, Fizyoloji olmak üzere Tıp ilminin farklı alanları üzerine çok sayıda telif eseri vardır.⁴⁹⁸

Yuḥannâ b. Masaveyh'in çeviri yapıp yapmadığı tartışmalı bir konudur. Kaynaklarda tercümelerine dair bir bilgi yoktur. Ancak onun Beytu'l-Ḥikme'de görev aldığı dönemde tercüme edilecek eserlerin tespitinde ve yapılan tercümeleri tashih etmede etkin olduğunu gözlemledik.

Masaveyh başarılı bir hekimdi. Bu alanda birçok eser telif etmiş ve bir maymun üzerinde yaptığı otopsi yapmış ve ulaştığı verileri kitaplaştırmıştır. Ancak bu eser günümüze kadar ulaşmamıştır.⁴⁹⁹

Yuḥannâ b. Masaveyh 243/857 yılında Halife el-Mütevekkil döneminde Samarra şehrinde vefat etmiştir.⁵⁰⁰

Ortaçağ avrucasında, Yuḥannâ b. Masaveyh, Johannes Damascenus ve Masue olarak bilinmekteydi. Birçok eseri İngilizce, Fransızca ve İspanyolcaya tercüme edilmiştir.⁵⁰¹

Tıp ilmine dair dikkat çeken eserleri vardır. Bu eserler şöyledir:

- *Kitâbu's-Sumûm ve 'Îlâcihâ*: Zehir ve panzehirleri hakkındadır.
- *Kitâbu'l-Cenîn*: Anne karnındaki bebeğin gelişimi ile ilgili bir eserdir.
- *Kitâbu't-Teşriḥ* : Otopsi üzerine bir eserdir.
- *Kitâbu'l-Mâ'i's-Şa'îr*: Arpa suyunun faydaları ve tedavi alanları ile alakalı bir eserdir.⁵⁰²

2.76. MÂSARCÎS (ÖL.?)

Süryâniceden Arapçaya tercümeleyen yapan hekimlerdendir. Tıp alanında birçok eser telif etmiştir. İsmi Mâsarcîs şeklinde yazıldığı gibi Masarceveyh şeklinde de

⁴⁹⁸ İbnu'n-Nedîm, 354; İbn Culcul, 65; Kaya, "Yuḥannâ b. Mâseveyh", 582.

⁴⁹⁹ İbn Ebî Usaybi'a, 250; Kaya, "Yuḥannâ b. Mâseveyh", 582; Durant, XIII, 191.

⁵⁰⁰ İbn Ebî Usaybi'a, 255; Kaya, "Yuḥannâ b. Mâseveyh", 582.

⁵⁰¹ Kaya, "Yuḥannâ b. Mâseveyh", 582.

⁵⁰² İbnu'n-Nedîm, 354; İbn Ebî Usaybi'a, 255; Kaya, "Yuḥannâ b. Mâseveyh", 582.

yazılmaktadır.⁵⁰³ Ancak isminin Masarceveyh şeklindeki yazılışı sebebiyle daha önce ismi zikredilen Masaveyh ile karıştırılmamalıdır.

İbnu'n-Nedim onun Hipokrat'ın öğrencileri arasında olduğunu⁵⁰⁴ kitabında zikretmektedir. Masarceveyh hekimliğini öğrencisi olduğu Hipokrat'tan öğrenmiştir.

Abbasi Devleti'nin ilk asrına yetişmiş, Ahron el-Ğıss adında, İskenderiyeli bir Rahibe ait otuz makaleden müteşekkil Tıp ilmine dair kısa ve faydalı bilgiler içeren bir eseri *Kitâbu'l-Kunnâş* adıyla Süryanice çevirisinden Arapçaya tercüme etmiş ve bu esere iki tane daha makale eklemiştir.⁵⁰⁵ Mütercim hakkında bu bilgiler dışında bir bilgiye rastlanılmamıştır.

2.77. EBÛ SEHL EL-FAĞL B. NEVBAHT (ÖL.?)

Ebû Sehl el-Fağl b. Nevbaht Fars asıllı mütercimlerdendir. Künyesinden de anlaşıldığı üzere Ebû Sehl ünlü mütercim ailesi Nevbaht ailesine mensuptur. Halife er-Reşîd döneminde Beytu'l-Ğıkme'de çalışmış ve Farsça kitaplarla ilgilenmiş onları Arapçaya tercüme etmiştir.⁵⁰⁶ Mütercim hakkında bunun dışında bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Yukarıda zikrettiğimiz mütercimlerin dışında mütercimlikleri tartışmalı olan önemli şahsiyetler vardır. Bu şahsiyetlerden ilki İslam düşünce ve medeniyet tarihinde önemli bir yere sahip olan, Kelâm ilminden Felsefe'ye geçişte büyük rol oynayan ve ilk İslam filozofu olarak kabul edilen Ebû Yusûf Ya'ğûb b. İshâk b. eş-Şabbâh el-Kindî 'dir. Abbasi Devleti'nin kuruluşuyla ilmî, ekonomi ve fikri alanda yapılacak çalışmaların yürütüleceği bir akademik kurum olan Beytü'l-Ğıkme kurulmuş ve bu akademide tercüme faaliyetlerinin sağlıklı bir şekilde icra edebilmeleri için mütercimler bir çatı altına toplanmıştı. el-Kindî'nin bu mütercimlerle bağlantılı olduğu kaynaklarda ifade edilen bir durumdur. Ancak kendisinin tercüme yapıp yapmadığı konusunda tartışma vardır.⁵⁰⁷

⁵⁰³ Bkz. İbnu'n-Nedîm, 355; İbn Culcul, 61.

⁵⁰⁴ İbnu'n-Nedîm, 347.

⁵⁰⁵ İbnu'n-Nedîm, 355; İbn Culcul, 61; İbn Ebî Usaybi'a, 232; Suçin, *Dünden Bugüne Arapçaya Çevrinen Serüveni*, 23, 31.

⁵⁰⁶ İbnu'n-Nedîm, 333.

⁵⁰⁷ Mahmut Kaya, *Kindî, Felsefî Risaleler*, Klasik Yay. , İstanbul 2002, 15.

İbnu Culcul, el-Kindî'den birçok felsefe eserini tercüme eden bir mütercim, mâhir bir hekim ve filozof olarak bahsederken⁵⁰⁸ İbn Ebî Usaybi'a, el-Kindî'yi İslam dünyasının önemli mütercimleri Huneyn, Şâbit b. Kurre, 'Umer b. Ferruhân gibi mütercimlerle beraber dört başarılı mütercimden biri olduğunu ifade eder.⁵⁰⁹ Hilmî Ziya Ülken ise kendisinin birçok tercüme ve telif eserinin olduğunu vurgular ancak tercüme eserleri hakkında bilgi vermez. Şerh ve tefsir ettiği eserleri tercüme eser olarak sayar.⁵¹⁰ İbnu'n-Nedîm ise *el-Fihrist* adlı eserinde el-Kindî'ye geniş yer ayırmış hayatı, eserleri ve öğrencilerinin kimler olduğuna dair bilgiler vermiştir.⁵¹¹ Tercüme ve mütercimlere önem verdiğini ifade etmiş ancak direk olarak tercüme yaptığına dair bir bilgi vermemiştir. Ancak İbnu'n-Nedîm tercümesi el-Kindî'ye atfedilen Ptolemaeus'un (Bağlamyus) *Kitâbu Cağrâfiyye'l- Ma'mûre mine'l-Ard* adıyla Arapçaya tercüme edilen eserin el-Kindî için yapılan kötü bir tercümesi olduğundan ve bu eseri sonra Şâbit b. Kurre'nin yeniden tercüme ettiğini belirtmiştir.⁵¹² Ayrıca *el-Fihrist* 'in muhtelif yerlerinde başka kaynaklarda kendisine atfedilen birçok tercüme eserin aslında el-Kindî tarafından yapılmadığı aksine el-Kindî'nin yapılan tercümelerden şerhler, özetler yaptığını görmekteyiz.⁵¹³ Bu şerhler direkt olarak kaynak dilden yapılan şerhler olmaması hasebiyle bunları tercüme olarak kabul etmek ve bu şerhleri yapan âlimlere mütercim demek yanlış olur. Zira İbnu'n-Nedîm çeviri yapan âlimleri açık bir şekilde ifade etmiştir. Ayrıca şerhleri yapılan eserlerin daha önce Arapçaya tercüme edildiği de *el-Fihrist* 'te belirtilmiştir. Arap edebiyatının ilk derli toplu kaynağı olan *el-Fihrist* 'in bu tartışmalara son verecek bilgiler mevcuttur.

el-Kindî'den sonra mütercim olup olmadığı tartışmalı bir diğer âlim de Ebû Naşr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Tarhân b. Uzluğ el-Fârâbî'dir. el-Fârâbî, İslam felsefesini metod, terminoloji ve problem yönünden temellendiren ünlü Türk filozofudur. Türkistan'ın Faryâb Şehrinde doğduğu için kendisi el-Fârâbî olarak anılır.⁵¹⁴

⁵⁰⁸ İbn Culcul,73-74; Kaya, *Kindî, Felsefi Risaleler*,15.

⁵⁰⁹ İbn Ebî Usaybi'a, 286; Kaya, *Kindî, Felsefi Risaleler*,15.

⁵¹⁰ Hilmî Ziya Ülken, *İslâm Düşüncesi*, Ülken Yay. , İstanbul 1995, 172.

⁵¹¹ İbnu'n-Nedîm, 315-323;

⁵¹² İbnu'n-Nedîm, 328; Kaya, *Kindî, Felsefi Risaleler*,15.

⁵¹³ İbnu'n-Nedîm, 309, 312, 328.

⁵¹⁴ İbnu'n-Nedîm, 321; İbn Ebî Usaybi'a, 603; Ülken, *İslâm Düşüncesi*, 175; Mahmut Kaya, "Fârâbî", *DİA*, XII, 1995, 145-162

İbnu'n-Nedîm el-Fârâbî hakkında bilgi vermiş ve onun yedi adet telif eserlerinden bahsetmiştir. Bu eserler Aristo mantığına dair eserlerdir.⁵¹⁵ Bu bilgilerin dışında *el-Fihrist* 'in muhtelif sayfalarında ve bölümlerinde şerh ve tefsir ettiği eserlerden bahsedilir. Bazı kaynaklarda kendisinin yetmiş dil bildiğine yönelik rivayetler vardır. Ancak bu söylemin abartılı olduğunu söylemek mümkündür.⁵¹⁶ Çünkü el-Fârâbî bu kadar dili biliyor olsaydı ve bu dillerden tercüme yapmış olsaydı mutlaka bir tanesi günümüze ulaşır. Günümüze telif eserleri, şerhleri ve tefsirleri ulaşmıştır. Tam da bu bağlamda *el-Fihrist* onun şerh ve tefsirlerinden bahseder ve kendisinin tercüme edilen eserlerden tefsir ve şerhler yaptığını belirtir. İbnu'n-Nedîm, el-Fârâbî'nin Aristo'nun Kategoriler, İkinci Analitikler⁵¹⁷ ve Retoriğe⁵¹⁸ adlı eserlerini şerh ve tefsir ettiğini belirtmektedir. Ayrıca bu eserlerin el-Fârâbî'nin tefsir ve şerhlerinden önce ünlü mütercimler tarafından tercüme edildiği ifade edilmiştir. Bütün bu ipuçlarına rağmen el-Fârâbî'nin tercüme devrinin önemli simalarından ve mütercimlerinden olduğunu söyleyen kaynaklar vardır. Bu kaynaklar tercüme edilen eserler hakkında bilgi vermemektedir.⁵¹⁹ Şerh ve tefsir edilen eserlerin direk kaynak dilden yapıp yapılmadığı kesin olmadığından el-Fârâbî'nin mütercim olduğunu söylemek zordur. Dolayısıyla *el-Fihrist* 'teki bilgilere baktığımızda kendisine ait, başka dillerden yapılan herhangi bir çeviri eser görememekteyiz.

⁵¹⁵ İbnu'n-Nedîm, 321.

⁵¹⁶ Kaya, "Fârâbî", 145-162; Ülken, *İslâm Düşüncesi*, 175.

⁵¹⁷ İbnu'n-Nedîm, 309.

⁵¹⁸ İbnu'n-Nedîm, 310.

⁵¹⁹ Ülken, *İslâm Düşüncesi*, 165.

SONUÇ

Tarihin en eski medeniyetlerinde başlayan tercüme, Arap dünyasında geç Emevî ve erken Abbasi dönemlerinde etkin bir şekilde uğraşılan bir faaliyet olmuştur. Abbasi Devleti'nin kuruluşuyla hız kazanan tercüme faaliyetleri halifeler, üst düzey yöneticiler ve varlıklı aileler tarafından desteklenmiştir. Bu sayede tercüme rağbet görmüş ve bu işi yapmak için mütercimler görevlendirilmiştir. Mütercimlik, tercümeyle olan ihtiyaç doğrultusunda önem kazanmış ve nihayet bir meslek olarak icrâ edilmeye başlanmıştır.

Tercüme, başlangıçta ihtiyaç üzerine yapılmıştır. Özellikle bazı hastalıkların tedavisini bulmak amacıyla tıbbî eserlerin çevirisi yapılarak tıp alanındaki ihtiyaç bu şekilde giderilmeye çalışılmıştır.

Helenistik kültürün dünyaya yayıldığı İskenderiye, Antakya, Cundişapur ve Urfa gibi önemli ilim merkezleri tercümeyle zemin hazırlamıştır. Bu medreselerde Yunan, Hint, Fars ve Süryani kültürüne ait birçok eser okutulmaktaydı. Bu eserleri okuyan ve buralarda eğitim gören âlimler Bağdad'a gelerek tercüme faaliyetlerinin başlamasını ve adı geçen kültürlerle ait eserlerin Arapçadan okunmasını sağlamışlardır. Bu çalışmalar dönemin ünlü mütercimleri tarafından Halife el-Me'mûn'un kurduğu Beytu'l-Hikme'de yürütülmüş ve birçok alanda telif edilmiş Yunanca, Farsça, Hintçe, Süryanice ve Nabatça eser Arapçaya nakledilmiştir. Böylece farklı dil ve kültürdeki eserler Arap toplumunda rahatlıkla okunabilmiştir.

Abbâsi Devleti'nin başkenti Bağdad'da tercümenin yanısıra Arapça telif çalışmaları da oldukça yoğundu. Bu telif çalışmalarından en önemlisi Arap Edebiyatı'nın ilk biyografi yazarı olan Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk en-Nedîm el-Varrâk el-Bağdâdî'ye ait *el-Fihrist* adlı eserdir. Bu eser X. yüzyıl Bağdad'ında var olan kültürlerin kaydını tutan bir medeniyet arşividir. *el-Fihrist*, ele aldığı konularla da kapsamlı bir eser olma özelliğine sahiptir. Tercüme tarihi açısından da büyük önem taşıyan eser, bize ilk dönem tercüme faaliyetleri ve mütercimler hakkında geniş bilgiler vermektedir. Bu bilgiler ışığında tercümenin tarihi serüvenini, bu serüvende aktif rol alan mütercimleri, çeviri eserlerin niteliği hakkında bilgi sahibi olmaktayız.

el-Fihrist'i oluşturan on bölümden VII. ve kısmen VIII. bölümler çeviri, mütercimler, tercüme edilen eserler ve bu eserlerin müellifleri, şârihleri ve müfessirleri

hakkındadır. Çalışmamızın konusu olan tercüme ve mütercimler hakkında VII. bölümde çokça bilgi bulmak mümkündür. *el-Fihrist* 'in bu bölümünde İbnu'n-Nedîm çeviri faaliyetlerinde etkin görev alan mütercimlerin isimlerini bir liste halinde sunmuştur. Bizler bu listeden yararlanarak ilk dönem mütercimlerinin isimlerini tespit ettik. Bu listenin dışında tercüme işiyle uğraştıkları ifade edilen mütercimleri de belirleyerek çalışmamızı bu doğrultuda devam ettirdik.

İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist* adlı eserinde 77 mütercimin ismini zikretmektedir. Bu mütercimlerin hayatları, telif ve tercüme eserleri hakkında bilgi vermektedir. Bu bilgiler ışığında mütercimlerin çoğunluğunun Süryani hekimler olduğunu, en çok Yunanca eserleri Arapçaya tercüme ettiklerini tespit ettik. Tercüme edilen Yunanca eserler Tıp, Hendese, Felsefe, Astronomi, Matematik gibi alanlarla ilgili eserlerdir. Bu eserlerin müellifleri Galen (Bargamalı Galinus), Efesli Rufûs, Klaudius Ptolemaeus (Batlamyus), Aristo, Platon (Eflâtun), Pericles, Arşimed, Öklid, Hipokrât, Miletli Tales, Porphyrios, Appolonius, Dioskorides, Eutocius-d-Ascalan, Albert Magnus gibi Yunan âlimleridir.

Mütercimler çevirecekleri Yunanca eserleri ya doğrudan Yunanca asıllarından ya da Süryanice çevirilerinden Arapçaya aktarmışlardır. Buna göre Süryanice eserlerin birçoğunun Yunancadan tercüme edilen eserler olduğunu görmekteyiz. Ayrıca Yunanca eserler çoğunlukla Nicolaus, Themistius, Ammonius, Alexader Afrodis, Porphyrios gibi ünlü Yunan müfessirlerinin tefsir ettikleri eserler olup bu şekilleriyle Arapçaya tercüme edilmiştir.

Yunancanın dışında Farsçadan Arapçaya çeviriler yapılmıştır. Bu çevirilerden en önemli ve en meşhuru İbnu'l-Muqaffa'nın Pehleviceden (orta Farsça) Arapçaya tercüme ettiği "Kelile ve Dimne" adlı eserdir. Bu eser fabl türünün ilk örneği olup günümüzde de ilgiyle okunmaktadır.

Farsça tercüme edilen eserler çoğunlukla *Kitâbu 'Ahdî Erdeşîr*, *Hudâyname*, , *Kitâbu Rüstem ve İsfediyâr* ve *Kitâbu Behrâm Şûs* gibi Fars kültürü ve Fars hükümdarları hakkındadır.

Süryanice Yunancadan sonra kendisinden Arapçaya en çok çeviri yapılan dildir. Bu dilden; *Yahyâ b. 'Adî et-Tiflisî*, *Ebû Bişr Mettâ b. Yûnus*, *İbnu'l-Ĥammâr*, *İbnu Zer'a*, *Mâsarçîs* gibi ünlü mütercimler tercüme yapmıştır.

Hintçeden Arapçaya yapılan çeviriler oldukça azdır. Bu çevirilerden bilgi sahibi olduğumuz eser Hintli, *Şanağ* adında bir hekime ait olan *Kitâbu's-Sumûm* (Zehirler kitabı) adlı eserdir. Bu eseri Meneketu'l Hindî tercüme etmiştir.

Nabatçadan çeviriler de oldukça azdır. İbnu'n-Nedîm Nabatçadan çeviri yapan mütercim İbn Vaşsiyye olduğunu zikreder.

Adını zikrettiğimiz mütercimler arasında birden fazla dil bilen ve bu dillerde tercüme yapan kişiler de vardır. Bunların en ünlüsü Yunanca ve Süryanice bilen ve bu dillerden Arapçaya birçok eser tercüme eden ve baş tercüman diyebileceğimiz Ebû Zeyd Huneyn b. İshâk el-'İbâdî'dir. Huneyn'in özellikle Tıp alanında birçok telif ve çeviri çalışması vardır. Göz hastalıklarına dair birçok çeviri ve telif eseri olan mütercim, özellikle ünlü Yunan hekimi Galenus'un bu konuyla ilgili eserini tercüme etmiştir.

Bu mütercimlerin dışında tercüme yapıp yapmadıkları tartışmalı olan âlimler vardır. Bunlar el-Kindî ve el-Farâbî gibi İslam felsefesinin öncüleri olan şahsiyetlerdir. *el-Fihrist* dışında incelediğimiz kaynaklarda kendilerinin mütercim olduğu ifade edilmektedir. İbnu'n-Nedîm onların Arapçaya tercüme edilen eserleri tefsir veya şerh ettiklerini dile getirerek bu tartışmalara son noktayı koyacak niteliktedir. Ancak mütercim oldukları hususunda bilgi veren kaynaklar bu âlimlerin tercüme ettikleri eserler hakkında bilgi verememektedirler. *el-Fihrist* en eski kaynak olması sebebiyle çeviri konusundaki güvenilirliğinde şüphe yoktur. Bu nedenle *el-Fihrist* 'teki bilgiler doğrultusunda el-Kindî ve el-Fârâbî'yi mütercim olarak ele almadık.

Çeviri faaliyeti beraberinde yeni gelişmeler getirmiştir. Bunlardan en önemlisi çeviri eserlerin okunmaya başlamasıyla yapılan, çeviri hakkında görüş bildirmek ve çevirinin sınırlarını, gerekliliklerini belirlemek gibi çalışmalardır. Bu alanda ilk girişim Arap Edebiyatı'nın zirvesi kabul edilen el-Câhız tarafından yapılmıştır. Günümüzde "el-Câhız'ın çeviri kuramı" olarak bilinen bu çalışma çevirinin nasıl yapılması, mütercim özellikleri ve çeviri yapılacak materyalin niteliği konusunda bir çerçeve çizmiştir. Bu nazariyenin temelini öncelikle mütercim;

- Bildiği dillerde her açıdan donanımlı olması,
- Çeviri yapacağı alan ile ilgili bilgi sahibi olması,
- Kaynak dil ve hedef dilin ait olduğu kültürü, dilsel bazı özellikleri, eserin yazıldığı dönemin tarihsel özelliklerini bilmesi,

- Tercüme edilecek eserin yazarıyla aynı bilgi düzeyinde olması gibi kaideler oluşturur.

Bu kaidelerin dışında tercüme edilecek eserlerin türü hakkında da görüş bildiren el-Câhiz, dinî metinlerin tercüme edilmesinin güç olduğunu ve bu konuda mütercimnin bilgisinin önemli olduğunu vurgular. Ayrıca şiir çevirisinin yapılamayacağını, yapıldığı takdirde şiiri şiir yapan o mucizevi özelliklerini kaybedeceğini dile getirir. Şiir çevirisi ile ilgili özellikle Arap şiirinin çevirisinin yapılamayacağını da vurgular. Çünkü Arap şiirinin vezin özellikleri tercüme esnasında kaybolur ve Arapların övünç kaynağı olan şiirin bu hale gelmesinin doğru olmayacağını savunur.

Yapılan çeviriler konusunda görüş bildiren diğer bir kişi de İbnu'n-Nedîm olmuştur. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*'in farklı yerlerinde çeviri ve mütercimler hakkında görüş bildirmiştir. Örneğin, el-Haccâc b. Yûsuf b. Maţar'ın Öklid'in *Elementler* (*Elements*) adlı eserini, Uşûlu'l-Hendese adıyla iki defa Arapçaya tercüme etmiştir. Bu iki tercümeyi o anda tahtta olan Halife için yapmıştır. Bu tercümelerden ilki Hârûn er-Reşîd tahttayken yapılmış ve bu çeviri nüshasına el-Hârûnî denmiştir. İkincisi ise Halife el-Me'mûn zamanında yapıldığı için el-Me'mûnî olarak anılmıştır. Bu iki nüshayı okuyan ve inceleme fırsatı bulan İbnu'n-Nedîm bu iki çeviriden el-Me'mûnî çevirisinin daha kullanışlı ve iyi olduğunu ifade eder.

İbnu'n-Nedîm, Abdullâh b. Muţaffa'nın çevirilerinde akıcılık ve sadeliğin hâkim olduğunu, Kuveyrî'nin çevirilerinde ifadelerin kapalı ve anlaşılmaz olduğunu ifade ederek çeviriye sistematik bir temele oturtma çalışmalarına dâhil olmuştur.

el-Câhiz'in başlattığı çalışma çeviri çalışmaları için bir sistematik zemin hazırlamış ve yapılacak çeviriler için bir ölçüt kabul edilmeye başlanmıştır.

Tüm bu bilgileri ihtiva eden *el-Fihrist*, tarihteki üç kültür aktarımından ikincisi olan Arapçaya çeviri faaliyetini her yönüyle incelemiş, tartışmalı konulara açıklık getirmiştir. Bu bağlamda *el-Fihrist*, tercümenin tarihi süreç içindeki gelişimini, tercüme ve mütercimlere verilen önemi, önemli çeviri merkezleri, çeviri yapılan alanları, çeviri eserlerin müellifleri ve niteliği, mütercimlerin hayatları konusunda ilk ağızdan bilgiler veren bir eser olarak bu alanda bilinmeyenlere ışık tutan faydalı bir eser olmuştur.

Tablo 1. Kendisinden Çeviri Yapılan Kaynak Diller

KENDİSİNDEN ÇEVİRİ YAPILAN KAYNAK DİLLER	
Yunanca (Grekçe)	En çok çeviri yapılan dildir. Yaklaşık 385 adet kitap tercüme edildiği bilinmektedir.
Süryânice	Birçok yunan eserinin ilk çevrildiği dil olma özelliği vardır. Daha sonra da bu eserler Süryanice çevirilerinden Arapçaya tercüme edilmiştir. Bu eserlerin sayısını vermek biraz güçtür.
Farsça	Farsça özellikle Abbasilerin idaresinde yer alan Fars unsurların teşvikiyle çeviriler yapılmıştır.
Pehlevice (Orta Farsça)	Yunaca ve Süryaniceye nisbeten daha az çeviriler yapılan Pehlevice de çeviri yapılan kaynak dillerdendir. Pehleviceden tercüme edilen ve herkesçe bilinen eser ise <i>Kelile ve Dimne</i> adlı eserdir.
Hintçe	Hintçe ilaç ve zehirler ile ilgili birkaç eserin tercüme edildiği bilinmektedir.
Nabatça	İbnu Vahşiyye'nin Nabatçadan Yaptığı çeviriler dışında bu dilden yapılan çevirilerden bahsedilmemiştir.

Tablo 2. Kendisinden En Çok Çeviri Yapılan Âlimler

KENDİSİNDEN EN ÇOK ÇEVİRİ YAPILAN ÂLİMLER	ESER SAYISI
Galen (Bargamalı Galinus) ⁵²⁰	53
Efesli Rufûs ⁵²¹	43
Klaudius Ptolemaeus (Bağlamyus) ⁵²²	21
Aristo ⁵²³	20
Platon (Eflâtun) ⁵²⁴	19
Pericles ⁵²⁵	15
Arşimed ⁵²⁶	11
Öklid ⁵²⁷	11
Hipokrât ⁵²⁸	10
Miletli Thales	9
Porphyrios ⁵²⁹	8
Apollonius ⁵³⁰	6
Orbasius ⁵³¹	2
Dioskorides ⁵³²	2
Aleksandros ⁵³³	1

⁵²⁰ İbnu'n-Nedîm, 349; Suçin, *Dünden Bugüne Arapçaya Çevirinin Serüveni*, 48.

⁵²¹ İbnu'n-Nedîm, 350; Suçin, *Dünden Bugüne Arapçaya Çevirinin Serüveni*, 48.

⁵²² İbnu'n-Nedîm, 367,368; Suçin, *Dünden Bugüne Arapçaya Çevirinin Serüveni*, 48.

⁵²³ İbnu'n-Nedîm, 309-312; Suçin, *Dünden Bugüne Arapçaya Çevirinin Serüveni*, 48.

⁵²⁴ İbnu'n-Nedîm, 306,307; Suçin, *Dünden Bugüne Arapçaya Çevirinin Serüveni*, 48.

⁵²⁵ İbnu'n-Nedîm, 312; Suçin, *Dünden Bugüne Arapçaya Çevirinin Serüveni*, 48.

⁵²⁶ İbnu'n-Nedîm, 326; Suçin, *Dünden Bugüne Arapçaya Çevirinin Serüveni*, 48.

⁵²⁷ İbnu'n-Nedîm,325, 326; Suçin, *Dünden Bugüne Arapçaya Çevirinin Serüveni*, 48.

⁵²⁸ İbnu'n-Nedîm, 347; Suçin, *Dünden Bugüne Arapçaya Çevirinin Serüveni*, 48.

⁵²⁹ İbnu'n-Nedîm, 313; Suçin, *Dünden Bugüne Arapçaya Çevirinin Serüveni*, 48.

⁵³⁰ İbnu'n-Nedîm, 326; Suçin, *Dünden Bugüne Arapçaya Çevirinin Serüveni*, 48.

⁵³¹ İbnu'n-Nedîm, 350.

⁵³² İbnu'n-Nedîm, 351.

⁵³³ İbnu'n-Nedîm, 352.

KAYNAKÇA

- Aissi, Layachi, *An Analytical Study of The Process of Translation (With Special Reference To English / Arabic)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Salford Üniversitesi Modern Diller Bölümü, İngiltere 1987.
- Abdulhamîd, Mustafâ, Nazariyyetu'l-Câhîz fi't-Tejme, *el-Mevred*, VII(4), 1978,42-50.
- Abdo Rababah, Hussein, “ The Translation Movement In the Arab World; From the Pre-Islamic Era Until the end of Ummayad Dynasty (Before 610-750 A.D.)”, *International Journal of language and Linguistics*, III (3), 2015, 122-131.
- Aktaş, Tahsin, *Çeviri İşlemine Genel Bir Bakış*, Orsen Matbaacılık, Ankara 1996.
- Aydın, Hüseyin, “Kusta B. Luka ve Ruh İle Nefs Arasındaki Ayırım Adlı Kitabı”, *AÜİFD*, X(1), 1999, 387-402.
- Aydınlı, Osman, “Süryani Bilginlerin Çeviri Faaliyeti ve Mu‘tezilî Düşünceye Etkisi”, *HÜİFD*, VI (11), 2007, 7-33.
- Baker, Mona, “Arabic Tradition”, (çev. Figen Tuncer), Okan Üniversitesi Çeviribilim Bölümü Lisans Bitirme Projesi, İstanbul 2010, 1-9.
- Bozkurt, Nahide, *Abbasiler*, TDVİSAM Yay., İstanbul 2013.
- Brockelmann, Carl, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, (çev. Neşet Çağatay),TTK Basımevi, Ankara 2002.
- Çögenli, M. Sadi, Demirayak, Kenan, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, AÜFEF. Yay., Erzurum 2000.
- Dayf, Şevkî, *Târîhu 'l-Edebi'l-Arabî el-'Aşru'l-'Abbâsî Dâru'l-Ma'ârif*, Kâhire 1966.
- Demirayak, Kenan, *Abbâsi Edebiyatı Tarihi*, Şafak Yay. Erzurum. 1998.
- , “I. Abbâsi Asrında Tercüme Faaliyetleri”, *AÜFEF-EBAD*, (21), 1995, 161-174.
- Demirci, Mustafa, “Helen Bilim ve Felsefesinin İslam Dünyasına İntikalinde Tercümesinde Harranlı Sâbiîlerin Rolü”, (ed. Ali Bakkal), *I. Uluslararası*

Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu 28-30 Nisan 2006, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, I, 2006, 200-214

Dodge, Bayard, “ Hayâtu İbnu'n-Nedim ”, (çev. E.C. Şûriz), *Mecelletu Mecme'i'l-Luğati'l-'Arabiyye*, XLV, 1970, 545-555.

-----, “Muhammed B. Ishâq en-Nedîm ve İslâm'ın İlk Dört Asrının Kültür Atlası Sayılan “ *el-Fihrist* ”ine Giriş”, (çev. Furkan Yolcu), *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, (12), 2014,117-129.

-----, *The Fihrist of Al- Nadîm*, Columbia University Press, Newyork- Londra 1970.

Doğruyol, Hasan, “Buhtîşû’ ”, *DİA*, VI, İstanbul 1992, 379.

Doru, Mehmet Nesim, *Yahyâ b. 'Adî'nin Metafizik Görüşleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.

-----, “Yahyâ b. 'Adî””, *DİA*, XLIII, İstanbul 2013, 237-240

Durmuş, İsmail, “ İbnu'l-Muḳaffa ‘ ”, *DİA*, XXI, İstanbul 2000, 130-134.

Durant, Will, *Ḳışṣatu'l-Ḥaḍâra*, (çev. Zeki Necîb Mahmûd), I-XL, Dâru'l-Cil, Bayrût 1988.

ed-Dûrî, Abdülazîz, *Dîvân*, *DİA*, IX, İstanbul 1994, 377-381.

ed-Dûrî, Ḥaḍar Câsim Muhammed - Ḥalef,Ġânim Abdullâh. “Beytu'l-Ḥikme fî Bağdâd ve Eşeruhu fî'l-Ḥayâti'l-'İlmiyye ve Şeḳâfiyyeti'l-'Arabiyye”, *Mecelletu 'Ulûmi Terbiyye*, (7), 1989, 167-188.

el-'Abûd, “Nâfi’ Tevfik, “Min Târîhi't-Terceme ‘inde'l-'Arab”, *Mecelletu'l-Muerriḥîne'l-'Arab*, (10), 1979, 147-174.

el-Bağdâdî, İsmâil Pâşa, *Hediyetü'l-'Ârifîn, Esmâ' u'l-Müellifîn ve Âşâru'l-Muşannifîn*, I-II, Dâru'l- İhyâ' i't-Turâşi'l-'Arab, Beyrût 1951.

el-Belâzurî, Ebû'l-Abbâs Ahmed B. Yahyâ B. Câbir, *Futûḥu'l-Buldân*, Müessesetu'l-Ma'ârif, Beyrût 1987.

-----, *Futûḥu'l-Buldân*, (çev. Mustafa Fayda), Siyer Yay, İstanbul 2013.

- el-Câhız, Ebû ‘Uşmân ‘Amr b. Baħr, *Kitâbu’l-Ĥayevân* , I-VII, (nşr. Abdusselâm Muhammed Hârûn), 2. Basım, Kâhire 1965.
- el-Ferĥ, Sihâm, “es-Suryâniyyûn ve Devruhum fi Naĥli’s-Şekâfeti’l-Yûnâniyye ilâ’l-‘Arabiyye”, *Ĥavliyyâtu Külliyyeti’l-Âdâb*, Câmi‘atu ‘Aynı’s-Şems, (23), 1994, 59-70.
- el-Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya‘ĥûb, *el-Kâmûsu’l-Muĥîĥ*, I-IV, el-Hey’tu’l-Mışriyyeti’l-‘Âmme li’l-Kitâb, Kâhire 1978
- el-Hamevi, Şihâbuddîn Yâĥûĥ b. Abdullâh, *Mu‘cemu’l-Buldân*, I-V, Dâru Şadr, Beyrût 1977.
- el-Huseynî, Muhammed Yunûs, “Arap Düşünce Tarihinin Ölümsüz Eseri: İbnu’n Nedîm’in *el-Fihrist*’i”, (çev. Eyyüp Tanrıverdi), *Nüşa*, VI (23), 2006, 39-48.
- el-Mu‘cemu’l-Vasîĥ, (Komisyon), I, Mektebetu’l-İslâmiyye, Kâhire 1976.
- el-Yunânî, Kusta b. Luka, “Ruh ve Nefs Arasındaki Fark Hakkında” , (çev. İbrahim Halil Üçer) , *MÜİFD*, XXXVI (1), 2009, 195-208.
- Fazlıoğlu, İhsan, “Sâbit b. Ķurre”, *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, 353-356
- Ferrûĥ, ‘Umer, *Târîĥu’l-Edebi’l-Arabî el-‘Aşru’l-‘Abbâsî*, Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, Beyrût 1968.
- Furat, Ahmet Suphi, *Arap Edebiyatı Tarihi (Başlangıçtan XIV. Asra Kadar)*, İÜEF Basımevi, İstanbul 1996.
- Gilson, Étienne, *Ortaçağda Felsefe (Patristik Başlangıçtan XIV. Yüzyılın Sonlarına Kadar)* , (çev. Ayşe Meral), Kabalıcı Yay., İstanbul 2003.
- Goldziher, Ignace, *Klasik Arap Literatürü*, (çev. Azmi Yüksel, Rahmi Er), İmaj Yay. Ankara 1993.
- Göktürk, Akşit, *Çeviri: Dillerin Dili*, YKY, İstanbul 2013.
- Görgün, Tahsin, “ Mettâ b. Yûnus” , *DİA*, XXVIII, İstanbul 2004, 417-418
- Gutas, Dimitri, *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*, (çev. Lütfü Şimşek), Kitap Yay. İstanbul 2011.

- Hireysât, Muhammed Abdulkâdir, Hâlid b. Yezîd b. Muâviye, *DİA*, XV, İstanbul 1997, 292-293.
- Hitti, Phillip K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (çev. Salih Tuğ), I-II, MÜİFV. Yay., İstanbul 1995.
- Hourani, Albert, *Arap Halkları Tarihi*, (çev. Yavuz Alogan), İletişim Yay. İstanbul 2009.
- İbn Culcul, Ebû Dâvûd b. Hâssân, *Ṭabaḳâtu'l- Eṭṭibâ' ve'l-Hukemâ'*, Dâru'l-Kutubi'l-Mıṣriyye, Kâhire 1985.
- İbn Ebî Uşaybi'a, *'Uyûnu'l- Enbâ' fî Ṭabaḳâti'l- Eṭṭibâ'*, Daru'l-Mektebet'l-Hayât, Beyrût ty.
- İbn Haldûn, *Muḳaddimetu İbn Haldûn*, I-VIII, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2001.
- İbn Hallikân, Ebû'l-'Abbâs Şemsu'd-Dîn ' Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefeyâtu'l-A 'yân ve Enbâ' u Ebnâ' u 'z-Zamân*, (thk. İhsân 'Abbâs), I-VIII, Dâru Şâdr, Beyrût 1967.
- İbnu'l-Kıffî, Cemâluddîn Ebu'l-Hasan 'Alî b. el-Kâḳî el-Eşref Yusûf, *Aḫbâru'l-'Ulemâ' bi Aḫbâri'l-Hukemâ'*, I-II, Dâru'l-Kutubi'l-Hidiviyye, Mısır 1908.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Muḳrîm, *Lisânu'l-Arab*, I-VI, Dâru'l-Ma'ârif. Beyrût ts.
- İbnu'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk en-Nedîm el- Varrâk el-Bağdâdî, *Kitâbu'l-Fihrist fî Aḫbâri 'Ulemâ'i'l-Muṣṣânnifîn min 'Ulemâ'i ve'l-Muṣaddiḳîn ve Esmâ'i Kutubihim*, (thk. İbn Alî b. Zeyne'l-'Âbidîni'l-Hâ'irî el-Mâzenderânî), Ṭahrân 1971.
- İbn Vaḫşiyye, Ebû Bekr, *Kitâbu'l-Filâḫeti'n-Nebâṭî* (Yay. Haz, Fuat Sezgin), Ma'had Târîhi'l-'Ulûmi'l-'Arabiyye ve'l-İslâmiyye / Câmî'atu Frankfurt, Almanya 1984.
- İshâk b. Huneyn, *Târîhu'l- Eṭṭibâ' ve'l-Felâsife*, (thk. Fu'âd Seyyid) Mü'essesetü'r-Risâle, Beyrût 1975.
- İşler Emrullah, Yıldız Musa, *Arapça Çeviri Klavuzu*, Elif Yay., İstanbul 2009.

- Kahya, Esin - Aydın, Ayten, “Huneyn B.İshâk”, *I.Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu (28-20 Nisan 2006)* , (ed. Ali Bakkal), Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, I, 2006, , 437-445
- Karaaslan, Nasuhi Ünal, “ İbnu'n-Nedîm ”, *DİA*, XXI, İstanbul 2011, 171-173.
- Karlığa, Bekir, “İslam’da Tercüme Hareketleri”, *II. Uluslararası İslam Düşünce Konferansı, (25-27 Nisan 1997)*, İBBKİDB. Yay., İstanbul 1997, 84-98.
- Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-Zunûn ‘an Esâmî’l-Kutub ve’l-Funûn*, (nşr. M.Şerafettin Yaltkaya, Rifat BİLGE) I-II, Dâru İhyâ’i Turâşî’l-Arabî, Beyrût 1941.
- Katipoğlu, Hasan, Kutluer, İlhan, “Huneyn b. İshâk el-‘İbâdî ”, *DİA*, XVIII, İstanbul 1998, 377-380.
- Kaya, M.Cüneyt, “ Yuḥannâ b. Mâseveyh” *DİA*, XLIII, İstanbul 2013, 582.
-----,“Yuḥanna b. Bitrik”, *DİA*, XLIII, İstanbul 2013, 579-580.
- Kaya, Mahmut, “İbn Vahşiyye” *DİA*, XX, İstanbul 1999, 436-438
-----, “el-Ḥaccâc b. Yûsuf b. Maṭar”, *DİA*, XIV, İstanbul 1996, 427
-----,“Sinân b. Sâbit”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, 239-240
-----, *Kindî, Felsefî Risaleler*, Klasik Yay., İstanbul 2002.
-----, “Fârâbî” , *DİA*, XII, İstanbul 1995, 145-162
- Kehhâle, ‘Umer Rıdâ, *Mu‘cemu’l-Muellifîn*, I-IV, Mü’essesâtü’r-Risâle, Dımaşq 1957.
- Kılıçlı, Mustafa, *Arap Edebiyatında Şuûbiyye*, İşaret Yay. İstanbul 1992.
- Kızıltan, Rezzan, “Tarihte Çeviri: Antik Çağdan 19. Yüzyıl Sonuna Kadar Edebi Çeviri Kuramları, Antik Çağdan Barok Çağın Sonuna Kadar”, *AÜDTCFD*, (41), 2001, 71-87.
- Kurân-ı Kerîm, Zührûf Sûresi, XLIII/55.
- Kutluer, İlhan, “Kuşâ b. Luḳâ el-Ba‘lebekkî”, *DİA*, XXVI, Ankara 2002, 465-467.
-----,“Taberî, Ömer b. Ferruhân “, *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, 321-322.
-----, “ Ḥubeys b.El-Ḥasan”, *DİA*, XVIII, İstanbul 1998, 267-246.

- Lewis, Bernard, *Uygarlık Tarihinde Araplar*, (çev. Hakkı Dursun Yıldız) , Pegasus Yay. İstanbul 2006.
- Macit, Muhittin, “Tercüme Hareketleri”, *DİA*, XL, İstanbul 2011, 498-504,
- Özdoğan, M. Akif, “Abbasiler Dönemi Tercüme Faaliyetlerinin Arap Edebiyatına Etkisi”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, V(16), 2005, 35-43.
- Platon, *Timaios*, (çev. Erol Güneş-Lütfi Ay), Sosyal Yay. İstanbul 2001.
- Paksüt, Fatma, *Platon ve Platon Sonrası*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2. Basım, Ankara 1982.
- Redouane, Jöelle, *Mevsu‘atu’t-Terceme*, (çev. Muhammed Yaḥyâtin, Câmi‘atu Mevlûd Mu‘ammerî, Tîzîvizû, Cezayir 2010.
- Ritter, Hellmut, *Doğu Mitolojisinin Edebiyata Etkisi*, (ed. Mehmet Kanar), Schola-Ayrıntı yay, İstanbul 2011.
- Sarikaya, Muammer, el-Câhız’dan es-Safedî’ye Çeviri Teorisi, *Bilimname*, III(3), 2003,133-151.
- Sezgin, Fuat, *Islamic Medicine /Galen In The Arabic Tradition Texts and Studies I*, Institute of The History of Arabic-Islamic Science Johann Wolfgang Goethe University, I-L, Frankfurt 1996
- Sina, Ayşen, *Atinalı Perikles, Yaşamı ve Dönemi*, Babil Yay. Ankara 2011.
- Suçin, Mehmet Hakkı, “Arapça Çeviri Geleneği: Altın Dönem”, *Journal of Turkish Studies, Harvard University Department of Near Eastern Languages and Civilizations*, XXXIII (2), 2010, 1-26
- , *Dünden Bugüne Arapçaya Çevirinin Serüveni*, Kurgan Edebiyat Yay. Ankara 2012.
- Şeşen, Ramazan, “İslam Dünyasındaki Tercüme Faaliyetlerine Umûmî Bir Bakış,(Başlangıçtan h.IX/ m.X. Asrın Sonuna Kadar)”, (ed. Salih Tuğ), *İTED*, İÜEF. Basımevi, VII (4), 1979, 3-29.
- Tanrıverdi, Eyyüp, “Arap Kültüründe Çeviri Çalışmaları ve Hüneyn b. İshâk Ekolü”, *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, XII (23), 2007, 93-150.

Tevrat, Yaradılış Kitabı, 11/3-10

Toorawa, Shawkat M, “Proximity, Resemblance, Sidebars and Clusters: İbn Al-Nadîm’s Organizational Principles in Fihrist 3.3.”, *Oriens*,(33), 2010, 217-247.

Tural, Murat, “Mezopotamya ve Suriye’nin Fethinin Abbasilerdeki Tercüme Devrine Etkisi”, *The Journal Of Academic Social Science Studies*, III(5), 2012, 243-261.

Ulukütük, Mehmet, “İslam Düşüncesinde Tercüme Faaliyetleri: Hermeneutik ve Bibliyografik Bir Katkı”, *İÜİFD*, I (2), 2010, 249-288.

Uylaş, Sait, *II. Abbasi Asrı’nda Edebi Çevre (231-334/ 847-945)*, (Basılmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Erzurum 2001.

Ülken, Hilmî Ziya, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2011.

-----, *İslam Düşüncesi*, Ülken Yay. İstanbul 1995.

-----, *Eski Yunan’dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslam Felsefesi; Kaynakları ve Etkileri*, Ülken Yay. 5.Baskı, İstanbul 1998

Wellish, Hans Hanan, *The first Arab bibliography: Fihrist al-‘Ulum*, Occasional Papers University Of Illinois, Graduate School of Library and Information Science, (175), Chicago 1986.

Yıldız, Hakkı Dursun, “Abbasiler”, *DİA*, I, İstanbul 1988, 38-48.

Zelhâyim, Radolf, “Tarihü Vefâti İbni’n-Nedîm”, (çev. Hüssâm eş-Şağîr), *Mecelle Mecme ‘i’l-Luğati’l- ‘Arabiyye*, L (3),1975, 613-624.

Zeydân, Corcî, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, (çev. Nejdet Gök), I-II, İletişim Yay. İstanbul 2012.

Ziriklî, Hayruddîn, *el- ‘Âlâm-‘Kâmûsu’t-Terâcîm li Eşheri’r-Ricâl ve’n-Nisâ’ mine ‘Arab ve’l- Müsteşrikin*, I-VIII, Daru’l- ‘İlm li’l-Melâyîn, Beyrût 2002.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

http://ceviribilim.com/?page_id=1496#toc-anchor-1496-2 Erişim Tarihi: 25.03.2015

http://www.felsefe.gen.tr/felsefe_sozlugu/g/galenosculuk_galenizm_nedir_ne_demektir.asp erişim tarihi:12.10.2015

<http://www.iranicaonline.org./articles/fehrest> Erişim Tarihi: 04.05.20015

<http://www.muslimphilosophy.com/books/nad-phil.pdf> Erişim Tarihi: 01.06.2015

<https://www.academia.edu/1742167/usturlab> Erişim Tarihi: 28.12.2015

<http://tarihvearkeoloji.blogspot.com.tr/2015/11/efesli-hekim-rufus.html> Erişim Tarihi: 18.03.2016.

http://www.data.bnf.fr/12261533/etocius_d_ascalon. Erişim Tarihi: 10.03.2016.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Ayşe ALAN
Doğum Yeri ve Tarihi	Adıyaman / Sincik 01.03.1986
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü
Y.Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü
Bildiği Yabancı Diller	Arapça, İngilizce
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Okuma Salonu, (2009) İstanbul Üniversitesi Laleli Nadir Eserler Kütüphanesi (2009-2010) Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mütercim-Tercümanlık Bölümü'nde Araştırma Görevlisi (2012/.....)
İletişim	
E-Posta Adresi	aysealtungul@hotmail.com ayse.alan@erzurum.edu.tr
Tarih	15.07.2016